

HARESTADS, TORSBY OCH
LYCKE KYRKOR

I
BOHUSLÄN

AV

MARGARETA DYMLIND och MARIAN ULLÉN

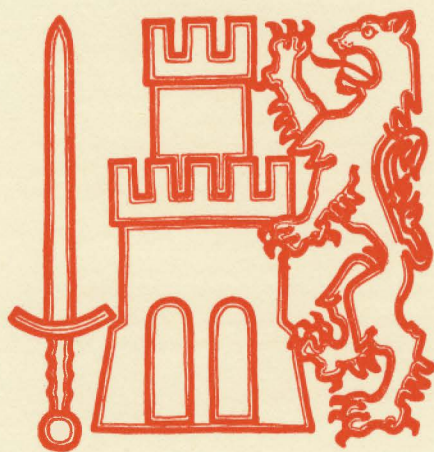
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH ARMIN TUULSE

BOHUSLÄN

BAND I. HÄFTE 2.

INLANDS SÖDRE HÄRAD

SYDVÄSTRA DELEN

AV

MARGARETA DYMLIND

OCH

MARIAN ULLÉN

SVERIGES KYRKOR

föreligger i följande delar 1965:

- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II, *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
» (59) Band III, h. 1. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
» (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan* eller *Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
» (86) Band III, h. 3. *Amiralitetskyrkan i Karlskrona*. Med register till Bd III. Pris 25 kr.
» (85) Band IV, h. 1. *Ronneby*. Pris 25 kr.
» (87) Band IV, h. 2. *Karlshamn*. Pris 17:50 kr.
» (93) Band IV, h. 3. *Sölvesborg*. Med register till Bd IV. Pris 40 kr.
» (90) Band V, h. 1. *Översikt av landskapets kyrkokonst*. Pris 30 kr.
- BOHUSLÄN. (57) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.
» (95) Band II, h. 1. *Inlands Nordre härad*, södra delen. Pris 25 kr.
» (104) Band I, h. 2. *Inlands Södre härad*, sydvästra delen. Pris 25 kr.
- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4:50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12:50.
- DALSÅND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting* (Tingstäde). Pris 5:50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II, *Rute Setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
» (54) Band III, *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
» (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
» (66) Band IV, h. 2. *Halla ting*, norra delen. Pris 18 kr.
» (68) Band IV, h. 3. *Halla ting*, södra delen. Pris 20 kr.
» (84) Band IV, h. 4. *Kräklinge ting*, nordvästra delen. Pris 25 kr.
» (97) Band IV, h. 5. *Kräklinge ting*, sydöstra delen. Pris 34 kr.
» (101) Band IV, h. 6. Tillägg, rättelser samt register till Band IV. Pris 15 kr.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- HÄRJEDALEN. (91) Band I, h. 1. *Svegs tingslag*, nordvästra delen. Pris 23 kr.
» (103) Band I, h. 2. *Svegs tingslag*, södra delen. Pris 15 kr.
- MEDELPAD. (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagens tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
» (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
» (92) Band I, h. 3. *Glanshammars härad, sydvästra delen*. Pris 41 kr.
- SKÅNE. (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2:50.
» (96) Band II, h. 1. *Luggude härad, sydvästra delen*. Pris 38 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I, *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 12 kr.
- STOCKHOLM. (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I. Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier och gravminnen. Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4:50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med register till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr,
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka. S:t Stefans kapell*. Med register till Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12:50.
» (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5:50.
» (60) Band V, h. 3. *Matteus kyrka*. Pris 4 kr.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
» (89) Band VII, h. 3. *Softa kyrka*. Pris 12:50.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
» (83) Band VIII, h. 2. *Spånga och Hässelby kyrkor*. Pris 26 kr.
» (102) Band VIII, h. 3. *Brännkyrka, S. Stigfrids och Enskede kyrkor*. Med reg. till Bd VIII. Pris 25 kr.
» (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.

(Forts. å omslagets 3:e sida)

(Forts. från omslagets 2:a sida)

SÖDERMANLAND. (100) Band I, h. 1. *Strängnäs domkyrka, medeltidens byggnadshistoria (2 vol.)*.

Pris 50 kr.

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag, mellersta delen*. Pris 6:60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag, östra och västra delen*. Pris 13 kr.
» (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16:50.
» (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17:50.
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*. Pris 4:40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
» (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
» (74) Band II, h. 4. *Frösåkers härad, norra delen*. Pris 28 kr.
» (75) Band II, h. 5. *Frösåkers härad, södra delen*. Med register till band II. Pris 32 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad, norra delen*. Pris 15 kr.
» (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad, södra delen*. Pris 12 kr.
» (69) Band III, h. 3. *Närdinghundra härad, västra delen*. Pris 20 kr.
» (70) Band III, h. 4. *Närdinghundra härad, östra delen*. Med register till Bd III. Pris 20 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4:50.
» (11) Band IV, h. 2. *Semlinghundra härad*. Med register till Bd IV. Pris 17 kr.
» (71) Band V, h. 1. *Vallentuna härad, östra delen*. Pris 15 kr.
» (72) Band V, h. 2. *Vallentuna härad, västra delen*. Pris 15 kr.
» (78) Band V, h. 3. *Sjuhundra härad, sydvästra delen*. Pris 18 kr.
» (80) Band V, h. 4. *Sjuhundra härad, nordöstra delen*. Pris 18:50.
» (88) Band V, h. 5. *Lyhundra härad, sydvästra delen*. Pris 28:50.
» (73) Band VI, h. 1. *Färentuna härad, västra delen*. Pris 26 kr.
» (77) Band VI, h. 2. *Färentuna härad, mellersta delen*. Pris 20 kr.
» (79) Band VI, h. 3. *Färentuna härad, östra delen*. Pris 17 kr.
» (81) Band VI, h. 4. *Sollentuna härad, södra delen*. Pris 24 kr.
» (82) Band VI, h. 5. *Sollentuna härad, norra delen*. Med register till Bd VI. Pris 24 kr.
» (76) Band VII, h. 1. *Bro härad*, Pris 26 kr.
» (94) Band VII, h. 2. *Håbo härad, södra delen*. Pris 38 kr.
» (98) Band VII, h. 3. *Håbo härad, mellersta delen*. Pris 30 kr.

VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad, norra delen*. Pris 9:50.

» (19) Band I, h. 2. *Grums härad, södra delen*. Pris 6:50.

VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad, norra delen*. Pris 5:40.

» (4) Band I, h. 2. *Källands härad, sydöstra delen*. 4:50.

» (15) Band I, h. 3. *Källands härad, sydvästra delen*. I. Pris 10 kr.

» (16) Band I, h. 4. *Källands härad, sydvästra delen*. II. Med register till Bd I. Pris 10 kr.

ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.

» (14) Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.

» (99) Band I, h. 3. *Bankekinds härad, mellersta delen*. Pris 32 kr.

» (43) Band II, *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.

Häfte 1 t. o. m. 11 (avser de inom parentes angivna numren) slutsålda från förlaget.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Vasagatan 16, Stockholm 1

Tel. lokalsamtal 22 95 00, rikssamtal 22 95 40

KYRKOR I BOHUSLÄN INLANDS SÖDRE HÄRAD

SYDVÄSTRA DELEN

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

MARGARETA DYMLIND och MARIAN ULLÉN

Häfte 104 av

SVERIGES KYRKOR KONSTHIST. INVENTARIUM

på uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN och ARMIN TUULSE

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag
STOCKHOLM 1965

UTGIVET MED BIDRAG AV
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

*Å omstående sida: Inlands Södra härads sigill
(Rikens Ständers Förklaring ang. Hertig Ad. Johan 1664, s. 34)*

ESSELTE AB
STOCKHOLM 1965
504175

F Ö R O R D
till
B O H U S L Ä N B A N D I : 2

SVERIGES KYRKOR NR 104

Arbetet med beskrivande av Bohusläns Kyrkor inom verket SVERIGES KYRKOR kunde efter en längre tids uppehåll återupptagas under senare delen av 1950-talet och efter några års förberedande arbeten kunde publiceringen ånyo börja år 1962, då första häftet av band II utgavs, omfattande kyrkorna i södra delen av Inlands Nordre Härad, beskrivna av fil. mag. Leif H. Nilsson.

Nu framlägges det andra häftet av band I, vars första häfte utkom redan 1944 och behandlade kyrkorna i Västra Hisings Härad. Det nu föreliggande häftet omfattar beskrivningen av kyrkorna i sydvästra delen av Inlands Södre Härad och skall, om intet oförutsett inträffar, redan nästa år följas av häfte nr 3 behandlande häradets nordöstra del.

Beskrivningen av det föreliggande häftets kyrkor, Harestads, Torsby och Lycke kyrkor, uppdrogs 1956 åt dåvarande fil. stud. MARGARETA DYMLIND, Göteborg (numera fil. kand. fru FRIMODIG, Malmö), som 1960 och 1961 avlämnade sina beskrivningar till redaktionen. Ungefär samtidigt flyttade hon från Göteborg till Lund och Malmö. Manuskripten kunde emellertid av ekonomiska och utgivningstekniska skäl icke omedelbart bringas till tryckning. I avvaktan på möjligheten att publicera desamma bearbetades dessa beskrivningar inom redaktionen, varvid vissa justeringar och kompletteringar, framför allt rörande de medeltida kyrkornas byggnadshistoria, inredning och inventarier utfördes av redaktionens medarbetare fil. kand. fru MARIAN ULLÉN, vilken besökte kyrkorna under 1964, då även en önskvärd komplettering av fotograferingen utfördes av fotografen SÖREN HALLGREN.

Värdefull hjälp har lämnats av fil. dr HARALD WIDEEN, som bl. a. utfört grävningsundersökning av lämningarna efter Lycke medeltidskyrka. Därutöver har han under hela undersökningstiden lämnat viktiga upplysningar och råd och även underkastat sig mödan att genomläsa manuskripten.

Ett viktigt förarbete till bearbetningen av kyrkorna i detta härad har utförts av fil. kand. fröken INGEGÄRD HELGESSON, Göteborg, genom en omfattande excerpering av kyrkornas arkivalier i Kammararkivet och i Göteborgs Landsarkiv. — Från NATIONAL-

MUSEET i Köpenhamn har utgivarna haft förmånen mottaga excerpter ur Bohuslänska kyrkoräkenskaper från 1600-talets förra hälft, förvarade i det Danska Rigsarkivet.

Vid slutredigeringen av de föreliggande beskrivningarna har värdefullt bistånd som vanligt lämnats av tjänstemännen vid Statens Historiska Museum och Riksantikvarieämbetet, ingen nämnd, men ingen glömd.

För allt det ovannämnda arbetet av författare, granskare, medhjälpare och rådgivare framföra utgivarna sin varma tacksamhet.

Under arbetet ute i kyrkorna hava författare, utgivare och deras medarbetare rönt stor hjälpsamhet och välvilja från pastoratets prästerskap, kyrkovärdar, kantorer och kyrkovaktmästare. Till samtliga uttala vi ett uppriktigt tack för deras välvilliga medverkan. Särskilt önska vi tacka kyrkoherden och fru Törnqvist för stor och under de gångna åren ofta åtnjuten gästfrihet i Torsby prästgård.

Utgivarna hava vidare med stor tacksamhet erhållit ett värdefullt stöd från Kuratorerna för den Kungl. och Hvitfeldtska Stipendieinrättningen, som beviljat ett anslag av 5 000 kr. såsom bidrag till kostnaderna för den nu föreliggande volymen.

Den nu framlagda boken om tre bohuslänska kyrkor torde vara ägnad att tydligt bestyrka, hurusom de svenska kyrkorna, även de enkla och mindre kända bland dem, så gott som alltid kunna uppvisa värdefulla, stundom överraskande bidrag till svensk odlingshistoria.

Stockholm i mars 1965.

SIGURD CURMAN

ARMIN TUULSE

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret i Nordisk Familjebok, 3:e uppl.

ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.

BEXELL = S. P. o. J. G. Bexell, Götheborgs stifts historia och herdaminne, 1—2. Götheborg 1835.

BSt = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.

DaK = Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet, Kbhvn 1933—

DN = Diplomatarium Norwegicum. Oldbreve . . . Saml. og udg. af Chr. C. A. Lange, Carl R. Unger m. fl., 1 —, Christiania 1847—

DRA = Danmarks Rigsarkiv, Kbhvn.

ED konseljhandl. = Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.

ELFSYSSSEL = Gustaf Brusewitz, Elfsysssel, Götheborg 1864.

ELGENSTIERNA = Gust. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, I—IX, Sthlm 1925—36.

EYSTEINS JORDEBOG = Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkr. Aar 1400 . . . , udg. ved H. J. Huitfeldt, Christiania 1879.

GBFT = Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift.

GHM = Göteborgs Historiska Museum.

GLA = Landsarkivet, Göteborg.

GSstplr = Guld- och silverstämplar, Sthlm 1963, Svenskt silversmide 1520—1850, IV.

HOLMBERG = Axel Em. Holmberg, Bohusläns Historia och Beskrifning I—III, Uddewalla 1842—1845 (ä. v. 2 uppl., Örebro 1867).

INV. = inventarieförteckning.

INV. 1830 = en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevos i flera exemplar, varav en serie förvaras i resp. kyrkoarkiv och en serie i ATA.

JENS NILSSØNS VISITATSB. = Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574—97, Kristiania 1885.

JOHNSEN = Oscar Alb. Johnsen, Bohuslens Eiendomsforhold indtill omkring freden i Roskilde . . . Kristiania 1905.

KA = Kammararkivet, Sthlm.

KARLING, HANS SWANT = Sten Karling, Hans Swant. En bildhuggare i Göteborg under 1600-talet (i GBFT 1943).

KR. PROT = kyrkorådsprotokoll.

KÜNSTLE = Dr Karl Künstle, Ikonographie der Heiligen, Freiburg im Breisgau 1926.

LANTK. = lantkyrkoräkenskaper för Göteborgs och Bohus län i KA.

LSt = K. Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.

LUKI = Lunds Universitets Konsthistoriska Institution.

LUNDBERG I = Erik Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400, Sthlm 1940.

LÖFGREN = Albert Löfgren, Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Del I, bd 1—3. Sthlm 1925—50.

- NoK = Norges Kirker. Utgitt av Riksantikvariatet. Oslo 1959—
 ORTNAMNEN V = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus Län V. Göteborg 1939.
 PROT. = protokoll.
 PÅ = Pastorsämbetet.
 RA = Riksarkivet, Sthlm.
 RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
 RESEBERÄTT. = Gustaf Brusewitz' reseberättelse 1872 och 1873—1874, handskrift i GHM.
 RÅK. = räkenskaper
 SKARSTEDT = C. W. Skarstedt, Göteborgs stifts herdaminne, Göteborg o. Lund 1878—85 (äv. ny uppl. 1948).
 SNABBINV. 1918, 1919 = snabbinventering av kyrkornas inredning och inventarier utförd under ledning av fil. dr B. Hegardt inför Jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex. har tillställts varje inventerad kyrka samt domkapitlet.
 ST. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
 SvK = Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg. på uppdrag av K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm 1912—
 TISELIUS II = Carl A. Tiselius, Bohusläns gamla adliga gods och sätesgårdar, del II, Gbg 1927.
 UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
 Utst. 1923 = Kataloger och vägvisare till Jubileumsutställningen i Gbg 1923:3, Äldre kyrklig konst från västra Sverige.
 VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.
 VIS. PROT. = visitationsprotokoll.
 OEDMAN = Johan Oedman, Chorographia Bahusiensis. Thet är: Bahus-Läns Beskrifning, Sthlm 1746.
 ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd. Sv. f. = svensk fot (29,7 cm). Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas: N S Ö V.

Silverstämplar tydda enl. GSstplr.

Tennstämplar tydda enl. Löfgren.

INNEHÅLL

	Sid.
Harestads kyrkor	103
Torsby kyrkor	145
Lycke kyrkor	221

REDAKTIONSSEKRETERARE: M A R I A N U L L É N
FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES,
TAGNA AV SÖREN HALLGREN
BILDMATERIAL, ANTECKNINGAR OCH EXCERPTER
FÖRVARAS I ATA

BOHUSLÄN
INLANDS SÖDRE HÄRAD

*Å omstående sida: Inlands Södre härads sigill
(Riksens Ständers Förklaring ang. Hertig Ad. Johan 1664, s. 34)*

Fig. 103. Harestads kyrka från NO. Foto S. Curman 1960.
 Die Kirche von Harestad von NO. Harestad Church from NE.

HARESTADS KYRKOR

BOHUSLÄN, GÖTEBORGS OCH BOHUS LÄN

INLANDS SÖDRE HÄRAD

GÖTEBORGS STIFT, ÄLVSYSSELS SÖDRA KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av MARGARETA DYMLIND 1960,
 kompletterad och avslutad av MARIAN ULLÉN 1963—64.

TRYCKTA KÄLLOR: ELFSYSSEL, s. 43, 103. — EYSTEINS JORDEBOG, s. 334. — DN, II, s. 265 f. — HOLMBERG, III, s. 187. — JOHNSEN, s. 47 f. — TISELIUS, II, s. 237 f. — OEDMAN, s. 157 f.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: ATA: INV. 1830; SNABBINV. 1918; brev fr. G. BRUSEWITZ t. B. E. HILDEBRAND 23/6 1858; teckn. av S. Olofsbild i P. A. F. SOLHMANS samling; handl. rör. rest. 1951—1954. — RA: ED konseljhandl. 1852 21/4 ang. ny kyrka (även ett icke gillat ritningsförslag). — DRA: REG. 108 b. KIRKEREGNSK. 1622—1629. — KA: LANTK. 1669—1757; INV. 1692, 1738, 1748, 1752. — BSt: Ritn. t. ny kyrka av A. TÖRNQVIST 1852; orgelfasad av L. HAWERMAN (»i hufvudsakligaste öfverensstämmelse med det från orten insända projektet») 1860; förslag t. flytt. av orgeln 1936; förslag t. kyrkogårdens utvidgn. av H. WIKSTRÖM 1943; uppmätn. (plan, tvärspekt., bänkinredn.) av B. KARLSSON 1949; förslag t. ny bänkinr., ändr. av sakristia, ritn. t. sakristia o. skrudkammare av

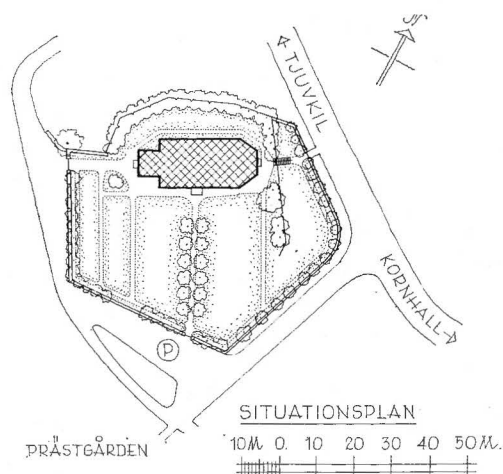

Fig. 104. Situationsplan, 1:2000. Uppm.
J. Söderberg 1964.
Kirchhofsgrundriss. Plan of churchyard.

S. ERICSON 1950; förslag t. el. belysn. 1950; förslag t. ändr. av altarringen m. m. och ändrad altarupp-sats av S. ERICSON 1951. — LSt: Storskifte å inäg. av L. WESSBORG 1759; laga skifte av C. G. SCHALIN 1835, stadf. 1838. — GHM: S. Olofs bild i Harestads kyrka, teckn. av G. BRUSEWITZ 1851; BRUSEWITZ' reseberättelse 1872, s. 2 f., 1873—1874, s. 52 f. — LUKI: MANDELGRENS SAML., teckning av dopfunt.

KYRKANS ARKIVALIER i GLA: RÅK. 1594—1703 (LI: 1), 1704—1792 (LI: 2), 1793—1904 (LI: 3), 1795—1796 (ingår i Torsby O: 4), 1837—1841 (i Torsby LI: 3); ST.PROT. 1766—1837 (spridda år KI: 1), 1766—1802 (i Torsby O: 3), 1796 (i Torsby O: 4), 1801 (i Torsby O: 1), 1801—1849 (i Torsby KI: 1), 1829—1851 (i Torsby KI: 2), 1832, 1834 (i Lycke KI: 1), KR.PROT. 1824, 1839, (i Torsby KIII: 1), 1829—1839 (i Torsby KI: 2), 1831—1851 (spridda år i KIII: 1); INV. 1629—1669 (LI: 1), 1804, 1833, 1836 (LI: 3), 1827 (i Torsby N: 1); VIS.PROT. 1767, 1804 (i Torsby O: 1), 1827 (i Torsby N: 1). — Hos PÅ i Harestad: »Harestads församling och kyrka», historisk översikt av N. WIKMAN,¹ 1954; Harestads kyrko-arkiv, fr. omkr. 1865 till nuvarande tid.

Harestads socken gränsar i N och V till Torsby, i Ö till Ytterby socken. I S utgöres gränsen av Nordre älv och Älvefjorden. Kyrkan är belägen i socknens mitt på en höjd, omgiven av en dalslätt.

Den äldsta kända uppgiften om Harestad härrör från 1354, då socknen omnämnes i ett brev den 2 augusti (DN, II s. 265 f.). År 1388, då biskop Eystein visiterade Harestad, ägde kyrkan till prästens underhåll endast den gård, där denne bodde, samt nio jordlotter, men vid detta tillfälle lades till kyrkans underhåll sex gårdar och fyra åkrar (DN, II s. 334). Efter reformationens genomförande tillhör Harestads kyrka Torsby pastorat (JOHNSEN, s. 48).

Betydelsen av namnet Harestad är oviss. Ordet har satts i förbindelse med hedniska kultbruk (ORTNAMNEN V, s. 1 f). I kyrkans närhet finnes ett område med hållristningar, av vilka en i fråga om storlek och kvalitet är betydande.

Vid Nordre älv ligger det s. k. Korseberget. »Om Korseberg, fordom 'Krossaberg,'» berättar Brusewitz

¹ NILS KONRAD WIKMAN, f. 1896. Komminister i Torsby 1932—58.

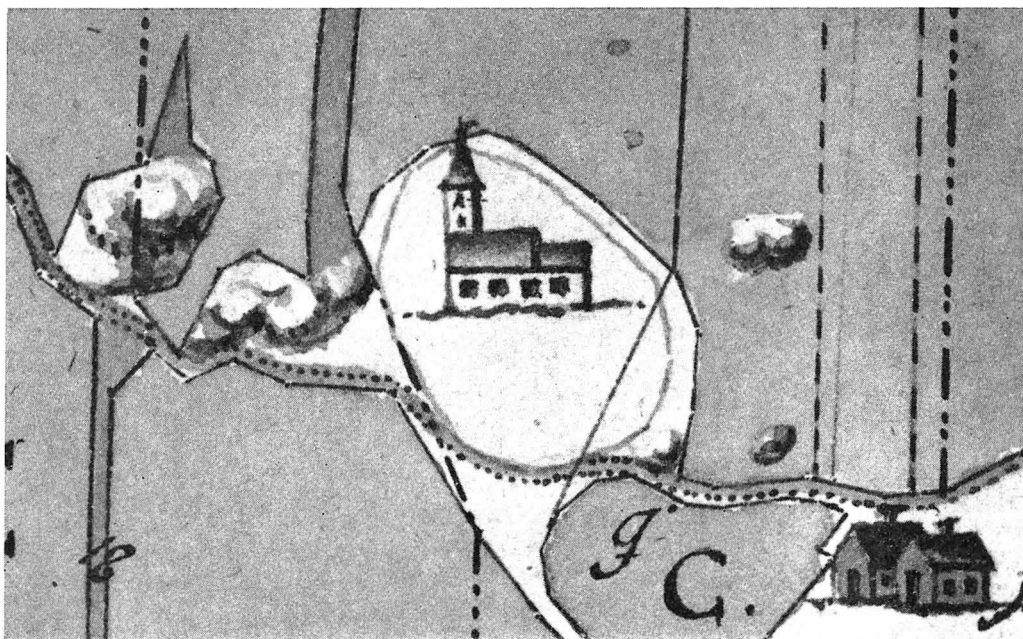

Fig. 105. Kyrkogården 1759. Detalj av karta över Harestads kyrkby. LSt.
 Der Kirchhof 1759. Detail aus einer Karte über das Kirchdorf Harestad. Churchyard 1759. Detail from map of Harestad church village.

(ELFSYSSEL, s. 103). »går den sägen bland allmogen att, när det gamla Konghäll af Vendera förstördes, upprestes, till afvändande af dylika olyckor i framtiden, ett kors, hvaraf berget fått sitt namn. Ofvanpå det i öfrigt kala berget ligger en stor sammanhängande jordlaf, ett sannolikt tecken att der förr funnits byggnader; kanske ett vakthus, för att hålla utkik på till Konghäll ankommande seglare.» Brusewitz berättar vidare, att 1276 och 1277 skulle två möten ha hållits vid Korseberget, båda tillkomna med anledning av den svenska kungen Valdemars krav på att återfå sin krona. Valet av mötesplats sammanhängde med att denne efter sin landsförvisning av den norske kungen erhållit rättighet att vistas på Nycklaborgs fäste, beläget på Ragnhildsholmen ett stycke längre uppför älven mitt emot det gamla Kongahälla.

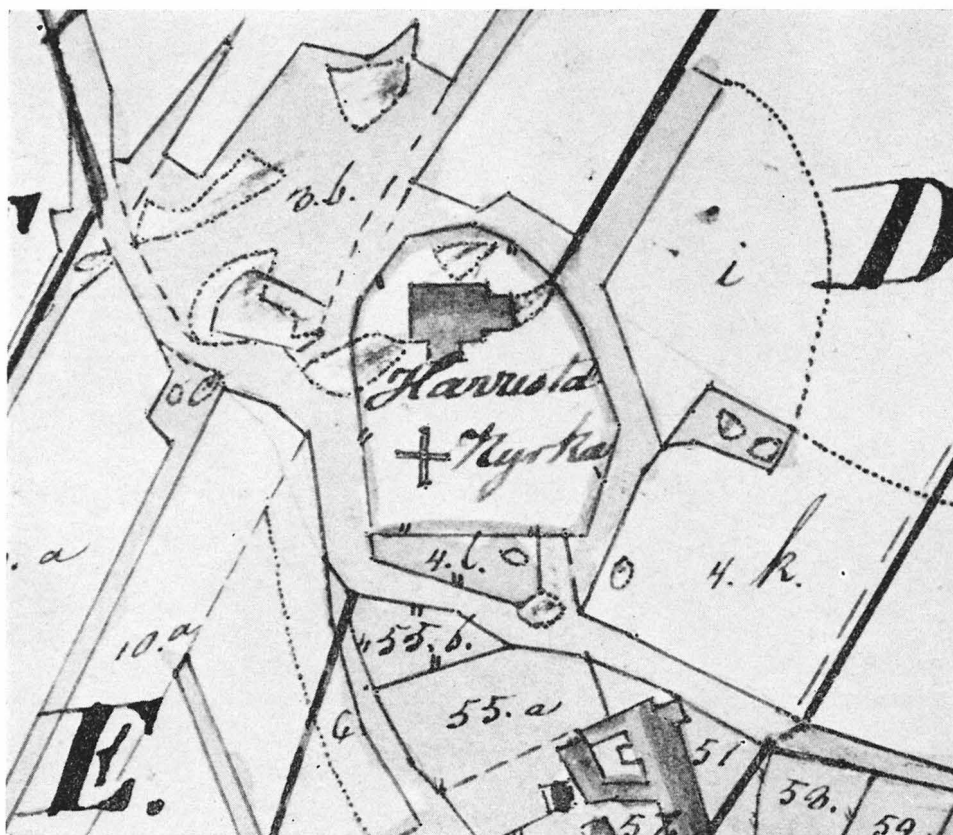

Fig. 106. Kyrkogården 1835. Detalj av karta över Harestads kyrkby. LSt.
 Der Kirchhof 1835. Detail aus einer Karte über das Kirchdorf Harestad. Churchyard, 1835. Detail of map of Harestad church village.

Harestads nuvarande kyrka är uppförd 1854. På samma plats låg till 1853 en medeltidskyrka. Om denna finnas endast enstaka arkivaliska uppgifter, men med hjälp av dem och de till den nya kyrkan överförda äldre inventarierna kan dock en relativt god bild av den försvunna kyrkan erhållas.

I det följande lämnas sålunda skilda beskrivningar av Harestads rivna medeltidskyrka och den nuvarande kyrkan.

KYRKOÅRDEN

På en karta i Lantmäteristyrelsens arkiv över Harestad 1759 omgives den gamla kyrkan av ett oregelbundet område (fig. 105). Kyrkogårdens utsträckning 1835 är

känd genom en annan karta¹ (fig. 106). Sin nuvarande utsträckning (fig. 104) erhöi kyrkogården 1944—1945, då den utvidgades åt V och Ö efter en ritning av trädgårds-konsulenten Herman Wikström, Uddevalla. Utvidgningen omfattade ett mindre område, som erhöi genom rätning av den inhägnade stenmuren. I Ö utökades kyrkogården med ett område fram till allmänna landsvägen. På grund av nivåskillnaden har dock den gamla muren, en terrassmur, bibehållits och bildar en naturlig gräns mellan det gamla och det nya området. I N har ett större stycke ängsmark reserverats för framtida behov. Inhägnaden består i V, S och Ö av en kallmur, till större delen nylagd i samband med utvidgningen. I N utgöres den av en äldre terrassmur.

Ingångarna ligga i V, S och Ö. Från den sistnämnda, som tillkom 1947, leder en trap-pa upp från landsvägen till kyrkan. Portstolparna äro fyrkantiga och vitrappade samt täckas av tunna stenplattor.

INGÅNGAR

Den gamla kyrkogårdsmuren hade förmodligen två stigluckor av vilka den ena var uppförd 1698, då man inköpte kalk till »en Ny Kiörchiogårdz porttz huallf att uppmuhra» (LANTK.). År 1839 beslöt sockenstämman, att de skulle »omgjöras» (ST.PROT.). Stigluckornas läge och utseende äro ej kända. Vid dräneringsarbeten på kyrkogården sommaren 1958 påträffades emellertid en lämning, som möjligen kan härröra från en av stigluckorna. Innanför S ingången ungefär 20 cm under markytan fann man två hällar, vilande på en grund av tuktad gråsten. I nivå med hällarna syntes i jorden spår av kalkbruk.

STIG-
LUCKOR

Till den gamla kyrkan hörde ett »klockehus», som omnämnes i räkenskaperna 1623/24 (KIRKEREGNSK.), då man hade utgifter för dess tjärande. År 1678 förekommer en stor post för »Kyrketornetz opbyggande och at låtha Kläckan ophengia» (RÄK.). 1694 inköptes nio tunnor kalk till »reparation på Tornet och Kyrkian». Sannolikt avser man med detta »torn» inte ett kyrktorn utan ett klocktorn, av den dansk-norska typ, som varit bruklig i de gamla danska provinserna och som består av fyrkantiga tornbyggnader av trä, täckta av pyramid- eller sadeltak.² Sådana finnas ännu bevarade i Skåne (Raus, SvK, Sk II, fig. 10) och även i Bohuslän (Klövedal) m. fl. platser. I övriga räkenskaper från 1690-talet omnämner man det uttryckligen som »klocketornet», medan man 1726 talar om »Kläckestappln», som då tjärades (LANTK.). 1734 inköptes bräder, »3 stora granträ» och spik till uppbyggande av en ny klockstapel (RÄK.). Dess utseende är inte närmare känt, men sannolikt har denna senare »stapel» varit av den klockbockstyp som varit den vanliga i Sverige. På kartan över Harestads kyrkby 1835 är en klockstapel av denna typ utmärkt i kyrkogårdens SV del (fig. 106). Denna revs sannolikt samtidigt med den gamla kyrkan 1853.

KLOCKTORN

KLOCK-
STAPEL

På kyrkogården finnas samlade ett antal gravstenar och fragment av sådana (fig.

GRAV-
MINNEN

¹ Harestad 32 77, Laga Skifte. 1835. Av. C. G. SCHALIN, Stadf. 1838. En samtida kopia tillhör Kyrkeby Bysamfällighet inom Harestads sn.

² ELNA MØLLER, Tømrede Klokkehuse, i: Foren.t. gamle Bygningers Bevaring. Kbhvn 1960.

Fig. 107. Gravsten (nr 10) från 1817. Uppställd vid gamla kyrkogårdsmuren. Foto S. Curman 1960.

Grabstein von 1817. Gravestone, 1817, An der alten Kirch- by old churchyard hofsmauer aufgestellt. wall.

108. Hällarna bestå av skiffrig gnejs och ha huggits på orten. En (nr 4) av gravvårdarna i kalksten har, enligt inskriften, tillverkats på Kinnekulle. — 1. Fragment av rektangulär häll. Övre och nedre kanten avslagna. Inskrift: ÅR : 1761 : H : N G / SALE : ÄRO : THE / SOM SOEVA : VÄL / OCH : GVDS : DOM / FÖR : BIDA : THE : SKO / LA : SNART : MED : KROP / [O]CH : SIÄL : VP.TIL : HI / .. [A. STIGA]. Mått: L 125, B 116. — 2. Trapetsformig häll. Övre högra hörnet avslaget. Hällen är ornerad med omegatecken och timglas samt två breda vid varandra stående inskriftstavlur (fig. 109). På den vänstra står: K / P.D / I H / A D och på den högra: H / W H / S A / G S. Nedtill står över hela stenens bredd M.D.CC.L.X.V. Mått: L 174, B 137, resp. 122. — 3. Fragmentarisk häll. Nedre vänstra hörnet löst. Ornerad med två bredvid varandra ställda tavlor med omegatecken och timglas. Inskrift: HER WH : GER : HV / N : A / 1765 : W : [N]. Mått: L 153, B 117. — 4. Rektangulär stående gravsten av kalksten med halvcirkelformad överdel. Inskrift: TIL / LARS / SWENSSON / OCH / DES K. HUSTRU / KIERSTIN HÄLJESDOTER / UTI / ÖSTRA RÖÖ / ÅR DENNA STEN GIEF / VEN AF C. GIÖTBERG / ÅHR 1766 / FRÅN KINNEKULLE. Mått: H 120, B 52. — 5. Gravsten av kalksten av samma form och storlek som föregående. Inskrift: ÅHR 1767 / TIL / TOLLE HÅKASON

OCH DES K. HUSTRU / KARIN OLUFSDOTER / UTI ÖSTRA RÖÖ / GIEFVEN AF C. GIÖTBERG / SOM DÅ HAFT SITT / SALTERI WID KORNHALL. — 6. Gravsten av kalksten. Samma form som nr 4 och 5. Inskrift: IHS / HÄR VILAR / SALI : H : GUD / P.S.S : FRÅ. / HAMMAR / FÖD 1719 / DÖD 1781. På baksidan ett enkelt kors. H 119, B 49. — 7. Rektangulär gravhäll. Nedre vänstra hörnet avflagat. Innanför en bred ram står: BÄSTÄLL OM TIT / .US Tÿ TU MÅSTÄ: / DÖ : OCH ICKE YED: / LIF BLIFYA / ANNO 1773: / P : SS : A : B : D : Mått: L 192, B 124. — 8. Rektangulär gravsten av kalksten med halvrund överdel. Innanför en smal ram inskriften: HÄR / WID HWI / LAR I HER / RANOM / A : O : S : / K : A : D : / FÖDA 1710 / DÖD 1782. På baksidan tre omegatecken och tre timglas. Mått: H 116, B 48. — 9. Fragment av gravhäll. SALID ER / DE SOM DØ I HERAM /. Under denna ett timglas. Årtal saknas, men hällen torde vara från 1700-talet. L 115, B 124. — 10. Gravsten, uppåt avsmalnande (fig. 107). Överdelen består av en rundel. På framsidan är inuggat en krona, tre timglas och initialerna

Fig. 108. Gravstenar och fragment av gravstenar uppställda vid gamla kyrkogårdsmuren.
Foto 1964.

An der alten Kirchhofsmauer aufgestellte Grabsteine und Grabsteinfragmente.

Gravestones and fragments of gravestones by the old churchyard wall.

Fig. 109. Gravsten (nr 2) från 1765. Uppställd vid gamla kyrkogårdsmuren. Jfr fig. 108. Foto 1964.
Grabstein von 1765. Aufgestellt an der alten Kirchhofsmauer. Vgl. Abb. 108.

Gravestone, 1765, by old churchyard wall. Cf. fig. 108.

H W G, på baksidan i rundeln ett klöverbladsliknande ornament och under detta ett hjärta i relief och årtalet 1817. H 118. — 11. Gravsten av kalksten. Rektangulär, upp-till trekantigt avfasad. Inskrift: HÄR FÖRVARAS DET FÖRGÄNDELIGA / EFTER RIKSDAGS-FULLMÄKTIGEN / AF BONDESTÅNDET / VID 1840 ÅRS RIKSDAG / O BENJAMINSSON / FRÅN TORSSERY / FÖDD 1783 D $\frac{1}{9}$ DÖD 1849 D $\frac{7}{5}$ SAMT DESS KÄRA MAKAN / JOH: SVENSDOTER / FÖDD 1780 D $\frac{1}{2}$ D 1860 D $\frac{2}{3}$ SALIGE ÄRO DE DÖDE SOM I HERRANOM / DÖ MED GLÄDIE STÅR HAN UPP IGEN. Mått: L 165, B 71.

MEDELTIDSKYRKAN

Beträffande Harestads medeltida kyrka, som var belägen på samma plats som den nuvarande kyrkan fram till 1853, äro vi hänvisade till protokoll, räkenskaper och smärre tryckta uppgifter. Säkra avbildningar saknas. Enligt Brusewitz¹ torde kyrkan ha varit en av landskapets minsta (RESEBERÄTT. 1872, s. 4).

PLAN OCH
MATERIAL

Kyrkobyggnaden utgjordes av ett rektangulärt långhus invändigt 16 alnar långt, 11 alnar 15 tum brett och 7 alnar 6 tum högt. I Ö anslöt sig till detta ett i plan kvadratisk, rakt avslutat kor, 7 alnar 23 tum långt och 7 $\frac{3}{4}$ alnar brett (VIS.PROT. 1827). Måtten bliva, omräknade i meter, 9,49 × 6,88 samt 4,20 för långhuset och 4,70 × 4,58 för koret. Långhusmurarna voro 2 alnar tjocka (1,19 m). Kyrkan försågs i senare tid med vapenhus (jfr s. 112). Med ledning av dessa uppgifter kan en schematisk plan av kyrkan rekonstrueras (fig. 110). Kyrkan var sannolikt tornlös. I kyrkans handlingar omtalas visserligen vid ett par tillfällen ett torn, men med detta »torn» avses troligen ett fristående klocktorn (jfr s. 107).

Kyrkan har varit uppförd av sten. Utvändigt voro murarna putsade och vitkalkade. När detta första gången utfördes är inte känt. Den tidigaste uppgiften om putsning lämnas 1666 (RÄK.).

FÖNSTER

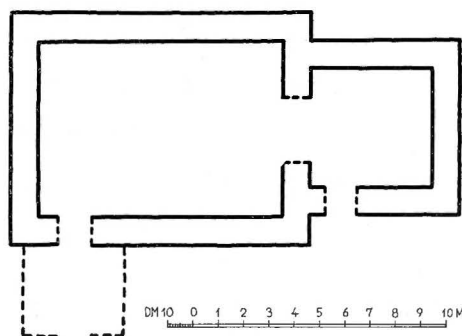
Långhuset hade två fönster, ett på vardera långsidan. I koret fanns ett fönster »utmed kordörren» d. v. s. på S sidan (SOHLMANS² saml.). Enligt en annan uppgift fanns

¹ GUSTAF HENRIK BRUSEWITZ, f. 1812, † 1899 i Göteborg; konstnär, fornforskare och musciman. Genom en sjukdom i barnåren hade B. mist hörseln och delvis även talförmågan. Utbildade sig till målare vid Konstakad., senare i Rom och Paris. Teckningslärare i Göteborg bl. a. vid Slöjdfören:s skola. Åren 1865—1891 var B. intendent för den hist.etnogr. avd. vid Göteborgs museum. Under långa fotvandringar i Bohuslän hopbragte B. till detta museum en mängd kyrkl. inventarier och folkliga kulturföremål och gjorde noggranna anteckningar och beskrivningar i bild och text, allt av stort värde för senare tids forskare. Detta förvaras i GHM. Hans största tryckta arbete är »Elfsyssel» (1860—65). — I ATA förvaras en saml. brev rörande fornlämningar och fynd i Västsverige (87 st till riksant. B. E. HILDEBRAND under 1851—84; 83 st. till OSCAR MONTELIUS under 1863—95).

² PER AUGUST FERDINAND SOHLMAN, f. 1824. † 1874; publicist, politiker; fil. mag. i Uppsala 1840, lärare i konsthistoria vid Konstakademien 1849—68. S. var en av stiftarna av Svenska fornminnes-

Fig. 110. Rekonstruktion av den medeltida kyrkans plan, 1:300.

Rekonstruktion des mittelalterlichen Grundrisses der Kirche. Reconstruction of plan of medieval church.

ett fönster på V gaveln (ST.PROT. 1833). Fönsteröppningarnas form och storlek okända. En uppgift i KIRKEREGNSK. 1627/1628 om att »Svend murmester nedbryter ett stykke af kirkens mur og insætter 2 nye vinduer Nels glasmester i Gottenborg gör 2 större vinduer i kirken» avsåg tydligen en förstoring av äldre fönsteröppningar. År 1804 sades fönstren vara »för dagsljusets inträngande hinderlige», varför församlingen uppmanades att låta utvidga dem »genom nedhuggning» (VIS.PROT.).

Kyrkan hade två ingångar: den ena, kyrkans huvudingång, var belägen på långhusets S sida, den andra var belägen på korets sydsida och var närmast avsedd för prästerskapet.

INGÅNGAR

Yttertaket var åtminstone fr. o. m. början av 1600-talet belagt med tegel (KIRKEREGNSK. 1622/23). Om takets form saknas närmare uppgifter.

YTTERTAK

Interiörens gestaltning är på det hela taget okänd. Väggarna voro putsade och kalkade (RÄK. 1726). Innertaket torde ha varit av trä, möjligen hade det på 1700-talet den i dessa trakter vanliga formen av ett segmentvalv. År 1730 försågs det med målningar av Albrecht Witt¹ (LANTK.) och 1804 befanns det »behöfva en total målning som till kyrkans upplysande borde verkställas med Pärlfärg» (VIS.PROT.).

INTERIÖR

Harestads medeltida kyrka var av den i Bohuslän vanliga typen med rektangulärt långhus och ett smalare, rakt avslutat kor (fig. 110). Då typen är vanlig i Västsverige och Norge under större delen av medeltiden, och då alla historiska uppgifter, som skulle kunna bidra till en närmare datering, saknas för Harestads kyrka, torde dopfunten (se s. 133) i sin egenskap av kyrkans äldsta föremål giva den enda möjligheten till en

föreningen och en av initiativtagarna till den svenska folkskolan. I övrigt verksam för skandinavismen, företrädare för samtidens svenska liberalism. Redaktör för Aftonbladet från 1852. — Han hopbragte en samling teckningar och anteckningar rörande fornlämningar, kyrkor och kyrkoinventarier från bl. a. Västsverige. För dessa samlingar samarbetade S. med den då unge konstnären AUGUST MALMSTRÖM, sedermera professor vid Konstakademien. Denna samling inköptes efter Sohlmans död av Vitterhetsakademien 1874 och förvaras nu i ATA.

¹ ALBRECHT WITT var även verksam i Lycke kyrka se s. 228.

närmare tidsangivelse för kyrkans uppförande i Harestad. Såvida den första kyrkan på platsen icke varit en träkyrka, skulle Harestads äldre stenkyrka med ledning av funten möjligen kunna dateras till 1100-talets förra hälft.

VAPENHUS

Redan under medeltiden torde ett vapenhus ha tillbyggt framför S ingången. År 1671 ersattes detta av ett nytt. Detta års räkenskaper upptaga nämligen kostnader för »et Nýt Wapenhuuses Upmurningh»; 1747 köptes rödfärg och tjära till »Wapenhuset med Portarnes öfverströkelse» (RÄK.). Vapenhuset hade öppen takstol (fig. 111). Mellan vapenhus och långhus fanns en vackert järnbeslagen ekdörr (fig. 111). De kraftiga bladornamenten med liljeformad avslutning tyder på, att dörren kan ha varit från 1200-talet. På västra sidan av ingången till vapenhuset funnos två små urholkningar om vilka Brusewitz (RESEBERÄTT. 1872, s. 3) blivit upplyst att »fordom under någon pest (männe digerdöden?) så kallad nödeld enligt någon gammal vidskepelse anbragts på dessa ställen af kyrkodörren med hvilken eld folket sedan rökades på ett ställe, som ännu kallas »Helfvetets hörne».

REPARATIONER

År 1695 utfördes större reparationsarbeten av murarmästaren Peter Mellenberg från Göteborg (s. 162, not 1), främst omfattande reparation av murarna (LANTK.). Förutom kalk, spik, ställningar och järn till ställningar inköptes vid detta tillfälle 7 st fönster och »1 Fönster Karm till 6 st fönster». Under 1600- och 1700-talen företogs vid flera tillfällen reparationer av kyrkans yttertak (RÄK.). 1730 förekommer dessutom utgifter »för måhningen under Kyrckiotaket» och 1735 för »reparation och Förbygningh» (RÄK.). År 1756 fick Martin Davidsson i uppdrag att »laga alt hwad som bristfälligt war» (LANTK.).

KYRKANS RASERING

Medeltidskyrkan nedrevs 1853. Den hade då varit utdömd sedan länge. Redan 1827 uppmanades församlingen vid en visitation att låta uppföra en ny kyrkobyggnad, emedan kyrkan var så förfallen, att den av biskopen karakteriserades som länets sämsta (VIS.PROT.). Kyrkan var dessutom alltför liten. Socknens invånarantal uppgick vid denna tid till omkring 1 000, och man betraktade det som »en synnerlig Guds nåd att inom ett så litet rumm icke flere olyckor timmat» (ST.PROT. 1830).

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTARANORDNING

Kyrkans altare var, i varje fall fr. o. m. 1600-talet, av trä. År 1667 gjordes nämligen en utbetalning för »dähler, Spyk och arbetslöhn till Kyrkans alttar» (RÄK.). Sannolikt var det medeltida altaret av sten. På gården Nereby Östra 1: 1 i Harestad ligger nu som trapphäll en tjock stenskiva, vilken enligt ortens tradition skall ha tillhört den gamla kyrkans altare. Översidan är helt slät, medan undersidan är ojämn och skrovlig. Ingen ornamentik har kunnat iakttagas. Det är måhända möjligt, att skivan tillhört ett medeltida stenaltare.

Altarprydnaden bestod av ett vid kyrkans rivning förstört, ursprungligen senmedeltida altarskåp, från vilket tre ekskulpturer alltjämt äro bevarade, uppsatta i

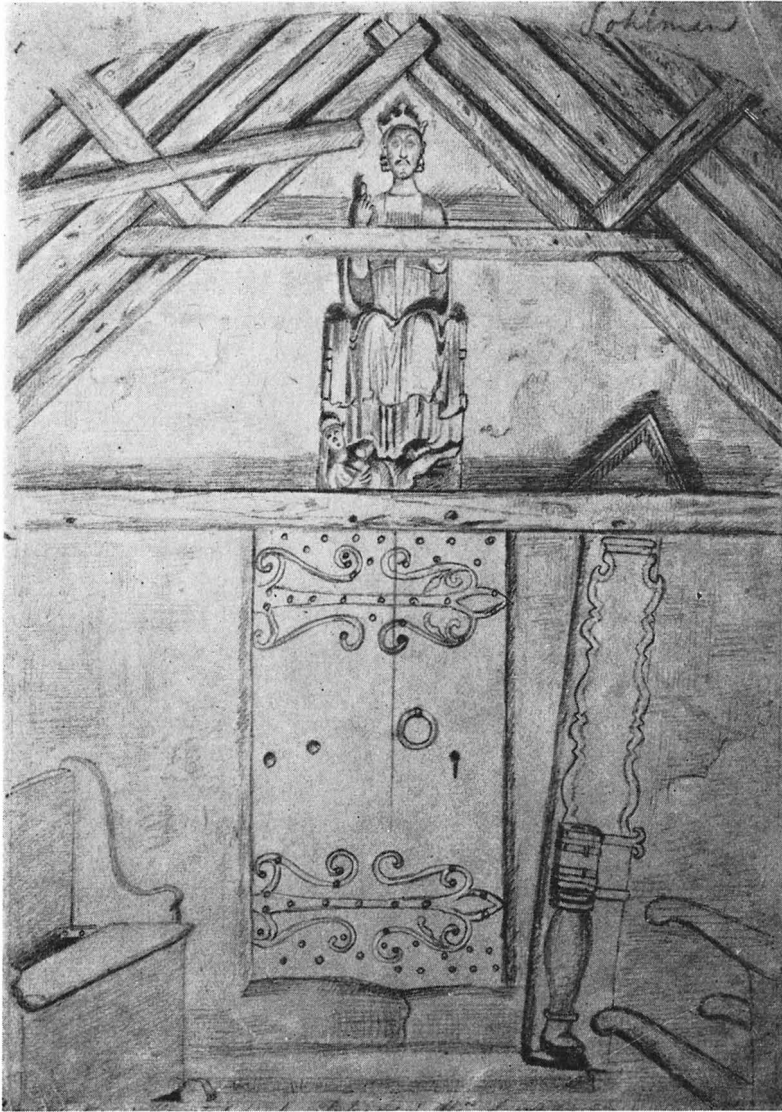

Fig. 111. Interiör av vapenhuset. Teckning i P. A. F. Sohlmans samling från omkr. 1850. ATA.

Inneres der Vorhalle. Zeichnung von ca. 1850. Interior of porch. Drawing made ca. 1850.

nya kyrkan: en pietåbild (fig. 125), evangelisten Johannes och Maria Magdalena (fig. 124). Se s. 126. År 1698 underkastades altarskåpet »Reparation och Stofferung» av »Conterfeigaren Mäster Nicolaus Michilsson¹» (LANTK.), och till »altare Taflans och des dörars rep.» inköptes »Tuenne Töllffter bräder och Spyk» (LANTK.). 1766, i samband med läktarens målning (se s. 116), omnämnes en ny reparation av altartavlan (RÄK.). I INV. 1830 beskrives altarskåpet på följande sätt: »Altaretaflan föreställer de 3 qvinnorna, som förrättade frälsarens svepning — Altaret kan betäckas med 2^{ne} klaffar, på hvilka, då de äro öppnade, stå tecknade flera Bibliska språk. Nedanföre på altartaflan stå de 4. Evangelisterna, äfvensom på Predikstolen». Det är sannolikt att altarskåpet vid den ovan nämnda reparationen 1698 bl. a. fick sina flyglar omgjorda och prydda med bibelspråk, en anordning, som var vanlig i Norge och Västsverige under de första århundradena efter reformationen (s. k. *katekismustavlor*, jfr Torsby s. 169).

KRUCIFIX »En träbild Christus på korset» från gamla kyrkan förvarades enl. BRUSEWITZ i den nuvarande kyrkan, men uppgives vara »för eländig». Möjligen har den varit kyrkans triumfkrucifix. Finns ej kvar.

TRÄ-
SKULPTUR En stor träskulptur av en tronande S. Olof var före kyrkans rivning uppsatt över ingångsdörren i vapenhuset (fig. 111). Vid kyrkans rivning blev bilden använd till bränsle (RESEBERÄTT. 1872, s. 3). Dess utseende är känt genom teckningar, dels en av Brusewitz, 1851 (fig. 113), dels en i Sohlmans samling (fig. 112).

Skulpturen tycks ha varit av anseelig storlek. S. Olof, som avbildas sittande, har höger underarm upplyft och handen fattar om det avbrutna skaftet till attributet, yxan. Bägge fötterna vila på en halvt på rygg liggande krigare. Krigarens huvud är upplyft och den högra, uppåtriktade handen kan ursprungligen ha hållit ett svärd.

De bevarade teckningarna tillåta inte någon mera ingående analys av Olofsbilden. Där förekomma t. ex. vissa uppenbara missuppfattningar av dräkten. Manteln bör ha täckt skuldrorna och den lyftade, mot bröstet vilande vänstra handen har troligen fattat om mantelbandet. Bältet har gjorts alltför brett och det dolkliknande partiet under den vänstra handen är sannolikt en från bältet nedhängande remända. Ikonografiskt överensstämmer skulpturen med Olofsbilden från Sällstorp i Halland.² Även stilistiska likheter finnas. Den sistnämnda skulpturen dateras till 1200-talets senare del och samma datering kan utan tvivel gälla för Olofsbilden i Harestad.³

Var skulpturen ursprungligen var placerad är inte känt, men sannolikt har kyrkan

¹ NICOLAUS (NICLAS) MICHELSSON var även verksam i Hålda, Solberga och Jörlanda kyrkor (SvK, Bo, II, fig. 78 o. 120 samt s. 52, 92 o. 144) samt i Härryda, Landvetter, Nödinge och Östad kyrkor i Västergötland. Målningarna i sistnämnda kyrkor äro dock försvunna. Se H. HEGARDT, Studier i västsvensk kyrklig konst, Västsvenska kyrkotakmålningar från sextonhundratalets slut till omkring 1800, Göteborg 1923, s. 132 samt S. A. HALLBÄCK, Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige, del I, Göteborg 1947, s. 69, 143 o. 308.

² F. WALLEM, Iconographia Sancti Olavi, del I A, Nidaros 1930, fig. 56.

³ Jfr även F. WALLEM, a. a. s. 66 och R. NORBERG, Bohusläns medeltida träskulptur, i: GBFT 1939, s. 19.

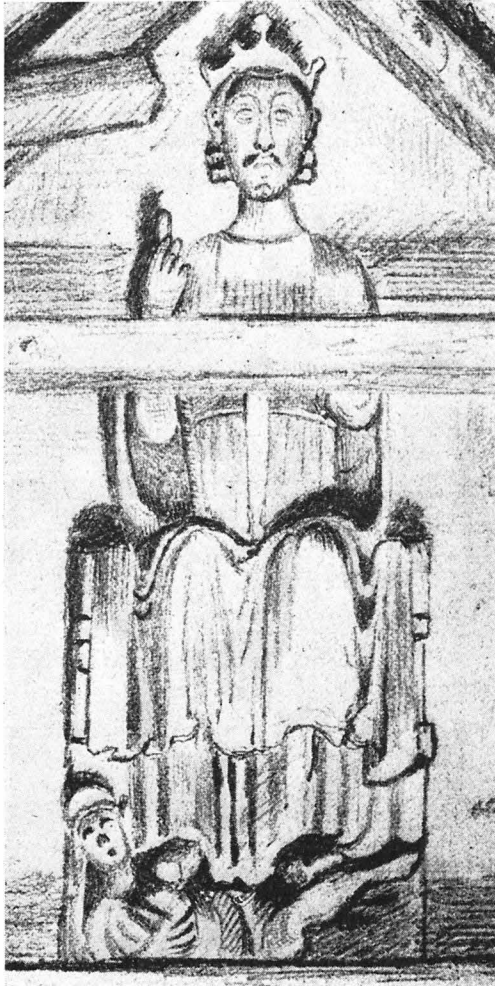

Fig. 112. S. Olof. Detalj av fig. 111. Jfr fig. 113.
 St. Olof. Detail aus Abb. 111. Vgl. Abb. 113.

Fig. 113. S. Olof. Träskulptur från 1200-talets senare del. Förstörd vid medeltidskyrkans rivning. Teckning av G. Brusewitz 1851. GHM.
 St. Olof. Holzskulptur aus der zweiten Hälfte des 13. Jh. Zerstört beim Abriss der mittelalterlichen Kirche. Zeichnung 1851.

St. Olof. Wooden sculpture, later part of 13th century, destroyed when medieval church was demolished. Drawing 1851.

St. Olof Detail from fig. 111. Cf. fig. 113.

haft ett särskilt altare helgat åt S. Olof. Detta altare bör i så fall, såsom brukligt, varit beläget i långhusets SÖ hörn, S om triumfbågen. I vapenhuset har bilden troligen placerats först efter reformationen.

I INV. 1830 upptages förutom Olofsbilden »en d^lo mindre, som föreställa Jungfru Maria med barnet». Även denna madonna bild förkom troligen i samband med kyrkans rivning.

En träskulptur föreställande Moses är däremot bevarad (fig. 114). H 67. Den är grovt skuren och visar stor likhet med fyra skulpturer från Torsby gamla kyrka (fig. 157). Liksom dessa är den ett bygdearbete, möjligen av samme snidare, från 1700-talets början och har troligen utgjort en del av en altarpuppställning. Den i senare tid utförda målningen, som är mycket hårdhänt, har bl. a. förvandlat lagens tavlor till en bönbok. Det är dock osäkert om denna bild verkligen tillhört Harestads kyrka. Sedan 1911 tillhör den GHM (inv.nr 5988), dit den skänkts av kontraktsprosten K. G. Grundell i Säve.

PREDIKSTOL,
LÄKTARE
OCH BÄNK-
INREDNING

Kyrkans predikstol, läktare och bänkinredning tillkom vid mitten av 1620-talet. KIRKEREGNSK. 1625/26 omtalar att »Suend og Bent snedker i Marstrand» erhållit 40 sldr samt kost i 90 dagar »for loft og stole i kirken, de haver gjort døre og praedike-stolen».

Om predikstolens utformning är ingenting känt. I INV. 1830 uppges den vara prydd med bilder av de fyra evangelisterna. Sannolikt utfördes dessa samtidigt med läktarens målning 1766 (se nedan), då även predikstolen reparerades (RÄK.). Ett timglas på predikstolen omnämnes 1804 (INV.). Vid sin visitation 1837 erinrade biskopen »om det opassande, att på predikstolen såsom fallet är i Harestad uphängs likplåtar och uppsätts pinnar för att hänga Hattar på» (VIS.PROT.). Om seden att upphänga begravningsplåtar i kyrkan se nedan s. 212.

En läktare löpte liksom i Torsby (jfr s. 176) i vinkel utmed långhusets V och N väggar. År 1667 gjordes »en upgångh åth PredikoStohlen och låfftet» (RÄK.). 1766 uppdrogs åt kyrkvärden Pehr Swensson att rådgöra med »målaren Mäster Trapp uti Kongelf» om läktarens målning (ST.PROT.). Enligt ST.PROT. 1830 utgjordes läktarens målning av på den V sidan »Frälsaren med 6 Apostl. och på den norra de mindre profeterna».

Kyrkans bänkar reparerades 1664 (RÄK.). 1736 utbetalades en summa på 26 dr till snickaren Rasmus Andersson för »stolar o gulfwet» (RÄK.). Den stora summan kan tyda på att bänkinredningen vid detta tillfälle delvis om- eller nygjordes. I INV. 1830 beskrives »stolerna» såsom »omålade och ganska antiqva».

En förnämare utformning hade dock beståtts kyrkans präst- och klockarebänkar. I samband med altarskåpets reparation 1698 anförtrorde man nämligen åt mäster Nicolaus Michilsson även »Kyrckioherdens och Kläckare Stohlarnes omsträckande och Mählning Jämpte dess reparation» (LANTK.).

DOP-
REDSKAP

En medeltida dopfunt av täljsten av vilken endast cuppan är bevarad, samt ett dopfat av driven och ciselerad mässing förvaras i nuvarande kyrka och beskrivas å s. 133—136.

Fig. 114. Moses. Träskulptur från 1600-talets slut eller 1700-talets början. GHM. Foto GHM 1957.

Moses. Holzskulptur, Ende des 17. oder Beginn des 18. Jh. Moses. Wooden sculpture, end of 17th or beginning of 18th century.

I kyrkans äldsta inventarieförteckning, från 1500-talets sista år, upptages »1 Kallck och disk aff Söllff». Dessa ersattes under 1600-talet av nya nattvardskärl, av vilka en paten av silver, som på 1620-talet tillverkades av en mästare vid namn Niels Guldsmed (RÄK.) nu är försvunnen. En kalk av förgyllt silver, som troligen anskaffades till Harestads kyrka vid århundradets mitt, är däremot bevarad och överförd till nuvarande kyrkan, se s. 138. Denna kalk och paten var kyrkans enda egendom i silver fram till 1832, då ett nytt sockenbudstyg av silver anskaffades, se beskrivning s. 138. En oblatask av svarvat trä från 1700-talet har likaså överförts till nya kyrkan, s. 138.

NATTVARDS-
KÄRL

En tennflaska och en vinkanna av tenn omnämns första gången i inventarieförteckningen för år 1629. 1734 inköptes en ny tennflaska »till att hafwa wÿn uti», likaså 1768 (RÄK.). Ej bevarade.

LJUS-
REDSKAP

Ett par ljusstakar av malm, 1600-talstyp samt ett par av driven mässing, 1700-talet, förvaras i nya kyrkan (s. 139).

FÖRSVUNNA
TEXTILIER

Av den gamla kyrkans textilier äro inga bevarade. Flera mässhakar och antependier finnas dock beskrivna i kyrkans inventarieförteckningar. Det äldsta INV. (1500-tal) upptager »1 Messehagill aff Saem»¹ och »1 Altarklede». 1641 omnämnes en »Messehagel aff Bruunt Kläde» och 1748 ägde kyrkan en mässhake »af brunt blommerat Plÿs»² med smahla förgyllda Spetzar i Kors på Bröstat og Rygen». 1827 uppges denna mässhake vara obrukbar. Samma INV. upptager en mässhake av röd damast med silvergaloner.

Ett antependium av »Rødt blommat Tÿgh» finns upptaget 1669. »En ny wacker altarduk av rödt kläde» skänktes 1827 av Commissarien Alstrin (VIS.PROT.).

1738 omnämnes en »Coleckte Pung». Denna, som var försedd med en liten klocka, fanns kvar ännu 1842.

DIVERSE

En kista förvaras i nya kyrkans tornkammare (s. 142).

En brudstol förekommer i inventarieförteckningarna från 1738 och fram till 1842, den gamla kyrkans sista INV. Möjligen den bänk, som synes till vänster å fig. 111.

Vid vapenhusdörren var en fattigbössa uppsatt. Denna var utformad som ett underben och fästad vid ett högt fasonerat bakstycke med triangulärt överstycke (se fig. 111). Ej bevarad.

En straffstock och en »Plichtepall» omtalas första gången i 1748 års INV. Ej bevarade.

KLOCKA

En klocka från 1794 fanns i den gamla kyrkans stapel. Den tjänstgör nu som lillklocka i den nuvarande kyrkans torn (s. 142).

¹ Saem = sammet

² Blommerat Plÿs = blommig sammet.

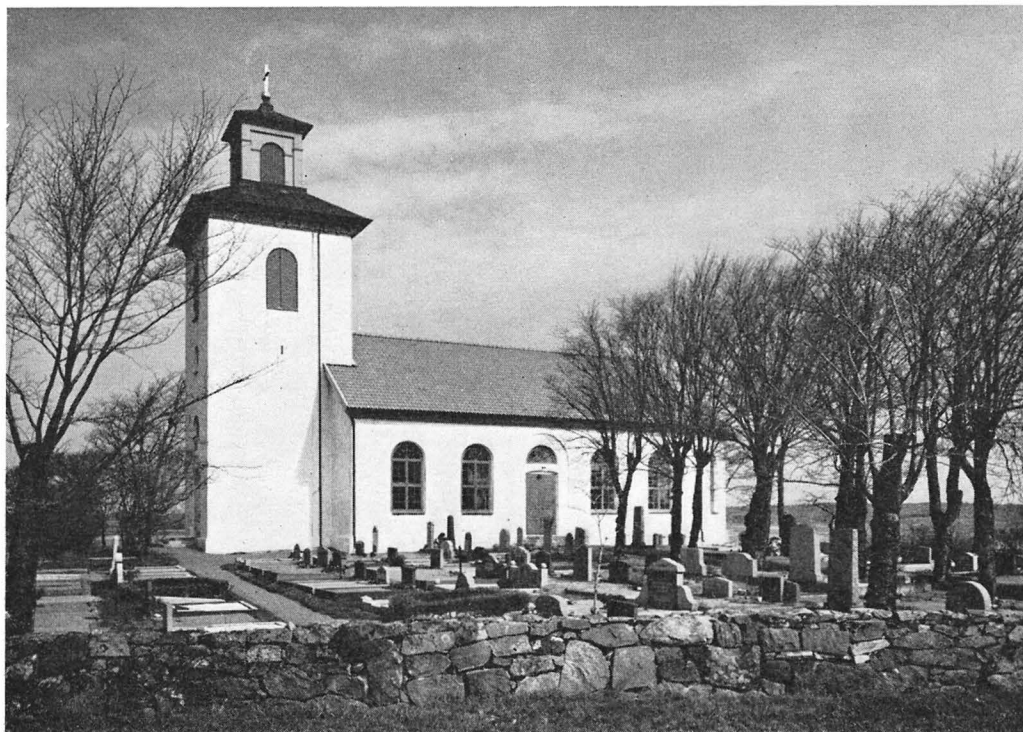

Fig. 115. Harestads kyrka från S. Foto 1960.
Die Kirche von S. Church from S.

HARESTADS NUVARANDE KYRKA

Harestads nuvarande kyrka, uppförd 1853—1854, består av ett brett, rektangulärt långhus med tresidig koravslutning i Ö och torn i V (fig. 116). Murarna äro uppförda av natursten och utvändigt spritputsade med slätputs kring fönster- och dörröppningar.

PLAN OCH
MATERIAL

Fönstrens antal är elva, sex på N sidan och fem på S. Två av dessa i korets sneda sidor. Öppningarna äro stora och rundbågiga. Karmar och spröjsverk äro av trä. — Ingångar i V, S och Ö, samtliga rundbågiga och med brunmålade dubbeldörrar.

FÖNSTER O.
INGÅNGAR

Tornet är firsidigt med en ljudglugg på varje sida, försedd med luckor. Dess murverk avslutas upptill med en kraftig konsolgesims av trä. Det täckes av en enkel, lågsluttande pyramidhuv med en gråmålad lanternin av trä, krönt med ett kors på klot (fig. 115). Taket täcktes 1956 med kopparplåt i stället för såsom tidigare med skiffer.

TORN

Interiören (fig. 121—122) är ljus och harmonisk. Innerväggarna slätputsade

INTERIÖR

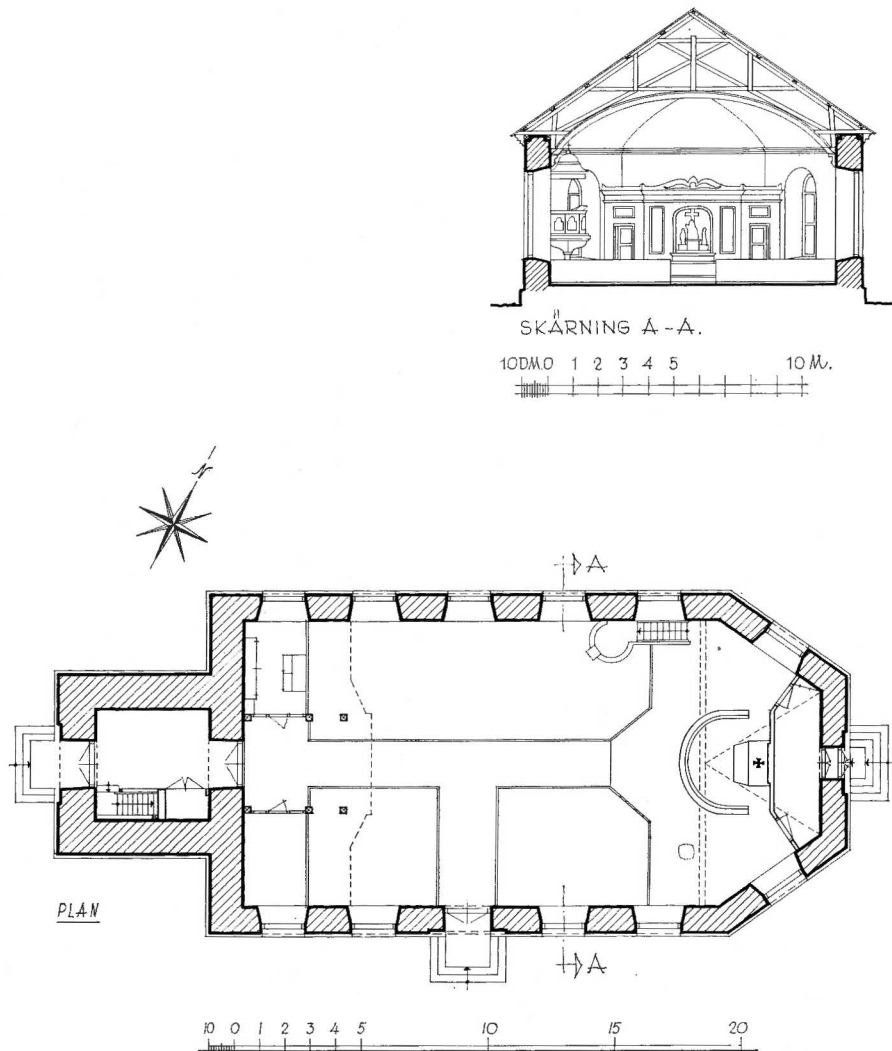

Fig. 116. Plan och tvärsektion mot Ö, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1964.
 Grundriss und Querschnitt gegen O. Plan and cross-section looking E.

och målade i en ljus ton med mörkare panelmålning vid bänkkvarteren. Upptill avslutas de med en tandsnittslist av trä, målad i rött och grått. Innertaket utgöres av ett flackt segmentvalv av trä, målat i blått. I gränsen mot det tresidiga korpartiet har taket en oorganiskt inkomponerad, på dekorativa konsoler vilande träbåge med en i frakturstil målad text: KOMMEN TILL MIG I ALLE, SOM ARBETEN OCH ÄREN BETUNGÅDE OCH JAG VILL VEDERQVICKA EDER! Träbågen är ej urspr. utan anbringad 1902 (st.PROT.).

Fig. 117. Kyrkan från SV. Foto S. Simonson 1957.
Die Kirche von SW. Church from SW.

Sakristian har varit inrymd i en med skärmvägg avbalkad del av koret bakom altaret med ingång i Ö. År 1952 inbyggdes under läktaren två rum (fig. 116), varav det ena även användes som sakristia. Det andra är avsett som skrudkammare.

Harestads nuvarande kyrka började uppföras 1853 och stod färdig 1854. De första förberedelserna till uppförandet av en ny kyrka gjordes redan 1828, året efter det, då den gamla utdömts av biskopen (jfr s. 112), och då man inrättade en byggnadskassa.

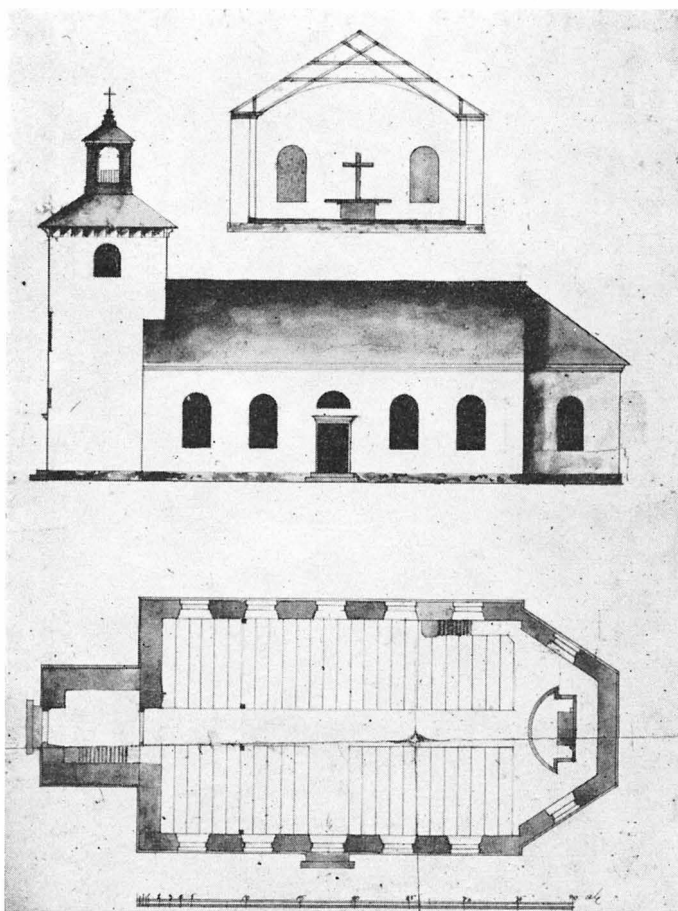

Fig. 118. Förslag till ny kyrkobyggnad av A. Person, 1850. RA.
 Entwurf für den neuen Kirchenbau Proposed new church, 1850, by
 von A. Person, 1850. A. Person.

Till denna betalade »Hwarje helt oförmedlat Hemman» årligen »16 RDR 32 S RGS» under fyra år, varefter utdebiteringen fortsattes med ett mindre belopp ytterligare 13 år (ST.PROT.). Till kyrkobyggets finansiering ansöktes dessutom 1853 om »Stambok o. Collect öfver hela Riket» (ST.PROT.).

Ett byggnadsförslag upprättades 1843 av byggmästaren Johan Wenberg från Boråstrakten (RÄK.). Detta kom dock inte till användning, utan i stället anlätades en byggmästare Anders Person från Erikstorp, Bollebygd. Dennes ritning (fig. 118) antogs med smärre ändringar av kyrkostämman den 28 juli 1850 (ST.PROT.). Ritningen inkom för vederbörlig prövning den 20 oktober 1851 till K. Maj:t, som överlämnade ärendet till

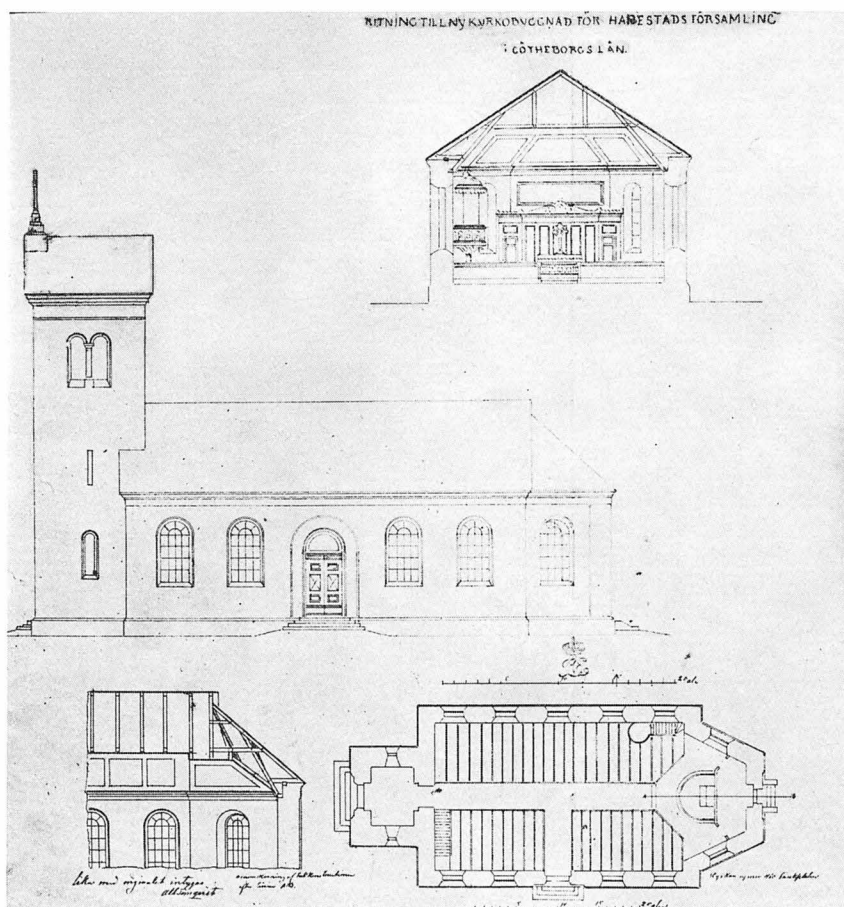

Fig. 119. Förslag till ny kyrkobyggnad av A. Törnqvist, 1852. BSt.
Entwurf für den neuen Kirchenbau von A. Törnqvist, 1852. Proposed new church, 1852 by A. Törnqvist.

ÖIÄ, där arkitekten Albert Törnqvist¹ fick i uppdrag att omarbete detsamma. I december samma år inlämnade Törnqvist sin ritning jämte memorial. Församlingen fann emellertid långhusets höjd för stor och »spiran svår att täcka», varför man beslöt begära, att tornet skulle få uppföras i likhet med den av byggmästaren Anders Person uppgjorda »projektritningen» (fig. 118; st. PROT.). Den 10 mars 1852 överlämnade Törnqvist en ändrad ritning (fig. 119) med iakttagande av församlingens önskemål. Detta förslag fastställdes av K. Maj:t den 21 april samma år.

¹ ALBERT TÖRNQVIST, f. 1819, † 1898; arkitekt, led. av Konstakad. 1853, v. professor i byggnadskonst fr. 1860. T. var en av Sthlms mera anlitade arkitekter vid 1800-talets mitt. Sina mest omfattande arbeten utförde T. som sjukhusarkitekt. Han har även ritat ett tjugotal landskyrkor. Hans verk präglas av en måttfull klassicistisk anda.

Albert Törnqvists ritning är gjord i 1800-talets klassicerande stil. Den färdiga kyrkan visar dock en mängd avvikelser från den fastställda ritningen. Tornet liksom delvis koret och interiören har fått en helt annan utformning, och flertalet detaljer har förenklats. Man har tydligen i huvudsak följt Persons ritning (fig. 118).

FÖRÄND-
RINGAR

Interiören förändrades 1902 (ST.PROT.) genom dekorationsmålning, utförd av M. B. Wallström från Gamla Lödöse (s. 188, not 1). Valv och väggar indelades i målade fält. Runt takfoten målades en romaniserande bård i flera färger (se fig. 120 och 126).

Åren 1951—1954 undergick kyrkan en genomgripande restaurering, vilken leddes av arkitekten Sigfrid Ericson¹. Vid denna lades nytt golv, sakristian utökades genom framflyttning av altare och altarring, de ovan nämnda rummen inbyggdes under läktaren, interiör och inredningsföremål ommålades och elektriskt ljus och värmeledning installerades. Tidigare uppvärmdes kyrkan av en kamin, placerad vid S ingången.

¹ SIGFRID ERICSON, f. 1879, † 1958. Arkitekt. Lärare i byggnadslära vid Chalmers Tekniska Högskola 1906—13, arkitekt vid Jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Bland E:s verk märkas i Göteborg Masthuggskyrkan, uppförd 1910—12, och Johannesbergs kyrkan, uppförd 1938—40. E. har utfört ett antal nya kyrkor samt kyrkorestaureringar i västra Sverige.

Fig. 120. Interiör mot Ö efter 1902 års restaurering. Foto ATA.

Inneres gegen O nach Restaurierung von 1902.

Interior looking E after restoration in 1902.

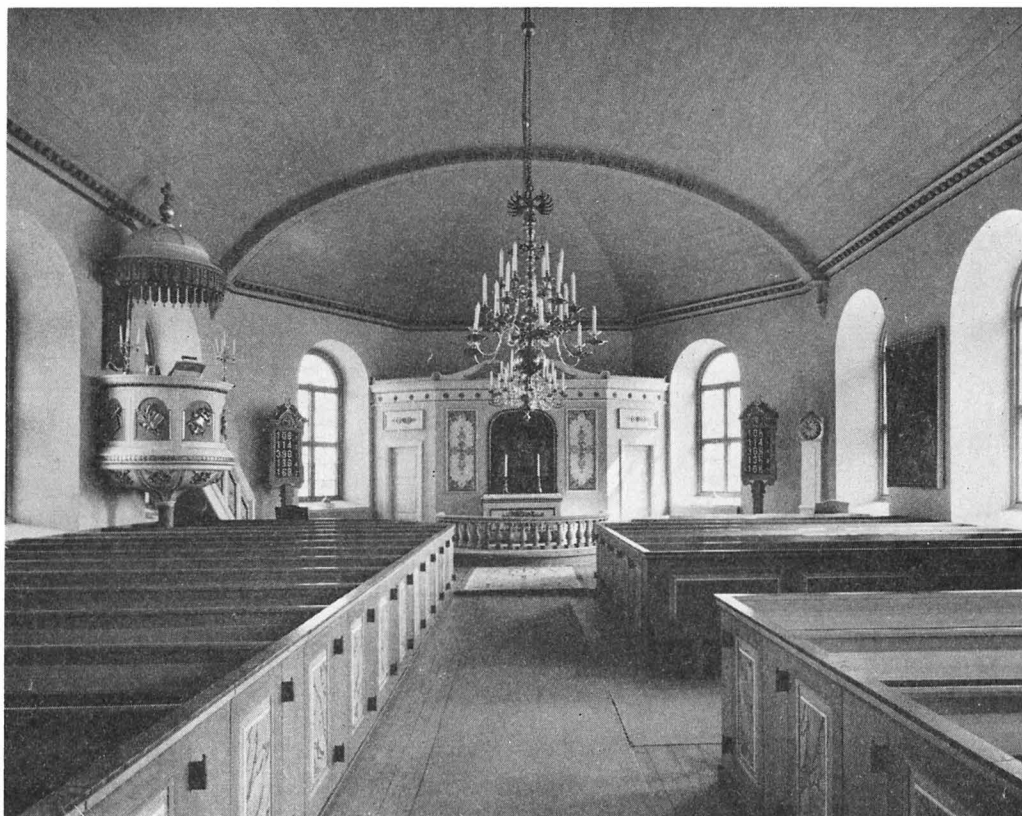

Fig. 121. Interiör mot Ö. Foto 1960.
Das Innere gegen O. Interior looking E.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaret, som är samtida med kyrkan, är uppställt mot en tredelad skärmvägg (fig. 123), vilken avgränsar sakristian. Skärmväggen är målad i vitt med förgyllda lister och ornament av profan karaktär. Altaret är av trä med enkla fyllningar. På framsidan en i trä skuren dekoration sammansatt av ett kors, en kalk och två palmkvistar; på altarets sidor rosetter. Altaret är vitmålat, dekorationerna äro förgyllda. Dessa liksom övriga bildhuggeriarbeten i kyrkan äro gjorda av en bildhuggare vid namn Michaeli (RÄK. 1853). På altaret ett litet altarkors av silver och ebenholts (se fig. 123). Korsmiten markeras med stiliserad törnekrona i silver besatt med sju månstenar och sju rundlar i röd emalj. H 32,5. Samma stplr som ljusstakar nr 1 och skänkt samtidigt med dessa. Se s. 139.

ALTAR-
ANORDNING

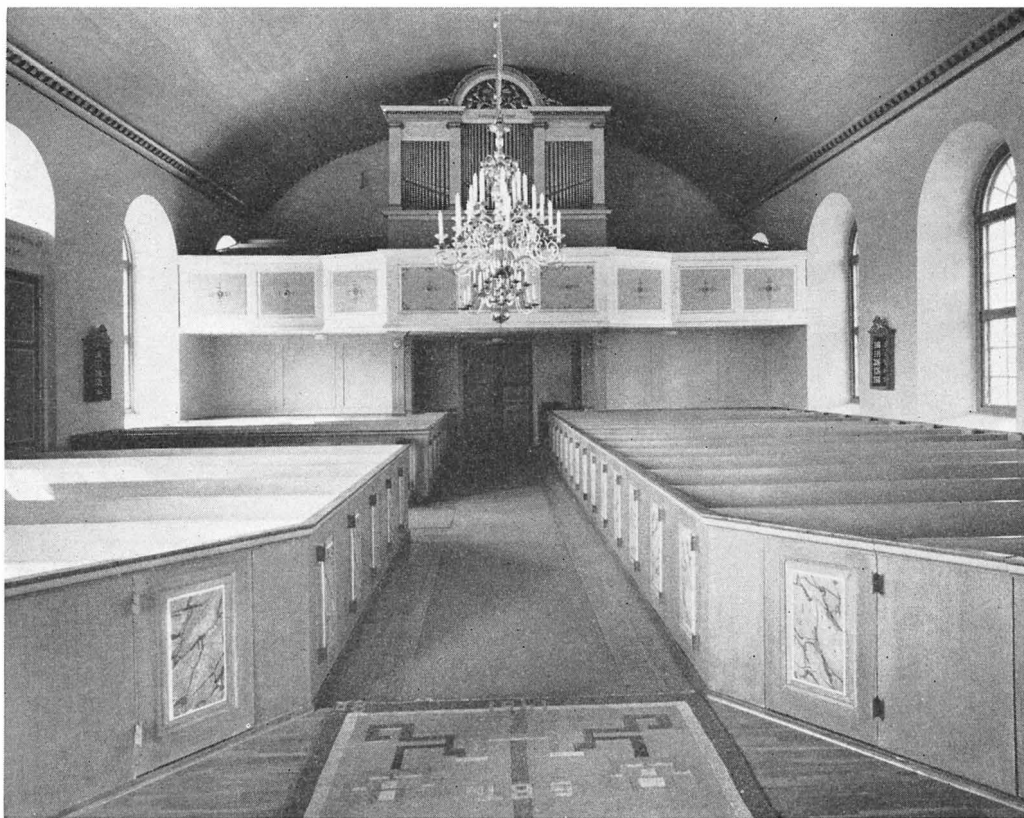

Fig. 122. Interiör mot V. Foto 1960.
Das Innere gegen W. Interior looking W.

Altarprydnaden utgöres nu av en av arkitekt S. Ericson 1952 sammanställd grupp av tre medeltida träskulpturer, stående i en grund nisch i altarpåsen mot en mörkblå fond (fig. 123). Skulpturerna (fig. 124—125), en pietåbild, evangelisten Johannes och Maria Magdalena härröra från ett importerat altarskåp i den medeltida kyrkan (se s. 112). Figurerna äro skurna i ek, baksidan urholkad. H 80. Skulpturerna utsattes 1902 för en kraftig övermålning (se fig. 126), som 1952 avlägsnades av konservator O. Hellström, Skara. Endast svaga spår av den ursprungliga målningen kunna skönjas. Bildernas konstnärliga kvalitet är hög. Pietåbilden är ikonografiskt av rent västeuropeisk typ och stilen nordnederländsk liksom behandlingen av hår och andra detaljer, vilket tyder på att altarskåpet importerats från Nederländerna. Paralleller finnas i Norge, särskilt i altarskåpet från Hilleshøj, Troms fylke.¹ Skulpturerna äro sannolikt

¹ Se E. ENGELSTAD, *Senmedeltid. kunst i Norge ca 1400—1535*, Oslo 1936, nr 139, pl. 188—189; jfr även altarskåpet från Bö, nr 111, pl. 186—187.

Fig. 123. Altarprydnad, sammanställd 1952. Foto 1960.

Altarschmuck, zusammengestellt 1952.

Reredos, composed in 1952.

utförda vid slutet av 1400-talet.¹ — Före 1952 bestod altarprydnaden av en över altaret uppsatt oljemålning framställande Lazarus' återuppväckelse (se s. 141), medan de båda skulpturerna av Maria Magdalena och Johannes voro placerade ovanpå skärmväggens krön (fig. 120). Pietàgruppen var uppställd vid korets N vägg, sedermera i sakristian.

Altarringen (fig. 121) består av svarvade balusterdockor, målade i vitt och grått med förgyllning.

¹ Datering och stilbestämning utförd av fil. lic. R. NORBERG.

Fig. 124. Johannes och Maria Magdalena. Träskulpturer från förstört altarskåp. Nordnederländskt arbete från 1400-talets slut. Jfr fig. 123. Foto 1964.

Johannes und Maria Magdalena. Holzskulpturen aus einem zerstörten Altarschrein. Nordniederländische Arbeit vom Ende des 15. Jh. Vgl. Abb. 123.

St. John and Mary Magdalene. Wooden sculpture from destroyed triptych. North Netherlands, end of 15th cent. Cf. fig. 123.

Fig. 125. Pietågrupp. Tråskulptur från förstört altarskåp. Nordnederländskt arbete från 1400-talets slut. Jfr fig. 123. Foto 1964.

Pietà. Holzskulptur aus einem zerstörten Altarschrein. Vgl. Abb. 123 u. 124.

Pietà. Wooden sculpture from a destroyed triptych. Cf. fig. 123 and 124.

Fig. 126. Johannes och Maria Magdalena före 1952 års konservering. Den kraftiga övermålningen härrör från 1902. Jfr fig. 124. Foto ATA.

Johannes und Maria Magdalena vor einer Konserverung vom Jahre 1952. Die kräftige Übermalung stammt vom Jahre 1902. Vgl. Abb. 124.

St. John and Mary Magdalene before conservation in 1952. The thick coat of paint was applied in 1902. Cf. fig. 124.

PREDIKSTOL

Predikstolen (fig. 127) är placerad vid N långhussidan. Korgen har cirkelrund plan, barriären är indelad i fem fyllningsfält med halvrund översida. Dessa fält äro prydda med i trä skurna symboliska emblem: lagens tavlor och Arons grönskande stav (Gamla testamentet), bibel och palmkvist (Nya testamentet), ankare och brinnande hjärta, skära och sädeskärve, lie och timglas. Ljudtaket, en slät kupa med stel lambrequin i kanten, krönes av en korsglob. Under ljudtaket grovt skuret draperi målat i rött och guld. Predikstolen är vitmålad med grå fyllningar. Emblemerna förgyllda. Den är tillverkad i Göteborg 1853 (RÄK.). Tillverkaren är inte känd, men av ornamentens likhet med altarets att döma kan den vara gjord av den ovannämnde bildhuggaren Michaeli.

BÄNK- INREDNING

Bänkinredningen (fig. 122) är sluten med enkla fyllningsdörrar, utförd 1854. De främre bänkkvarteren avkortades 1952, då bänkarna ombyggdes till större bekvämlighet. Samtidigt gjordes den nuvarande målningen: mellanstycken och ramstycken ådrade i grönt, marmorerade dörrfyllningar med ljusa kanter. Läktarens bänkinredning från 1854 har bibehållits oförändrad så när som på målningen.

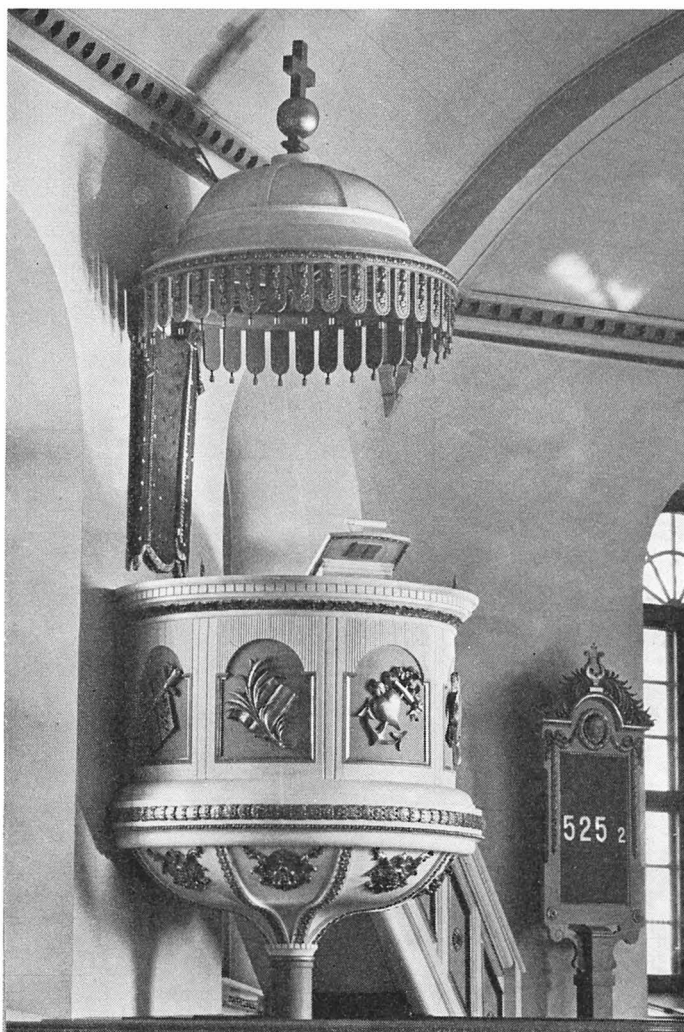

Fig. 127. Predikstol från 1853. Foto 1964.
Kanzel von 1853. Pulpit, 1853.

Orgelläktaren vilar på sex träpelare. Den brutna barriären är indelad i fyllningar med skurna, förgyllda ornament mot grå botten (fig. 122).

ORGEL OCH
LÄKTARE

Orgelverk beställdes 1857 hos Söderlings orgelbyggeri¹ i Göteborg (ST.PROT.);

¹ Den på västkusten och i södra Sverige kända orgelbyggerfirman Söderling verkade i Göteborg under 1800-talets förra hälft och mitt. — Firmans grundare var orgelbyggare MÅRTEN BERNHARD SÖDERLING, inflyttad till Göteborg 1812. Hans trenne söner arbetade inom orgelbyggerfacket. — Sonen JOH. NIKOLAUS SÖDERLING f. 1802, † 1890, blev på 1830-talet firmans huvudledare. J. N. Söder-

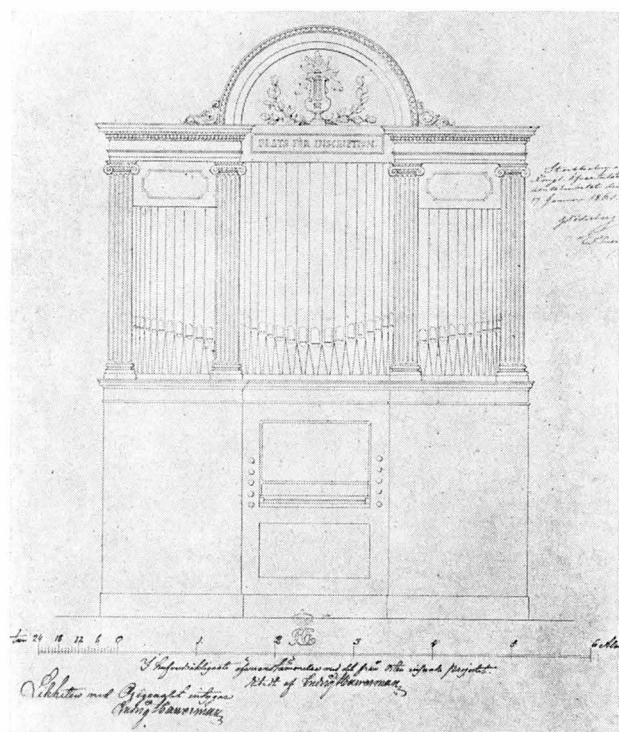

Fig. 128. Ritning till orgelfasad av L. Hawerman, 1860. BST.
 Zeichnung zur Orgelfassade von Organ front, drawing by L.
 L. Hawerman, 1860. Hawerman, 1860.

1911 renoverades det. Antalet stämmor var från början åtta, men utökades vid ombyggnad av O. Hammarlund, Göteborg, till sexton.

Orgelfasaden (fig. 122) indelas genom fyra joniska pilastrar i tre fält, fyllda av pipor. De båda sidofälten krönas av var sitt bjälklag. Mittfältet täckes av ett halvrunt tympanon med skurna förgyllda ornament mot blå bakgrund. Fasaden är utförd efter en ritning, som uppgjorts av orgelbyggaren. Denna hade omarbetats inom ÖIÄ av ark. Ludvig Hawerman¹ (fig. 128) och gillats av K. Maj:t den 27 jan. 1860. Liksom ifråga

ling kom i lära hos orgelbyggare PETER STRÖMBLAD i Göteborg, orgelbyggareexamen 1840, associé vid Kungl. Musikaliska Akademien 1866. — EMANUEL SÖDERLING, f. 1806, † 1853, utbildades hos P. Z. STRAND i Stockholm. — CARL FREDRIK SÖDERLING, f. 1813, † 1872, blev känd som en skicklig tecknare och intonatör. — Firman, som tillägnat sig den utländska orgelbyggarkonstens förbättringar och uppfinningar, övertogs 1874 av orgelbyggarna SALOMON MOLANDER och E. G. ERIKSSON. (E. ERICI, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, Sthlm 1965).

¹ ALFRED LUDVIG HAWERMAN, f. 1821, † 1908; förste arkitekt i ÖIÄ och intendent för Kronans hus i Sthlm. Bland hans verk märkas domkyrkan i Härnösand, Ore kyrka, Dr, samt Telegrafverkets hus i kv. Aeolus, Sthlm.

om själva kyrkoritningen (s. 123) har man dock även för orgelfasaden begagnat den kasserade ritningen.

Nummertavlor: — 1. Två väggtavlor med sifferskåp; förgyllda ramar och överstycken av skulpterat, krederat och förgyllt trä. H 104. 1800-talet. — 2. Två tavlor med hög fotställning (se fig. 127). Enkla utsågade ramar, prydda med bandgirlander och krönta med lagerkvistar och lyra. H 317. Skänkta 1907 av änkefru Lotta Olausdotter (ST.PROT.). Stå i koret.

NUMMER-
TAVLOR

Dopfunter och dopfat ha tillhört den gamla kyrkan (s. 116).

Dopfunten består av en medeltida cuppa, vilande på en i senare tid gjord fotställning av trä (fig. 129). Cuppan, som är av en gråblå, täljstensartad bergart, har fyrkantig, nedåt avsmalnande form och svagt svängda sidor. Den har ett centralt uttömningshål i botten och en för ett lock avsedd fals vid överkanten. På yttersidorna är bottenytan försänkt inom en slät kantram. I mitten på varje sida är utsparat ett kors. Dessa äro utformade som stavkors med de tre övre, korta armarna vidgade mot ändarna. Två av korsen stå på triangulär bas (fig. 130); de båda andra stå direkt på cuppans nedre kant-ram (fig. 129). Cuppans mått: H 47, B 61, Dj 40.

DOP-
REDSKAP

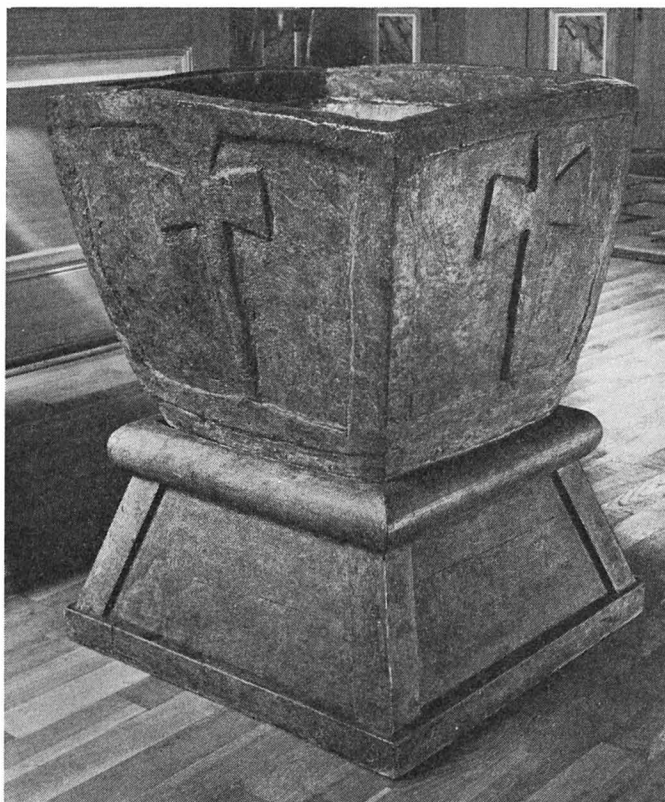

Fig. 129. Dopfuntscuppa av täljsten från 1100-talets början. Nu placerad på träfot. Foto 1960.

Taufsteincuppa aus Topfstein aus dem Anfang des 12. Jhs. Jetzt auf Holzfuss montiert.

Early 12th century fontbowl of soapstone. Now placed on wooden base.

Fig. 130. Detaljer av dopfuntscuppan fig. 129. Foto 1960.

Details vom Taufstein Abb. 129.

Details of bowl of font, fig. 129.

Fig. 131. Dopfat av mörkoxiderad mässing. 1500-talet. Foto 1960.
 Taufbecken aus dunkel oxydiertem Messing. 16. Jh. Baptismal bowl of dark oxidized brass, 16th century.

Funten är av samma typ som funtarna i Resteröd, Kareby och Norum, den sistnämnda nu i SHM, samtliga från Bohuslän. Norumsfunten är med runor signerad: SVEN GJORDE MIG¹. Harestadsfunten torde kunna attribueras till denne stenhugger eller hans skola. Materialet i dessa funtar är en täljstensliknande stenart med lokal förekomst², varför det kan fastställas, att de tillverkats i södra Bohuslän. De dateras till 1100-talets förra hälft.

Dopfat av mässing (fig. 131). I botten mittfält är framställd en Marie Bebildelse-scen (jfr SvK, Bo II, fig. 112 o. Bl IV, fig. 334), omramad av två cirkulära bokstavsband, det inre med minuskler, det yttre med majuskler, vilka enbart fungera som ornament. Fatets stomme är formad genom svarvning, varav spår äro synliga på bak-

¹ J. ROOSVAL, Dopfuntar i Statens Historiska Museum, Sthlm 1917, s. 9. — Se vidare S. A. HALLBÄCK, Medeltida dopfuntar i Bohuslän, Vänersborg 1961, s. 15—27 o. 57 med däri anförd litteratur.

² Se HALLBÄCK, a.a. s. 19 och 25.

Fig. 132. Detalj av dopfatet fig. 131. Vapensköldar för Jens Lunov och Eline Johansdatter Brockenhuus. Foto 1960.

Detail vom Taufbecken Abb. 131. Wappenschilde von Jens Lunov und Eline Johansdatter Brockenhuus.

Detail from christening dish, fig. 131. The coats-of-arms are those of Jens Lunov and Eline Johansdatter Brockenhuus.

sidan. Dekoren är utförd genom pressning och drivning, fullbordad genom gravering. Brättet är ornerat med punsad stämpeldekor av två typer. D 44, brättets B 5,5. Fatet sannolikt Nürnbergerarbete från 1500-talet.¹ — På brättet äro graverade två vapensköldar (fig. 132) med initialerna IL och EBH, vilka avse den danske adelsmannen Jens Lunov till Bendstrup och hans hustru Eline Johansdatter Brockenhuus,² avliden i november 1587. Jens Lunov levde ännu 1608.

Något samband mellan dessa personer och Harestads kyrka har icke kunnat påvisas. På fatets undersida är vidare inristat ett LGD, möjligen följt av ett K. Bokstaven L kan också tydas som LK. Hur fatet kommit i kyrkans ägo är inte känt. Medlemmar av ätten Brockenhuus ha vissa tider vistats i Bohuslän. Troligen har fatet dock tillförts kyrkan först långt in på 1600-talet. I dess första inventarium från 1500-talets slut upptages endast ett bäcken, medan i 1669 års INV. nämnes både »1 Mässingsfaat och 1 bäcken i funten.» Med »Mässingsfaat» avses sannolikt det bevarade dopfatet.

¹ H. KJELLIN, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter, i: Studier utgivna med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914, s. 201—245.

² Uppgiften lämnad av statsheraldikern C. G. U. SCHEFFER. — Se Danmarks Adels Aarvog 1903, s. 260.

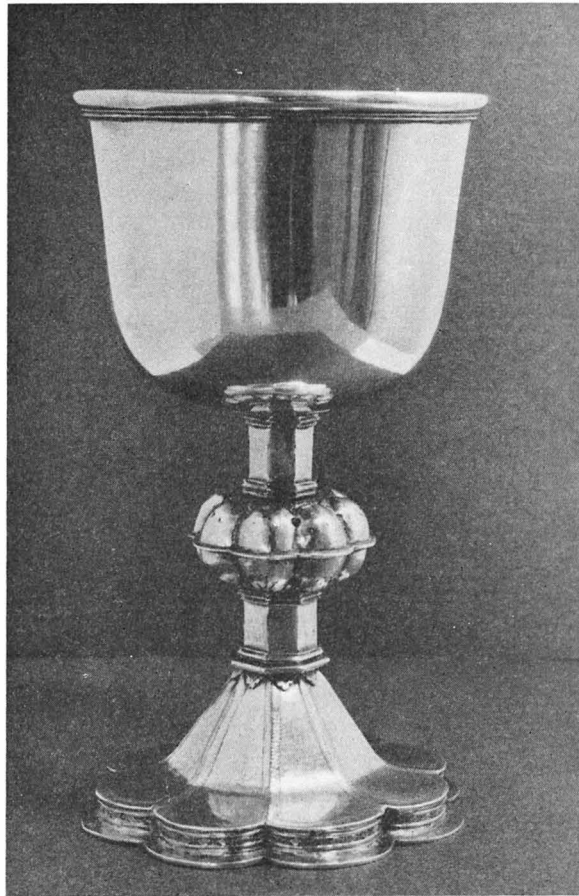

Fig. 133. Kalk av förgyllt silver. 1600-talet. Cuppan tillverkad 1858. Foto 1960.
 Kelch aus vergoldetem Silber. 17. Jh. Cuppa
 verfertigt 1858.
 Silver-gilt chalice, 17th cent. Cup made in
 1858.

Fig. 134. Mästarstämpel (bomärke i sköld) å kalkens
 fot fig. 133. Foto 1960.
 Meisterstempel (Hausmarke in Schild) auf dem Fuss
 des Kelches Abb. 133.
 Silver-smith's master's mark (sign in shield) on foot of
 chalice, fig. 133.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av förgyllt silver (fig. 133) med fot i åtta pass, åttkantigt skaft och nod med åtta bucklor. Runt foten löper en bård av punsade parallelogrammer. Foten har en zigzagornamentik i s. k. trambulérstil. Ovanpå foten inom en buktad sköld ett bomärke, förmodligen mästarens stämpel (fig. 134). Foten från mitten av 1600-talet. Den stora cuppan är sekundär och enligt stplr tillverkad i Göteborg år 1858 av Lars Larsson & Co. — Kalkens H 21.

På undersidan av kalkens fot är graverat årtalet 1654, vilket kan åsyfta det år, då kalken kom i kyrkans ägo. Samma mästarstämpel återfinnes på kalkarna i de närbelägna kyrkorna i Håлта, Solberga och Jörlanda (SvK, Bo II, fig. 23, 65, 66 o 115). Dessa äro dock samtliga från början av 1670-talet.

Redan vid en visitation 1827 uppges att »Harestads Kyrkas Kalk med Paten, dess enda egendom uti Silfwer befanns wara allt för liten. Den bör omgöras tillräckligt stor och patenet då förgyllas ofwan och under». Kalken fick dock förbliva oförändrad till 1858, då den stora cuppan tillkom.

Paten av förgyllt silver, helt slät. Tillverkades samtidigt med kalkens cuppa 1858 av Lars Larsson & Co i Göteborg. D 15.

Den till kalken tidigare hörande patenen är ej bevarad.

Oblataskar: — 1. Rund, av försilvrad metall och dekorerad runt över- och nederkanten med en enkel pålödd list. Runt locket en graverad meanderslinga. Enligt inskrift anskaffad 1881. H 5,5, D 11. — 2. Av svarvat trä. Har tillhört den gamla kyrkan. Omnämnes första gången 1738 (INV).

Vinkanner: — 1. Två stycken av försilvrad metall med päronformat liv, snås och kraftigt handtag med bladformat tumgrepp. På livet graverade palmkvistar, vilka på den ena sidan omsluta ett kors och en bok, på den andra sidan lagens tavlor och det allseende ögat. Inskrift: HARESTADS KYRKA 1881. H 31. — 2. Av silver, päronformad. H 33. Tillverkad av C. G. Hallbergs Guldsmedsaktiebolag 1960. Gåva av kyrkvärden J. Johansson och hans hustru 1951.

Silsked av silver, enligt stplr tillverkad i Lund av Gabriel Dahlberg 1856. L 13.

Vid visitationen 1827 uppmanade biskopen församlingen att inköpa en ny sockenbudskalk av silver som ersättning för den gamla tennkalk som begagnades (VIS.PROT.). Ett nytt sockenbudstyg av silver anskaffades 1830 och är ännu i bruk (fig. 135). Tennkalken, vilken inköpts 1752, försålde på auktion (RÄK.).

Kalken är av silver och enl. stplr tillverkad 1828 av Johan Daniel Blomstervall, mästare i Göteborg 1810—1841. H 10,5. Reparerad 1867. Tillhörande paten av förgyllt silver. D 6,9. Förvaras i svarvat träfodral.

BRUDKRONA

Brudkrona av förgyllt silver med slipade halvädalstenar. Modernt arbete av guldsmedfirman Hallberg, Göteborg. H 9,8. Gåva av 1949 års konfirmander.

LJUS-
REDSKAP

Ljuskronor av mässing: — 1. Två kransar med sex armar, vardera med två ljus. Den kraftigt profilerade stammen krönes av en dubbelörn och avslutas med ett stort klot nedtill. H 133, B 109. Anskaffad 1896 (RÄK.). — 2. En krans med sex armar, var-

Fig. 135. Sockenbudstyg från 1828 med träfodral, Johan Daniel Blomstervall, Göteborg. Foto 1960.
 Krankenkelch von 1828 mit Holzfutteral. Johan Daniel Blomstervall, Göteborg.
 Viaticum vessels, with wooden case, Johan Daniel Blomstervall, Gothenburg, 1828.

dera med tre ljus. Profilerad mittstam, nedtill stort klot. H 117, B 95. Anskaffad 1896 (RÄK.). — 3. Två kransar med sex armar, den undre med två ljus på varje arm. Profilerad mittstam med stort klot. H 90, B 78. Skänkt 1902 av kommissionslantmätaren A. Magnusson, Harestad (ST.PROT.). — 4. En krans med åtta armar för två ljus. Kraftigt profilerad mittstam, nedtill klot. H 80, B 68. Skänkt 1897 av handlanden C. J. Johansson, Kornhall (ST.PROT.). Hänger framför läktaren.

Ljusstakar: — 1. Två par av silver, pyramidformad fot av ebenholts. H 23. Ena ljusstaken märkt R. ROLFING, den andra E. OSBECK. Enligt stplr av Sven Börje Hansson, Guld & Silversmedjan i Lund, 1957. Gåva av konfirmander till R. Rolfing, resp. ättlingar till E. Osbeck.¹ — 2. Två st. av malm (fig. 136). Utgöra trots smärre skiljaktigheter ett par. De ha hög profilerad fot med tre kulfötter och kort, profilerat skaft. Droppskålarna äro försedda med ljuspik. H 44. Stakarna äro av 1600-talstyp och torde vara identiska med »itt paar store Messing Stager», vilka stå upptagna i 1637 års INV. — 3. Ett par, av driven mässing (fig. 137) med spiralvridet skaft och driven ornering på

¹ EMANUEL OSBECK, komminister i Torsby, f. 1791, † 1854.

Fig. 136. Ljusstake (nr 2) av malm. 1600-talstyp.
Foto 1964.
Bronzeleuchter. Typ des Brass candlestick, 17th
17. Jh. cent. type.

Fig. 137. Ljusstake (nr 3) av mässing. 1700-tals-
typ. Foto 1964.
Messingleuchter. Typ Brass candlestick, 18th
des 18. Jh. cent. type.

fot och ljusbricka. H 29,5. 1700-talet. Troligen identiska med »2^{ne} mässingsstakar af drifvet arbete», som förekomma i 1804 års INV. — 4. Ett par av mässing med spiralvridet skaft och med driven och punsad dekor. H 21. Skänktes till kyrkan i början av 1900-talet. — 5. Ett par kandelabrar av gjuten mässing med tre armar; för fyra ljus. H 47. På predikstolen. Gåva 1902 av kyrkovärden Benjamin Andreasson (st.PROT.). — 6. Ett par sjuarmade kandelabrar av gjuten mässing. Åttkantig fot i tre avsatser, prydd med festoner. H 35. Moderna.

TEXTILIER

Mässhakar: — 1. Av violett sammet (fig. 138). På ryggsidan gult kors med broderier i olikfärgat silke samt guldtråd. I korsmitten IHS inom strålkran. På framsidan mittbård med broderier samt JAHVE med hebreiska bokstäver. Köpt genom insam-

ling 1910. Restaurerad 1923. — 2. Av grön sidendamast med kors i applikation och med i silke broderade ax och vindruvor. Till mässhaken hör en stola. Signerad ERSTA 1954. Skänkt av bröderna Larsson, Nere by, Harestad. — 3. Av benvit sidendamast med applicerat Y-format kors av blåa och gröna sidenband samt broderier i silke. Broderad 1956 av en sockenbo, fröken Agda Karlsson. Gåva av syskonen Karlsson, Metesten, Harestad.

Kalkdukar: — 1. Samma material och tillverkningstid som den gröna mässhaken (nr 2). Mått: 54 × 54. — 2. Samma material och tid som den vita mässhaken (nr 3). Mått: 53 × 53.

Kormatta av röllakan i ljusa pastellfärger. Mönstret består av ett starkt stiliserat livsträd. Invävd text HARESTAD 1951 samt initialerna S B TH (= Selma Bernhardina Thorkelsson). Skänkt till minne av Selma Bernhardina Thorkelsson från Flateby Nordgård av hennes barn. Signerad AÖ (= Agda Österberg¹). B 180, L 275.

Oljemålning på duk, framställande Lazarus' uppväckelse. Enkelt, osignerat arbete, sannolikt en kopia. Anskaffades 1857 för medel, skänkta av handlanden S. Ahrenberg, Göteborg (s. 252, not 2), vilken var född i Harestad (ST.PROT.). Den utgjorde kyrkans altarprydnad till 1952. Restaurerad 1932 av konservator A. Hellström, Skara. Hänger nu längst fram å långhusets S vägg. Förgylld ram. Dagermått: H 194, B 130.

Ståndur med rakt fodral, vitmålat med guldbronserade ornament. H 270. Skänkt av församlingsbor 1869.

Svarvad kollektskål av brunmålat trä på hög fotställning; från 1854 (RÄK.). H 88.

¹ AGDA ÖSTERBERG-LINDSTRÖM, f. 1891. Textilkonstnärinna. Innehar sedan 1933 egen ateljé i Varnhem. Har utfört kompositioner för inredningstextilier, främst mattor, och sysslar huvudsakligast med kyrkliga textilier.

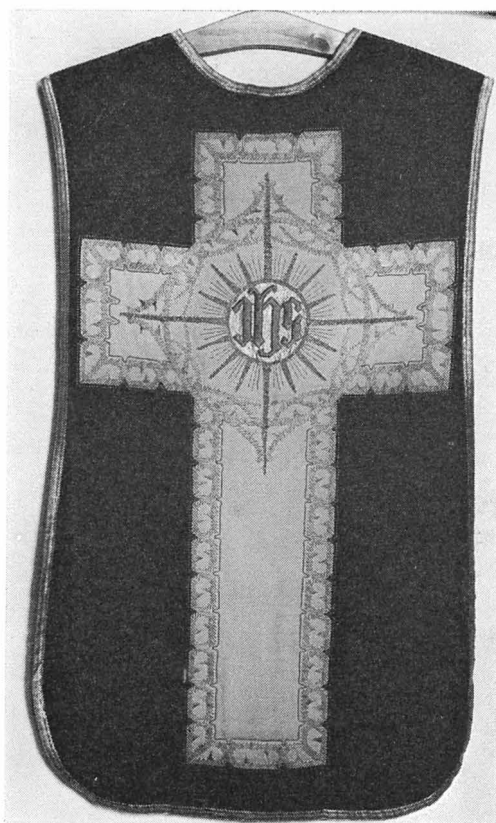

Fig. 138. Mässhake av violett sammet. Inköpt 1910. Foto 1964.

Messgewand aus violett
Samt. Eingekauft
1910.

Chasuble of violet vel-
vet, purchased 1910.

OLJE-
MÅLNING

DIVERSE

Kristusbild av målad gips, skänkt 1902 av handlanden C. J. Johansson, Kornhall. H 110. Förmodligen tyskt arbete från denna tid. Före restaureringen 1951—1954 stod den i mitten ovanpå altarväggen (fig. 120). Förvaras nu i sakristian bakom altaret.

I kyrkans tornkammare står en enkel kista av furu med tre lås och beslag av järn. L 100, H 50, B 42. Den torde vara från 1735, då församlingen lät anskaffa en »kyrkekista» (RÄK.).

Tre st. likbårar av äldre typ förvaras i tornet.

KLOCKOR

Klockorna hänga i tornet. Storklockan är från 1896. Inskrift på ena sidan: MIN SJÄL LÄNGTAR OCH / TRÄNGTAR EFTER HERRANS GÅRDAR / MIN KROPP OCH SJÄL FRÖIDA / SIG UTI LEFVANDES GUDI. På motstående sida: GJUTEN Å ERIKSBERGS MEK / VERKSTAD VID GÖTEBORG / ÅR 1896. H 97, D 102.

Lillklockan härrör från gamla kyrkans klockstapel (se s. 107). På ena sidan följande inskrift: ÅR 1794 / DÅ UNDER GUSTAF ADOLPHS MINDERÅRIGHET / KONUNGASPIRAN FÖRDES AF DESS FARBRODER / HERTIG CARL AF SÖDERMANLAND / FRIHERRE I BECK-FRIIS¹ VAR DETTA LÄNS HÖFDINGE / DOCTOR I. WINGÅRD² DETTA STIFTS BISKOP / G. I. HULTEN³ DETTA PASTORATS KYRKOHERDE / NILS PERSON DENNA FÖRSAMLINGS KYRKOWÄRD / BLEF DENNA OMGIUTEN / TIL HARESTADS FÖRSAMLINGS TIÄNST / AF IOHAN BJÖRKMAN⁴ I GÖTHEBORG. H 52, D 67.

¹ JOHAN BECK-FRIIS, f. 1729, † 1796; friherre, landshövding i Dalarna 1779, i Göteborgs och Bohus län 1790; avsked 1796.

² JOHAN WINGÅRD, f. 1738, † 1818; biskop i Göteborgs stift 1781.

³ GUNNAR J. HYLÉN, f. 1718, † 1797; kh i Torsby pastorat 1792.

⁴ JOHAN BJÖRKMAN, klockgjutare i Göteborg 1772—1797 (L. M. HOLMBÄCK, Klockor och klockringning, Malung 1951).

SAMMANFATTNING

I. Romansk stenkyrka (nedriven 1853) med rektangulärt långhus och smalare, rakt avslutat kor. Uppföres under 1100-talet. Rekonstruktion av kyrkans plan fig. 110.

Inv.: Dopfont av täljsten med fyrsidig cuppa (fig. 129), å varje sida ett enkelt stavkors (fig. 130). Attribuerad till den bohuslänske stensemästaren Sven eller hans skola. 1100-talets förra hälft.

II. 1200-talet. Inv.: Tronande S. Olof, skuren i trä (fig. 112—113), 1200-talets senare del. Förstörd vid 1800-talets mitt.

III. 1400-talet. Inv.: Pietà-grupp samt Johannes och Maria Magdalena (fig. 124—125), ekskulpturer från ett 1853 förstört altarskåp. Nordnederländsk stil. 1400-talets slut.

IV. 1500-talet. Inv.: Dopfat av mässing (fig. 131—132). Sannolikt nürnbergearbete från 1500-talet.

V. 1600-talet. Ny bänkinredning, predikstol och läktare 1625—26. »Klockehus» omtalas 1623.

Inv.: Kalk av förgyllt silver (fig. 133) med mästarstämpel (fig. 134). Kom troligen i kyrkans ägo 1654.

VI. 1700-talet. Takmålningar 1730 av Albrecht Witt. Klockstapel av klockbockstyp uppföres 1734.

Inv.: Klocka med inskrift från 1794.

VII. 1800-talet. Den medeltida kyrkan rives 1853. I dess ställe uppföres en ny kyrka med stentorn efter ritningar av A. Törnqvist (fig. 119).

Inv.: Sockenbudstyg, tillverkat 1828 av Johan Daniel Blomstervall i Göteborg (fig. 135). Orgelverk med orgelfasad från Söderling, Göteborg, 1857 (fig. 122). Klocka gjuten 1896.

VIII. 1900-talet. Interiören dekorerades 1902 med målningar å väggar och tak av B. M. Wallström (se fig. 120). Dessa borttoges 1952, då kyrkan restaureras enl. förslag av ark. Sigfrid Ericson (fig. 121). Altarprydnad sammanställes av de bevarade medeltida skulpturerna (fig. 123). Utvidgning av kyrkogården 1944—45.

Inv.: Brudkrona, gåva av konfirmander 1949. 2 mässhakar från 1954 och 1956; kormatta 1951. Ljusstakar och altarkors av silver och ebenholts, gåva 1957.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Romanische Steinkirche (abgerissen 1853) mit rechteckigem Langhaus und schmalere, gerade abgeschlossener Chor wird im 12. Jahrhundert errichtet. Rekonstruktion des Grundrisses der Kirche Abb. 110.

Inv.: Taufstein aus Topfstein mit vierseitiger Cuppa (Abb. 129), auf jeder Seite ein einfaches Stabkreuz (Abb. 130). Dem bohuslänschen Steinmeister Sven oder seiner Schule zugewiesen. Erste Hälfte des 12. Jahrhunderts.

II. 13. Jahrhundert. Inv.: Thronender St. Olof, in Holz geschnitten (Abb. 112—113), zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts. Zerstört um die Mitte des 19. Jahrhunderts.

III. 15. Jahrhundert. Inv.: Pietà-Gruppe mit Johannes und Maria Magdalena (Abb. 124—125), Eichenskulpturen aus einem 1853 zerstörten Altarschrein. Nordniederländischer Stil. Ende des 15. Jahrhunderts.

IV. 16. Jahrhundert. Inv. Taufbecken aus Messing (Abb. 131—132). Wahrscheinlich Nürnberger Arbeit des 16. Jahrhunderts.

V. 17. Jahrhundert. Neue Bankeinrichtung, Kanzelstuhl und Empore 1625—1626. „Glockenhaus“ wird 1623 erwähnt.

Inv.: Kelch aus vergoldetem Silber (Abb. 133) mit Meisterstempel (Abb. 134). Kam vermutlich 1654 in den Besitz der Kirche.

VI. 18. Jahrhundert. Deckenmalereien von 1730 von Albrecht Witt. Glockenturm vom gewöhnlichen schwedischen Glockenbocktypus wird 1734 errichtet.

Inv.: Glocke mit Inschrift von 1794.

VII. 19. Jahrhundert. Die mittelalterliche Kirche wird 1853 abgerissen. An ihrer Stelle wird eine neue Kirche mit Steinturm nach Zeichnungen von A. Törnqvist errichtet (Abb. 119).

Inv.: Kirchspiels-Botengerät (Abb. 135), 1828 von Johan Daniel Blomstervall in Göteborg verfertigt. Orgelwerk mit Orgelfassade von Söderling, Göteborg. 1857 (Abb. 122). Glocke, gegossen 1896.

VIII. 20. Jahrhundert. Das Innere wird 1902 mit Wand- und Deckenmalereien von B. M. Wallström dekoriert (vgl. Abb. 120). Diese werden 1952 entfernt, als die Kirche nach einem Vorschlag von Architekt Sigfrid Ericson restauriert wird (Abb. 121). Der Altarschmuck wird aus den erhaltenen mittelalterlichen Skulpturen zusammengestellt (Abb. 123). Erweiterung des Kirchhofes 1944—1945.

Inv.: Brautkrone, Geschenk von Konfirmanden des Jahres 1949. Zwei Messgewänder von 1954 und 1956; Chort Teppich 1951. Leuchter und Altarkreuz aus Silber und Ebenholz, Geschenk von 1957.

SUMMARY

I. Romanesque, stone church (demolished 1853), with rectangular nave and narrower, straight-ended chancel, built during 12th century. Reconstruction of plan of church fig. 110.

Furnishings: Soapstone font with square bowl (fig. 129) with a simple stave cross on each face (fig. 130). Attributed to Sven, a Bohuslän mason, or his school; first half of 12th century.

II. 13th century. Furnishings: Enthroned St. Olof, carved in wood (figs. 112—113), second half of 13th century. Destroyed in middle of 19th century.

III. 15th century. Furnishings: Pietà group, and St. John and Mary Magdalene (figs. 124—125), oak sculptures from a triptych destroyed in middle of 19th century; North Netherlands, end of 15th century.

IV. 16th century. Furnishings: Brass baptismal bowl, (figs. 131—132). Probably made at Nuremberg.

V. 17th century. Furnishings: New pews, pulpit and gallery, 1625—26. Silver-gilt chalice (fig. 133) with silver-smith's mark (fig. 134). Probably acquired by church in 1654. »Bell house» mentioned in 1623.

VI. 18th century. Ceiling paintings, 1730, by Albrecht Witt. Bell tower of trestle type erected 1734.

Furnishings: Bell with inscription, 1794.

VII. 19th century. Medieval church demolished 1853. A new church with stone tower, designed by A. Törnqvist built on the site (fig. 119).

Furnishings: Viaticum vessels; made by Johan Daniel Blomstervall, Gothenburg, in 1828 (fig. 135). Organ and organ front by Söderling, Gothenburg, 1857 (fig. 122). Bell cast in 1896.

VIII. 20th century. Interior decorated in 1902 with paintings on walls and ceiling by B. M. Wallström (see fig. 120). Paintings removed in 1952, when the church was restored by Architect Sigfrid Ericson (fig. 121). Reredos composed of preserved medieval sculptures (fig. 123). Churchyard enlarged 1944—45.

Furnishings: Bridal crown, presented by confirmees, 1949. Two chasubles, 1954 and 1956; chancel carpet, 1951. Candlesticks, and silver and ebony altar crucifix presented to church in 1957.

Fig. 139. Torsby kyrka från V. Foto 1964.
Kirche von Torsby von W. Torsby Church from W.

TORSBY KYRKOR

BOHUSLÄN, GÖTEBORGS OCH BOHUS LÄN INLANDS SÖDRE HÄRAD GÖTEBORGS STIFT, ÄLVSYSSELS SÖDRA KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av MARGARETA DYMLIND 1960,
kompletterad och avslutad av MARIAN ULLÉN 1963—64.

TRYCKTA KÄLLOR: ELFSYSSEL, s. 95 f. — EYSTEINS JORDEBOG, s. 330 f. — DN III, s. 336 f. — HOLMBERG III, s. 180 f. — JOHNSEN, s. 46 f. — TISELIUS II, s. 229 f. — OEDMAN, s. 152 f.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: ATA: INV. 1830; SNABBINV. 1919 av B. HEGARDT; anteckn. från Bohuslän av P. A. F. SOHLMAN; handl. rör. restaur. 1949; skr. ang. provgrävn. vid tornets S sida 13/4 1960 samt uppm. 4/8 1958 av H. WIDEEN. — RA: ED konseljhandl. 1850 10/4 rör. ritn. t. ny kyrka; förslag till ny kyrka av B. HANSSON (planschsaml.). — DRA: KIRKEREGNSK. 1623/24, 1627/28. — KA: LANTK. 1669—1735; INV. 1738. — BSt: Ritn. t. ny kyrka av C. G. BLOM CARLSSON 1850; uppmättn.ritn. (plan, läktare, längdsekt., tvärsekt. mot Ö) av G. LJUNGMAN 1944; el. värmeanlägg. 1949.

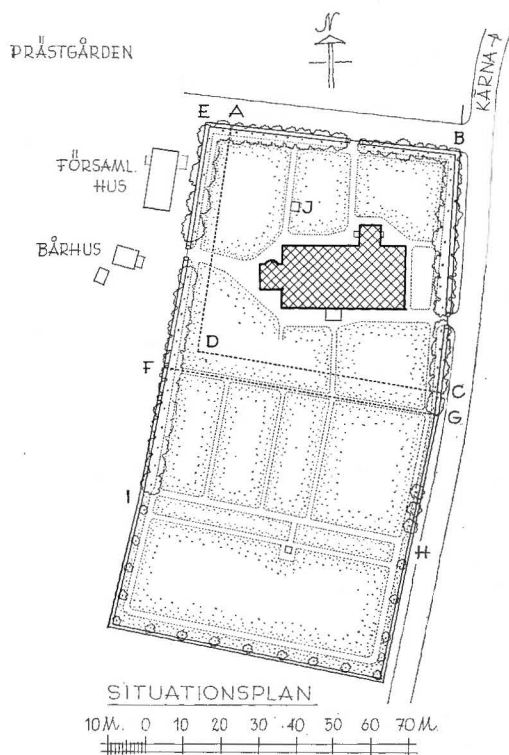

Fig. 140. Situationsplan, 1:2000. Uppm. J. Söderberg 1964.

Grundriss des Kirchhofs. Plan of churchyard.

— LSt: Redov. av kyrkog. av E. Kuus 1698. — GHM: Perspektivbild av gamla kyrkan, »tecknad strax innan dess rifning 1851» samt interiör av gamla kyrkan, lavering 1851, båda av G. BRUSEWITZ; BRUSEWITZ' RESEBERÄTTELSE 1873—74, s. 54 f. — LUKI: MANDELGRENS SAML., teckn. av gamla kyrkans fasad och dopfont.

KYRKANS ARKIVALIER i GLÄ: RÄK. 1704—1792 (LI: 1), 1793—1904 (LI: 2), 1795—1796 (i O: 4); ST.PROT. 1766—1805 (i O: 3), 1796 (i O: 4), 1801 (i O: 1), 1801—1849 (KI: 1), 1829—1852 (KI: 2), 1832, 1834 (i Lycke KI: 1), KR.PROT. 1823—1868 (KIII: 1), 1833—1839 (i KI: 2); VIS.PROT. 1767, 1804 (i O: 1), 1827 (N: 1); INV. 1804, 1819 (i LI: 2); »Handlingar rörande utvidgning och tillbyggnad af Thorsby Kyrka», dat. i dec. 1828, med prot. o. ritn. av J. HAGBERG (Landskont. DII: 74 1808—1863); anteckn. om föregående kyrkböckers brand (C: 1). — Torsby kyrkoarkiv från omkr. 1865 fram till nuvarande tid förvaras hos PÅ, Torsby. Större delen av kyrkans äldre arkiv förstördes vid en brand i Torsby prästgård den 5 april 1760 (BEXELL, s. 199).

Häradets västligast belägna socknar, Lycke, Torsby och Harestad, genomlöpas i nordvästlig-sydöstlig riktning av en bördig dalgång, i vilken alla de tre nämnda socknarnas kyrkor ligga. Torsby socken gränsar i N till Lycke och Håltå, i Ö till Ytterby och i SO till Harestad. I V når den ut till havet (Sälöfjorden).

De tidgaste uppgifterna om Torsby härröra från 1300-talet. Namnet förekommer i ett brev, skrivet den 16 mars 1383 av Anunder Gunnarson, präst »a Poresby» och prost i Älvsyssel (DN, III, s. 336 f.).

Fem år senare visiterade biskop Eystein (EYSTEINS JORDEBOG, s. 330) Torsby kyrka, som då ägde 64 ägolotter jord till ett sammanlagt värde av 18 ½ markers bol¹ samt en tredjedel av »Askroy hoerøy», sannolikt en av de nuvarande Askeröarna, belägna mellan Tjörn och fastlandet. År 1396 uppges jorden vara skiftad mellan präst och kyrka (EYSTEINS JORDEBOG, s. 333). Då givarna noga antecknats, äro åtskilliga namn på gårdsägare i socknen under 1300-talet kända.

Efter reformationen bildade Torsby jämte socknarna Harestad och Lycke ett pastorat (JOHNSEN, s. 48).

Namnet Torsby anses komma av mansnamnet Tore, det fornnordiska Þorir (ORTNAMNEN V, s. 83). OEDMAN (s. 153 f.) återger en sägen om en viss Thore Brack, som skall ha givit upphov till namnet. Denne bodde en gång i tiden i en närbelägen by kallad »Löfwestad». Sedan han emellertid blivit fördriven därifrån »sågs han hafwa gådt öfwer en liten å och slagit sig ned hwaräst nu Thoresby är, thet samma uprödt, belagt och efter sit namn nämt Thores-By, Bo eller Hemwist.»

Även bygdens naturbildningar och fornminnen ha blivit föremål för sägenbildning. Så nämnas t. ex. i berättelsen om Thore Brack det s. k. Glosheds Altare, där »hölle wi våra Gudars tjenst och offer» (OEDMAN, s. 154).

En annan sägen är knuten till kyrkan: »Vid en af de trånga, bland bergen långt inskjutande dalarne, nära ett fasaväckande bergstalp, af allmogens inbillningskraft gjordt till bostad för »jättar» och »troll» utvisas ännu på gården Vestra Röds ägor några ur jorden uppstickande, oansenliga stenvårdar med sägen att kyrkan i urminnes tid varit ämnad att här invid byggas» (ELFS YSSEL, s. 98).

Torsby nuvarande kyrka stammar i huvudsak från 1800-talets mitt. Av en medeltida föregångare till denna kyrka revs långhus och kor 1851. Endast tornet fick stå kvar, och till detta fogades samma år ett nytt kyrkorum. En uppmätning av kyrkan, avritningar samt arkivaliska uppgifter ge en ganska fullständig bild av den gamla kyrkan, från vilken även många inventarier överförts till den nya. I det följande komma de båda kyrkorna att beskrivas var för sig.

¹ Avser troligen skattetal.

Fig. 141. N kyrkogårdsingången. Foto 1964.
N Kirchhofseingang. N entrance to churchyard.

KYRKOGRÄDEN

På en i LSt förvarad karta över Torsby kyrkogård av E. Kuus 1698 omgives den gamla kyrkan av en kvadratisk kyrkogård (fig. 142, jfr fig. 140 ABCDA). I samband med uppförandet av den nya kyrkan företogs 1851 en kyrkogårdsutvidgning. Vid denna utökades arealen genom avstyckning från prästgården med 10 alnar (5,93 m) i S och lika många i V (ST.PROT., fig. 140, EADCGFE). Det nytillkomna området i V hade dessförinnan använts som gångstig och som uppställningsplats för kyrkobesökarnas hästar (ST.PROT. 1851). Hösten 1915—våren 1916 utvidgades kyrkogården i S (fig. 140, FGHIJ), likaså 1960, då ett område på 2 500 kvm tillades i S efter en ritning av trädgårdsarkitekten Edvard Jacobsson, Karlstad. Den omgivande stenmuren, en kallmur, är om- och nylagd i samband med utvidgningarna 1915—16 och 1960.

INGÅNGAR

Ingångarna ligga i N, V och Ö på det äldre kyrkogårdsområdet. De stängas av enkla järngrindar. Portstolparna äro murade av sten och rappade samt avslutas med stenkrön (fig. 141). De fyrkantiga plattorna under dessa utgöras vid N ingången av en sönderhuggen, skulpterad gravhäll, av ornamentiken att döma från 1600-talet (jfr s. 152).

STIG-
LUCKOR

I arkivalierna omnämnes en äldre kyrkogårdsmur med stigluckor. »En ny port för Kirkegårdsmuren» uppfördes 1627 eller 1628 (KIRKEREKNSK. 1627/28), och 1723 utgick ersättning till murarmästaren Erick Green, »som 3ne portar upmurat» (LANTK.). Av dessa tre stigluckor var en ursprungligen belägen i S. ST.PROT. 1851 uppger nämligen att fordom »en port för södra delen af socknen varit anbragt på södra kyrkomuren fastän Prosten Sivertson (se s. 150, not 2) igenlade den och intog Kyrkans friplats till åkerjord». Av de båda övriga var en uppförd vid den V kyrkogårdsmuren (ST.PROT. 1851).

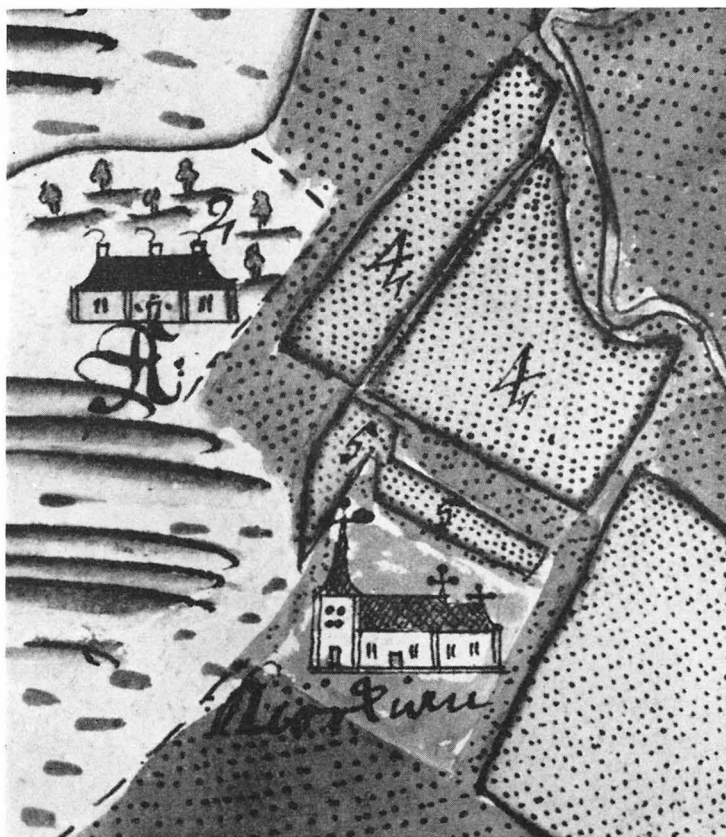

Fig. 142. Detalj av karta över Torsby kyrkby 1698. LSt.
Plan des Kirchhofes von Torsby 1698. Map of Torsby churchyard 1698.

1816 utfördes »nödig rappning» av kyrkogårdsportarna (ST.PROT.). Med all sannolikhet revos de samtidigt med den gamla kyrkan 1851, då även kyrkogården utvidgades (jfr s. 148). 1865 upptager RÅK. utgifter för en grind vid kyrkogården.

Under 1600-talet blev det vanligt att även tornförsedda kyrkor erhöles särskilda klockstaplar, ett bruk som dock avtog under 1700-talet.¹ Om sådan fristående klockstapel i Torsby saknas emellertid arkivaliska uppgifter. År 1705 omnämnes visserligen uppförandet av en klockstapel (LANTK.), men detta år utfördes omfattande reparations-

KLOCK-
STAPEL

¹ Den ändrade inställningen berodde delvis på ett kungligt påbud av den 22/3 1759, som uppmanade till följande: »... Eljest, hvad Kyrkors byggnad och reparation angår, böra följande i akt tagas, nemligen: ... At särskildte Klockstaplar af trä undvikas och besparas, och i stället Klockorne, der det sig göra låter och utan Kyrkohwalwens fara ske kan flyttas uti stentorn, hwilka ej bör wara höge och spitsige, utan med medelmåttige hufwar ...» (R. G. J. MODÉE, Utdrag utur ... publique handlingar ... 7, s. 4883).

Fig. 143. Gravtumba över prosten G. L. Siwertson, † 1839. Foto 1964.
 Grabtumba för Propst G.L.Siwertson. Tomb of Dean G. L. Siwertson.

arbeten på kyrkans torn, och det är troligt att man med klockstapel här åsyftar den påbyggnad av trä, med vilken tornet förhöjdes vid detta tillfälle (jfr s. 162).

GRAVTUMBA

På kyrkogårdens NV del finns en av kalkstenshällar uppförd rektangulär gravtumba¹ (fig. 143, J å fig. 140), täckt av en slipad häll (L 240, B 178) med endast delvis läsbar inskrift: HÄR FÖRVARAS STOFDET / AF / F. D. CONTRACTSPROSTEN / KYRKOHERDEN I / THORSBY HARESTAD OCH LYCKE FÖRSAMLINGAR / LEDAMOTEN R (?).W.O. / G.L. SIEWERTSON² / UTNÄMND KYRKOHERDE I THORSBY 179(2?) / FÖDD D. 1 NOV. 175(?) / DÖD D. 1 (?) MARS 1839 / . . . I graven vila också hans hustrur i första och andra giftet, Anna Regina Ritterberg (f. 1758, † 1822) och Margareta Staël von Holstein (f. 1797, † 1824) samt förmodligen också hans tredje hustru S. Christina Busch (Busck, f. 1792, † 1858) jämte systemn Brita Christina Siwertson³.

Gravhällar: — 1. Av 1600-talstyp och rikt skulpterad i låg relief (fig. 145—146).

¹ På grund av sidohällarnas dåliga tillstånd företog man sig att sommaren 1964 avlägsna dessa och att placera täckhällen i markhöjd.

² GUSTAF LORENZ SIWERTSON, f. 1757, † 1839. Kh i Torsby 1798—1839. Kontraktspäst. Tjänstgjorde som skeppspräst i Svenska Ostindiska Kompaniets tjänst. År 1786 medföljde han skeppet Sophia Magdalena. Från denna resa, som gick till Kina, återkom han 1788. Under åren 1791, 1795 och 1798 gjorde han ytterligare tre resor i kompaniets tjänst med dess fartyg Gustaf Adolf, Gustaf III och Drottningen (BEXELL, I, s. 176).

³ BRITA CHRISTINA SIWERTSON, f. 1747, † 1827. Testamenterade all sin kvarlåtenskap, motsvarande ett värde av 10 000 riksdaler, till hemstaden Kungälvskola. Brodern, som förbehållits rätten att ändra testamentet, begagnade sig härav genom att till hennes minne för en mindre summa låta anskaffa en vinkanna av silver (se s. 205, fig. 190) till Torsby kyrka. Denna skulle vara »lika stor», som den hon skänkt till kyrkan i Kungälv (SKARSTEDT, s. 569).

Fästad mot Ö ytterväggen av sakristian. Hällen är av kalksten, något sliten, men f. ö. i oskadat skick. Utmed kanterna löper en 12 cm bred, textförsedd ram. I hörnrundlarna evangelistsymbolerna. Innanför denna ram stå på plintar med broskornamentik två mangelgestalter, flankerande en inskriftstavla. Ovanför denna äro placerade ett krönande änglahuvud samt två vapensköldar. Under inskriftstavlan en dödskalle över korslagda benknotor. Den heraldiskt högra vapenskölden innehåller en stående naken kvinna med långt flygande hår. Hjälmprydnaden består av ett träd. Den heraldiskt vänstra innehåller en pelikan som med sitt blod närer sina ungar. Hjälmprydnaden består av tre blommor. Vapnen, som sakna kronor, äro borgerliga och syfta på ett äkta par. Det högra med kvinnogestalten, som framställer Fortuna, tillhör mannen, medan det vänstra är hustruns. De två mangelgestalterna framställa på mannens sida Petrus med nyckel, på hustruns sida Paulus med bok och svärd. Hällens mått: L 210, B 165. På grund av sin komposition och ornamentik torde hällen kunna dateras till perioden omkring 1630—50.¹ Inskriftstavlan är så slät, att det kan ifrågasättas, om den någonsin

¹ Hällar av denna typ med borgerliga vapen förekomma ofta i de forna danska landskapen. Någon exakt motsvarighet till denna häll har inte påträffats i Danmark, men prototypen — en ängel i halvfigur, hållande en inskriftstavla, flankerad av hermer eller atlantar — är mycket vanlig i Danmark under ung- och högrenässansen. — Uppg. av dr phil. ERIK MOLTKE, DaK, som även föreslagit dateringen. — Jfr även SvK, Bl IV, fig. 90, 91, 93 (Ronneby).

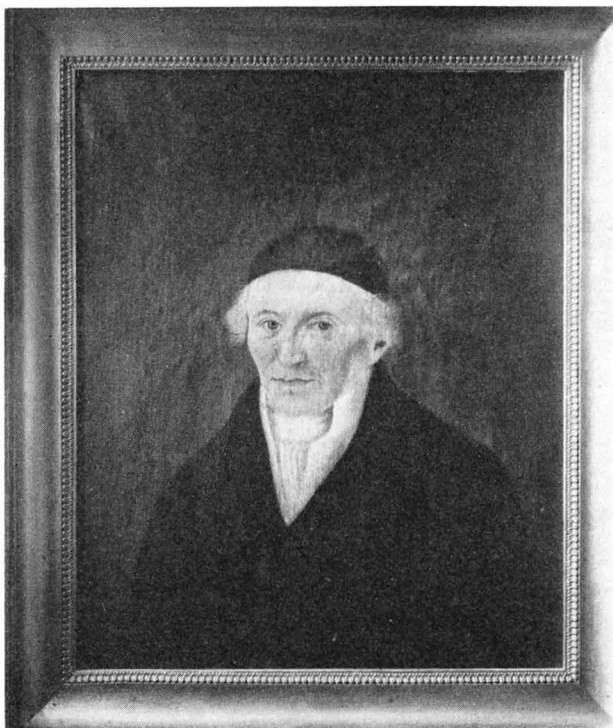

Fig. 144. Porträtt av prosten G. L. Siwertson av M. S. Unna 1829. Foto Sv. Porträttarkivet.

Bildnis des Propstes G. L. Siwertson von M. S. Unna 1829.

Portrait of Dean G. L. Siwertson, by M. S. Unna, 1829.

Fig. 145. Detalj av gravhällen fig. 146. Foto 1964.

Detail von der Grabplatte Abb. 146.

Detail of graveslab fig. 146.

varit försedd med text. Däremot kunna enstaka ord och bokstäver av ramtexten skönjas: på vänstra sidan, yttre raden D . . . G / VII / SAMLE / DIG / TIL / DIN / GRAF / MED / FRED / AF / DINE / ØYEN / SKVLLE; på högra sidan, inre raden . . . GE / HVD / OFVER / EDER / M . . . XXXVII. Det är sannolikt, att hällen tillhört kyrkoherden Oluf Erickssons¹ grav i den gamla kyrkans kor (se s. 180). Efter rivningen av den gamla kyrkan 1851 placerades hällen som trappsten vid den nya kyrkans huvudingång. 1891 bestämdes dock, att »den stora minnesvärda grafstenen, lagd som trappsten vid stora mittelin-gången till kyrkan, skulle upptagas från sin nuvarande olämpl. plats och sättas i upp-rätt ställning utmed nordsidan af kyrkan tillsvidare» (ST.PROT.). — 2. Två fragment av en gravhäll av liknande slag som nr 1, ligga som täckhällar på N kyrkogårdsingångens portstolpar (fig. 141). Kunna ej närmare bestämmas. Troligen från den gamla kyrkans kor (se s. 180). — 3. Enkel häll av skiffrig gnejs, avhuggen nedtill. Vänstra halvan bär en dåligt huggen inskrift N:?:D:H: / D:A:L:G:O / M:T:K:Å:K ? S: / F: ANNO / 1698: / D:

¹ OLUF ERICKSSON hästammade från Kungälv, varför han även bar namnet CONGELIUS. Han var kyrkoherde i Torsby 1634 till sin död (SKARSTEDT, s. 566). Hans dödsår är ovisst. Enligt SKARSTEDT är det 1660, enligt det å s. 180 citerade protokollet 1669. I PETTERSSON OCH LITZÉN, Herdaminne 1878, uppgives han vara hastigt avliden 1655 samt gift tre gånger.

Fig. 146. Gravhäll (nr 1) från mitten av 1600-talet, sannolikt över kyrkoherden Oluf Ericksson. Foto S. Curman 1960. S. 150.

Grabplatte aus der Mitte des 17. Jh. Graveslab from middle of 17th cent.

1757; den högra halvan L:D:I: L:T: / G:F:T:G: / OHS IGBÅBD / F: ANNO / 1695: / D: 1753. Mått: L 129, B 119. Ligger som trappsten vid kyrkans NV ingång. — 4. Tidig medeltida gravsten med kors i upphöjd relief (fig. 154). Inmurad i tornet. Se s. 164.

En rad kyrkstallar av trä låg tidigare utmed vägen Ö om kyrkogården. De nedrevos 1959.

KYRK-
STALLAR

Utanför kyrkogårdens V mur ligga församlingshem, uppfört 1955 samt bårhus.

Fig. 147. Exteriör av Torsby medeltida kyrka från NO. Teckn. av G. Brusewitz 1851. GHM.
 Äusseres der mittelalterlichen Kirche von Torsby von NO. Zeichnung 1851. Exterior of Torsby medieval church from NE. Drawing 1851.

TORSBY GAMLA KYRKA

KYRKOPYGGNADEN

Den 12 september 1828 besiktigade dåvarande stadsarkitekten i Göteborg Jonas Hagberg¹ Torsby kyrka. Till sin rapport fogade han en uppmätning av kyrkans plan²

¹ JONAS HAGBERG, f. 1788, † 1839. Arkitekt. Var 1804—07 kvarnbyggare under byggmästaren D. J. LUNDHOLM i Stockholm, 1807 2:e konduktör vid Kungl. Maj:ts teatrar. Åren 1808—11 anställd vid Edelkrantz' eldkvarn. Blev dessutom 1809 e. o. konduktör vid ÖIÄ, 1811 vice stadsarkitekt i Göteborg. Erhöll 1814 fullmakt som stadsarkitekt i Göteborg och kallas hovarkitekt. Har bl. a. byggt Mindre Teatern på S. Hamngatan, Göteborg, numera riven. (Uppg. lämn. av dr M. KJELLIN, Göteborg, jan. 1960).

² Planen ingår i Landskontorets handlingar rör. »utvidgning och tillbyggnad af Thorsby Kyrka», se KYRKANS ARKIVALIER, s. 146. Dess förekomst har välvilligt påpekats av redaktör S. DYMLING, Göteborg.

(fig. 148). Innan medeltidskyrkan revs 1851, tecknade Gustaf Brusewitz (s. 110, not 1) dess exteriör från NO (fig. 147). Av honom finns dessutom en interiör av kyrkan mot Ö (fig. 149). Hagbergs plan, om än något schematiskt gjord, utgör jämte Brusewitz' båda avbildningar de främsta källorna till kännedomen om Torsby gamla kyrkas utseende. Härtill komma uppgifter i protokoll och räkenskaper. På en karta över Torsby kyrkogård 1698 (s. 148, fig. 142) finns en liten avritning av kyrkan. Då den på samma karta avritade Kareby kyrka är annorlunda utformad, torde det ej vara fråga om enbart ett karttecken. Ritningen återger kyrkan med torn i V och en hög, spetsig, korskrönt spira samt långhus med lägre kor. Vad muröppningarnas läge beträffar, torde den lilla ritningen däremot knappast vara tillförlitlig. Av själva kyrkobyggnaden återstår nu endast tornet (fig. 150) till vilket den nuvarande kyrkan fogats, samt obetydliga rester under dennas golv.¹

Kyrkan bestod av ett rektangulärt långhus med ett smalare, rakt avslutat kor

PLAN

¹ Utrymmet under kyrkogolvet är tillgängligt genom en lucka bakom altaret. I jordytan åt sydsidan skymtar en stenläggning, löpande ungefär 2 m innanför nuvarande sydmurs insida, dock inte parallellt med denna, utan något snett in mot Ö. Den börjar c:a 8 m från nuvarande västvägg och sträcker sig närmare 6 m åt Ö. Den är 1,40 m bred. Måttuppgifterna, som dock inte göra anspråk på att vara exakta, äro lämnade av fil. lic. R. ANDERBERG, Göteborg, som företog en mindre undersökning 1954.

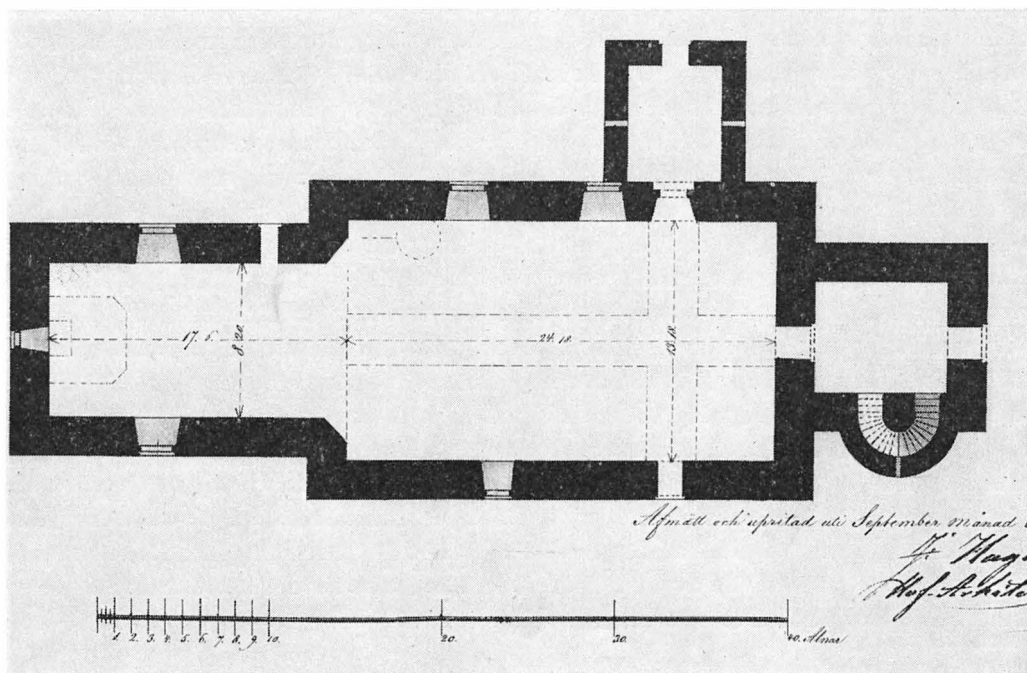

Fig. 148. Den medeltida kyrkans plan. Uppm. av J. Hagberg 1828. GLA.
Grundriss der mittelalterlichen Kirche. Aufmessung 1828. Plan of medieval church 1828.

i Ö och ett torn i V med kvadratisk plan och ett på N sidan utbyggt halvrunt trapptorn. Denna byggnadsplan torde ha utgjort den ursprungliga kyrkan, till vilken i senare tid fogats vapenhus och benhus (s. 164).

MÅTT

Hagberg anger långhusets invändiga längd till 24 alnar 18 tum och dess bredd till 13 alnar 18 tum, vilka mått motsvara 14,68 respektive 8,16 m. Koret mätte invändigt, 17 alnar 6 tum \times 8 alnar 20 tum, d. v. s. 10,23 \times 5,24 m. Den utvändiga höjden, räknad från »Iordlinien till yttre takets början», var 10 alnar 9 tum (6,15 m) för långhuset och 9 alnar 3 tum (5,40 m) för koret.

Murarnas tjocklek uppges i VIS.PROT. 1827 ha varit 2 $\frac{1}{4}$ alnar (1,35 m). Hagberg skriver i sin rapport 1828, att murarna syntes vara utförda »af mindre tjenlig sten och till en del öfverhängande», d. v. s. lutande utåt. Utvändigt voro murarna putsade och vitkalkade. Den tidigaste uppgiften härom stammar från 1669 (LANTK.).

FÖNSTER

Fönstrens placering under 1800-talets förra hälft var oregelbunden, och öppningarnas storlek och form varierade. På långhusets N sida fanns ett litet, rundbågigt, högt placerat fönster (fig. 147). Sydsidan hade två rundbågiga, högt placerade fönster, tydligen större än nordsidans. Koret var försett med tre fönster, vettande åt N, S och Ö. De två förstnämnda synas ha varit stora och säkerligen upptagna i senare tid, medan det Ö, som var mycket smalt och tämligen högt, torde ha varit ursprungligt.

INGÅNGAR

Kyrkan hade under 1800-talets förra hälft tre ingångar: en på långhusets nord- och en på dess sydsida samt en på korets sydsida. Samtliga portaler synas ha varit rundbågiga, höga och smala. Enligt Brusewitz (ELFSYSSSEL, s. 99) var nordsidans ingång vid hans besök igenmurad. Detta framgår inte av Hagbergs plan, men bådads exakthet i fråga om detaljer måste tyvärr ifrågasättas. På planen finnes t. ex. en västingång genom tornet angiven. Denna har aldrig existerat, då spår av någon igensatt öppning ej kan iakttagas i tornets västmur.

TAK

Kyrkans takresning var, av Brusewitz' teckning att döma, påfallande hög. Det är dock ej här fråga om den medeltida takvinkeln. Denna låg omkring 1 m lägre (fig. 168), och det är sannolikt, att taket vid 1600-talets slut fått den karaktär det har på Brusewitz' avbildning. År 1699 företogs nämligen en grundlig reparation av kyrkan, »som då redan af sig sielf begynte at nederfalla med taak och bielkar.» Sedan »åtskillige Materialier af Träwirke till Kyrkotaket och Kyrkiolofftetz opbyggande anskaffats», utfördes arbetet av »mästaren Erik Siwares på Sörslätt». Denne efterträddes av »then Erlige Mandhen Oluf Larss», som hade åtagit sig »at kalkslå sielva Torsbye Kiörkiotaak bådhe utan och innan till och der jämbte at upmura det ränet som blef på Kiörkiogafeln då Kiörkians nya taak blef af Bygmestaren forhögat» (LANTK.).¹ Tacknocken höjdes således genom uppsättande av nya, högre takstolar, varefter det belades med tegel på läkt utan underpanel. Detta förfarande krävde kalkstrykning av fogarna både ut- och

¹ Redan tidigare, 1627—28, förefaller taket ha varit i bristfällig skick, varför det då underkastades förbättringar och bl. a. täcktes med »2000 tagsten». Arbetet utfördes av »Svend murmester» (KIRKE-REGNSK.).

Fig. 149. Interiör av den medeltida kyrkan. Laverad teckn. av G. Brusewitz 1851. GHM.
 Inneres der mittelalterlichen Kirche. Lavierte Zeichnung 1851. Interior of medieval church. Wash drawing 1851.

invändigt. Uttrycket »Ränet . . . på Kiörkioegafeln» avser de smala öppningar, som uppkommo mellan det gamla röstet och det nya, förhöjda taket.

INTERIÖR

G. Brusewitz beskriver kyrkans interiör sålunda: »Ännu qvarstår lifligt i mitt minne den magiska belysningen i detta tempel, på den tiden då det ännu ägde i behåll sina små högt upp sittande fenster, enligt den äldre medeltidens bruk, hvilken icke hade så god tillgång på glasrutor som vi. Choret var från långhuset afskiljdt genom en mur, med en ofvantill afrundad ingång, i hvars öfra del ett stort krucifix, af egen form, aftecknade sina mörka konturer mot den klart belysta, östra chorväggen» (ELFSYSSEL, s. 99). Brusewitz har även såsom ovan nämnts utfört en laverad teckning (fig. 149), samt en oljemålning av kyrkans interiör.¹ Avbildningarna visa mer än halva långhuset och koret med ganska noggrant återgivande av detaljerna.

Kyrkans väggar voro slätputsade och kalkade. Mellan kor och långhus fanns ursprungligen en triumfbåge av okänd storlek. Vid takhöjningen 1699 (s. 156) ombyggdes detta parti, varvid bågöppningen utökades till korets bredd och själva bågen jämte en stor del av långhusets Ö gavelröste bortbrötos för att möjliggöra att korets samtidigt nyuppförda trätunnvalv kunde öppna sig mot långhusets likaledes förhöjda rum. De kvarstående nedre delarna av långhusets Ö gavel avfasades dels upptill, dels mot V för att ytterligare bidra till långhusets förening med koret. Samtidigt uppsattes en trävägg med båge (se fig. 149) för att ersätta långhusröstets bortrivna nedre delar och täcka öppningen mot korvinden. Den direkta anledningen till den yttre takhöjningen torde ha varit en önskan att omgestalta den tidigare, medeltidsmässiga interiören enligt den nya tidens helt förändrade ideal beträffande kyrkointeriörer. Dessa krävde förhöjda spegeltunnvalv av trä, som ersatte tidigare valv, plana trätak eller öppna takstolar. Detta omfattande moderniseringsarbete förefaller ha dragit ut på tiden ovanligt länge vilket möjligen kan ha berott på den långa och tryckande krigsperioden under Karl XII:s regeringsår.

När interiörens omgestaltning blev helt färdig är ej känt. I mars 1735 slöts emellertid ett kontrakt med målaren Lars Säfdahl,² som åtog sig att »under Chorwalfwet måhla then heliga Trefaldighet med den Procession som efter bibliska Historien bör följa», och i slutet av maj erhöll han ersättning för det utförda arbetet (LANTK.). Även långhusvalvet var utsmyckat med målningar, enligt Brusewitz (ELFSYSSEL, s. 99) »en mängd ornament i rödt och hvitt, som i halfdagern gjorde en ganska god effect». BEXELL (I, s. 199) uppger att målningarna framställde de dödas uppståndelse. Sannolikt var

¹ Oljemålningen (H 67, B 58) tillhör kyrkoherde HILDING BERGFELT, Kungälv. Den är signerad G. BRUSEWITZ 1893 och torde ha målats med den tidigare teckningen som förlaga.

² Om LARS SÄFDAHL (SÄFVEDAL, SÄVEDAHL) är ytterst litet känt. N. KRISTENSEN uppger i sina anteckningar (Bildkonstnärer i Sverige. Två handskr. vol., förvarade i Nationalmusei bibliotek), att S. var född omkr 1700 och död den 3 jan. 1750 samt sysselsatt som »konterfejare och embetsmålare i Göteborg.» I WILHELM BERGS Samlingar till Göteborgs Historia, II (Göteborg 1882) står under »Målare-embetet» s. 360 endast »Säfwedahl, Lars, 1731 (»Christi inridande i Jerusalem»). Härmed avses det arbete han utfört för vinnande av inträde i nämnda ämbete.

Fig. 150. Tornet från N. Foto 1964.
Turm von N. Tower from N.

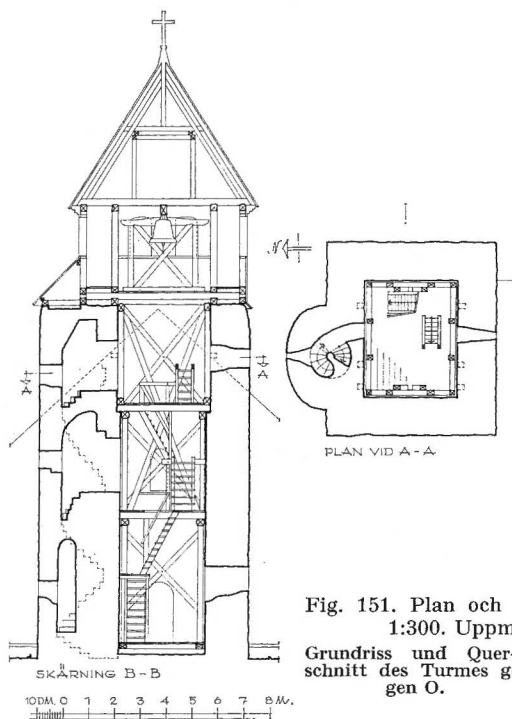

Fig. 151. Plan och sektion av tornet mot Ö,
1:300. Uppm. J. Söderberg 1964.

Grundriss und Querschnitt des Turmes gegen O.
Plan and section of tower looking E.

denna scen placerad i långhusets plafond eller spegel, vilken på interiören fig. 149 syns omramad av en list, medan den omgivande stora hålkälen pryddes med ornament. Året för detta spegelvalvs uppsättande är inte direkt känt (jfr ovan). Om dess målningar lämnas vissa data på ett ännu bevarat utsågat parti (H 115, B 168), vilket suttit ovanför båghjässan mellan långhuset och koret (se fig. 149) och nu är uppställt på en tvärbjälke bakom orgelverket.¹ Detta bevarade parti är sammansatt av bräder målade i rött, svart och vitt. Innanför en oval ram står följande text i frakturstil: MED THORSBY FÖRSAMLINGS / FÖRÄRINGS MEDEL ÄR TIL KYRCKANS / PRYDNAD THENNA MÅLNING GJORD UNDER KYRKOHERDENS / HERR LARS BRUHNS² KYRCKIOINSPEK / TORENS³ HERR

¹ Detta parti hittades i samband med kyrkans restaurering 1949 i en lada i socknens utkant enl. rapport av konservator O. HELLSTRÖM (ATA).

² LARS BRUHN, prästvigd 1680, blev 1720 kyrkoherde i Torsby, † omkr. 1753.

³ Kyrkoinspektörerna hade enligt en instruktion av den 23 april 1697 till uppgift att handha kyrkans inkomster och gods samt utöva kontroll över prästgårdarna. I Bohus län kom kyrkoinspektorsbefattningen långt in på 1700-talet att, liksom tidigare varit fallet i de andra länen, åvila landskamreraren. Vid 1789 års riksdag yrkades på indragning av kyrkoinspektörerna, och vid förnyade krav främst från allmogen på ämbetets avskaffande beslöt Kungl. Maj:t den 14 december 1802, att tjänsterna, allteftersom de blev lediga, ej skulle återbesättas. Göromålen skulle i stället fördelas mellan kronofogdarna och härads-

Fig. 152. Rekonstruktion av det medeltida tornet, 1:300. M. Ullén 1964.
 Rekonstruktion des mittelalterlichen Turmes. Reconstruction of medieval tower.

GREGOR STABÆI OCH KYRKIO / WÄRDENS JENS SWENSSON¹ I HERMANSBY / TID. ÅHR 1748. Långhusets målningar ha alltså tillkommit ett drygt årtionde senare än korvalvets. De kunna vara utförda av kormålningarnas mästare Lars Säfdahl, vilken enligt skråhandlingarna var verksam ända till 1749 (s. 158, not 2).

Den gamla kyrkan hade under 1600-talet trägol. KIRKEREKNSK. 1624/25 meddela: »3 tylt deler till tille på gulvet købes — Rasmus tømmermand har i 7 dage arbejdet på samme gulv.» Golvet omlades 1735 i samband med reparation av läktare och bänkinredning (RÄK.).

Medeltidskyrkans torn kvarstår, såsom tidigare nämnts, invid det nuvarande långhuset. Dess plan är i det närmaste kvadratisk med ett halvrunt trapptorn på

TORN

skrivarna i varje fögderi. År 1811 indrogs även de kvarvarande kyrkoinspektorererna, varefter förvaltningen av kyrkans egendom överlämnades åt kyrkoherdarna och kyrkvärdarna (SAM HEDAR, *Ecklesiastika räkenskaper i Kammararkivet*, Stockholm 1926, s. 245 f.).

¹ Om JENS (JÖNS) SWENSSON på *Hermansby Sörgård* är känt, att han var född på 1600-talet. Hans ättlingar voro kyrkvärdar ända fram till 1800-talets förra hälft. Hans gård Hermansby Sörgård brukas ännu av släkten.

N sidan (fig. 151). Vid en provgrävning 1958 av Harald Wideen konstaterades, att det ej funnits ett motsvarande trapporn vid tornets S sida (skr. 3/4 1960, ATA). Tornmurens bottsula är lagd av huggna stenar i jämna skift. Byggnadsmaterialet i tornkroppen är med bredhacka tuktad gnejs och granit, lagd i regelbundna skift med avjämnings-skift. Runt dörr- och fönsteromfattningar är stenen finhuggen. Murtjockleken är ungefär 1,5 m. Stentornet är förhöjt med en 5 m hög påbyggnad av trä, vilken härrör från 1705, då mästare Peter Mellenberg¹ nedtog »överdelen på tornet trint omkring 3 ½ aln (ca 2 m) utj langd» (LANTK., jfr s. 150), dvs den översta våningen. Tornet uppgives då vara mycket bristfälligt genom en skada i det södra hörnet. Även 1729 utfördes i samband med kyrkans reparation arbeten på tornet och flera utbetalningar gjordes till murarmästaren Greger Däber² för »murearbete» på tornet (LANTK.). Vari dessa arbeten bestodo framgår inte av arkivalierna. »Resningen på Tornet» uppsattes vid samma tillfälle av byggmästaren Niclas Möller (LANTK.).

Tornet täckes av ett pyramidtak, vilket 1960 belades med kopparplåt. Dessförinnan hade torntaket tegel på läkt utan underpanel. Taket krönes av ett förgyllt kors, uppsatt 1868 (ST.PROT.) i stället för en tidigare järnflöjel. Trapphuset avtäckes med en halvkonisk huv, 1960 belagd med kopparplåt; tidigare spånklädd.

Tornets och trapphusets ljusöppningar utgöres av smala, rakslutna murspringor med inåt starkt vidgade smyggar. Tornet har två ljusöppningar i S muren, en i bottenvåningen och en i översta våningen; trappornet tre, något högre men lika smala. Öppningarna äro oförändrade från tornets byggnadstid. I den del av den översta våningens V mur, som man tvingats mura om, sannolikt 1705, finns en finhuggen, undertill rundbågigt urgröpt sten inmurad. B 80, H 25. Stenen har sannolikt utgjort överdelen av omfattningen till en av den rivna övervåningens ljudgluggar.

Tornet, som ursprungligen var fyra våningar högt, är med bjälklag indelat i tre våningar, vartill kommer klockvåningen i trähuven. Sannolikt har man ursprungligen haft dubbla bjälklag mellan våningarna. Trappplanen ligga nu omkring en halv m högre än våningsplanen utom i bottenvåningen, där golvplanet har höjts omkring en halv m. Mellan våningarna löper en sekundär trätrappa upp till klockvåningen i trähuven. I trappornet löper en spiraltrappa av sten, som vrider sig runt en cylindrisk stenspindel, överst avslagen. Stegen äro lagda av kilformiga hällar, inmurade i yttermuren och undermurade (fig. 156). Trappan slutar i ett jämnt plan, varifrån ursprungligen en dörröppning lett in till den översta nu rivna tornvåningen. Trappornets innertak är åstadkommet genom överkragning.

Dörröppningarna mellan trappornet och tornvåningarna äro ca 2 m höga, 0,65 m breda och ha raka överliggare (fig. 156). I den nuvarande översta tornvåningen har man

¹ Om PETER MELLEBERG är endast känt, att han var älderman i Göteborg 1709 (BERG, a.a., s. 345).

² Om GREGER DÄBER (Deber) är endast känt, att han var verksam som mästare i Göteborg efter 1721 års stora brand (BERG, a.a., s. 345).

Fig. 153. Kyrkan från NV. Foto 1964.

Die Kirche von NW.

Church from NW.

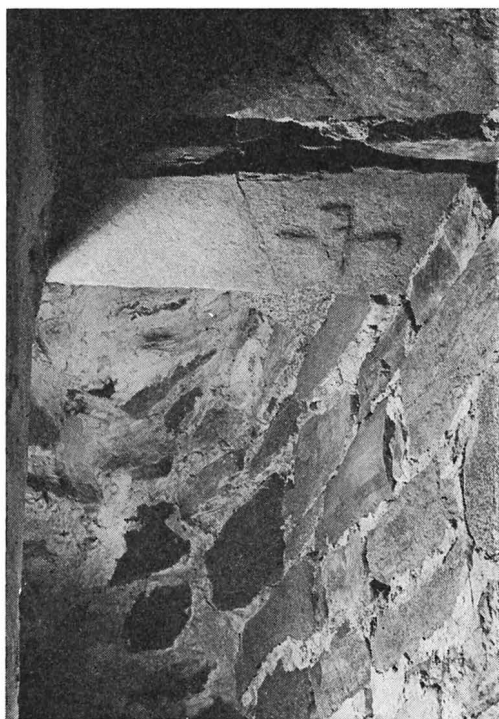

Fig. 154. Tidig medeltida gravsten använd som överliggare till dörröppningen i tornets översta våning. Foto 1964.

Frühmittelalterlicher Grabstein als Deckstein used as lintel over doorway in the top storey of tower. Foto 1964.

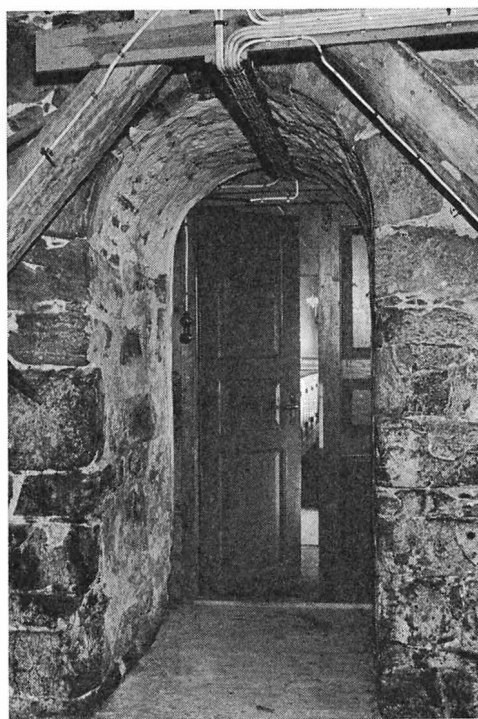

Fig. 155. Vålvd öppning mellan tornets botten-våning och långhuset. Foto 1964.

Gewölbte Öffnung zwischen Turm und Langhaus. Vaulted opening between tower and nave. Foto 1964.

som överliggare använt en tidig medeltida gravsten med kors i hög relief (fig. 154).

Direkt ingång till tornbyggnaden har ej funnits, utan förbindelsen har skett och sker via långhuset. Öppningen mellan torn och långhus är hög (290, genom det nuvarande golvets läge dock endast 240) och relativt smal (110) samt har en vacker rundbågig övertäckning (fig. 155). Tornet har även via en mindre rundbågig öppning i första övervåningen (H 170, B 63) stått i förbindelse med långhuset. Denna öppning, som vid det nya långhusets uppförande 1851 igenmurades, vette i äldre tid in mot den sannolikt ursprungligen öppna takstolen (senare långhusvinden jfr s. 167).

VAPENHUS

Ett vapenhus var beläget framför långhusets S dörröppning (fig. 148). Detta hade ingång från S med enspråkig omfattning samt två smala fönsterspringor, en i Ö och en i V.

Fig. 156. Döröppning mellan tornets första övervåning och trapptornet. Foto 1964.

Türöffnung zwischen erstem Turmgeschoss und Treppenturm.

Doorway between first floor of tower and staircase tower

BENHUS

Murlämningar troligen efter ett benhus¹ påträffades vid en grävningsundersökning invid tornets S sida av Harald Wideen 1958 (skr. 13/4 1960, ritn., fotos, ATA).² Strax under markytan påträffades en nord-sydlig grundmur vinkelrätt från tornmuren och stumt lagd intill denna på ungefär 2,80 m:s avstånd från det nuvarande långhusets gavel. Muren var 2,30 m lång och 0,75 m bred och uppförd av tre skift gråstensblock, skolad med mindre sten. På stenen syntes spår av kalkbruk. I smygen mellan tornet och S fritrappan påträffades en liknande murrest. Platsen innanför murlämningarna var till samma höjd som muren fylld av väl bevarade skelettdelar. Ovanför dessa fanns i jorden bitar av taktegel, ej av medeltida typ. Benhusets väggar ha bildats dels av tornets S och långhusets V mur, dels av två nyuppförda murar av okänd höjd. Taktäckningen utgjordes sannolikt av tegel.

 KYRKANS
 ARKITEKTUR-
 HISTORIA
 STÄLLNING

Torsby kyrka är, meddelar EYSTEINS JORDEBOG (s. 330), »Sancti Olaii dedicacio sancti Kalixti pape et martiris», dvs helgad åt den helige Olof och den helige Calixtus,³ påven och martyren, samt invigd den 14 oktober. Byggnadsåret är däremot ej angivet. Med sitt rektangulära långhus och smalare, rakslutna kor tillhör kyrkan en västeuropeisk kyrkotyp, som är vanlig i västra Sverige och Norge.⁴ Långhusets plan upptog i det närmaste två kvadrater medan koret synes ha varit ovanligt långt (fig. 148), vilket dock kan vara resultatet av en senare gjord förlängning. En motsvarighet härtill fanns i den närbelägna Jörlanda gamla kyrka (SvK, Bo II, fig. 92). Samma kyrkotyp med relativt långt kor är även representerad i det norska landskapet Östfold (NoK, Östfold I, s. 16 f).

Största intresset tilldrar sig dock det bevarade tornet med sin på N sidan utbyggda trapptourell. Dess närmaste motsvarigheter finnas i Husaby i Västergötland och Örberga⁵ i Östergötland. Dessa kyrkors torn ha emellertid liknande toureller på såväl tornens nord- som sydsidor.

Motivet med utbyggda trapptorn har sitt ursprung i den karolingiska arkitekturen⁶ och har framförallt fått en rik användning i det rhenländska området. Oftast förekomma också där toureller både på nord- och sydsidan.

¹ *Benhus* eller *benkistor* avsedda till förvaring av skelettrester, som anträffades vid gravöppning på kyrkogårdarna, ha funnits vid många svenska kyrkor. Vid en i Uppsala år 1643 hållen stiftssynod uttalade man sig mot bruket av benhus, vilket hade katolskt ursprung. Benen borde »förwaras uthi jordenne som vår Herre förordnat hafwer». Likväl fortlevde bruket i viss utsträckning. Jfr LOUISE HAGBERG, När döden gästar. Stockholm 1937, s. 471.

² Utgrävningen föranleddes av en anteckning i 1705 års RÄK. om att »Konsterfarne Mester Peter Mellenbergh hafwer nedtaget det bristfällige söndre hörnet på Klocketornet till Torsby Kiörka som hwar dag stod i fara för sama hörnes stora falfärdighet skull.»

³ CALIXTUS I, påve 217—222. Led martyrdöden vid ett folkupplopp i Rom, då han kastades i en brunn. Han firas d. 14 oktober; hans attribut har varit en brunn (KUNSTLE, s. 150).

⁴ G. BOLINDER, En irisk-anglosaxisk kyrktyp i Bohuslän i: GBFT 1915, s. 9—21.

⁵ LUNDBERG I, Husaby s. 307, fig. å s. 304 o. 307; Örberga, s. 317, fig. å s. 314.

⁶ E. LUNDBERG, Arkitekturens formspråk, III, s. 90.

I det kontinentala byggnadsskicket leda oftast de flankerande tourellerna upp till en läktarvåning ovanför en i tornets bottenvåning befintlig förhall. En närbesläktad anordning utmärker de tre svenska tornen av detta slag. Genom en bågöppning i första övervåningen står tornet i Husaby i förbindelse med långhuset. På grund av de mindre dimensionerna vetter i Örberga denna öppning in mot långhusets takstol, vilket också är fallet i Torsby (se s. 164).

Att döma av dess stora markinnehav (s. 147) torde Torsby kyrka under medeltiden ha intagit en mera betydande ställning. Detta avspeglas också i byggnaden, där det stora tornet med sitt monumentala trapphus utgör ett av de mest framträdande dragen. Tornet har inte karaktär av försvarstorn utan snarare av representationsanläggning, ett gemensamt drag för kyrktornen av denna typ. Troligen ha dessa svenska kyrkor haft en funktion motsvarande de tyska »Eigenkirchen»¹ med bl. a. privatkapell för en socknens storgodsägare och hans familj i tornbyggnaden. Vem den eventuelle beskyddaren och grundläggaren av kyrkan i Torsby kan ha varit är ovisst, då det inte finns några direkta uppgifter om någon sätesgård eller stormannasläkt i Torsby under tidig medeltid.

Arkitektoniskt hör Torsbytornet till den lokalt förekommande tradition med utbyggda traptorn, som efter tyska förebilder utbildats i Norden: Roskilde äldsta domkyrka, Linköpings domkyrka, Husaby kyrka.² När det gäller dateringen av Torsbytornet måste man taga hänsyn till den möjligheten att detta liksom tornet i Husaby³ kan ha uppförts tidigare än långhuset. Den bevarade del av det gamla långhusets västmur (fig. 169), som skulle kunna ge svar på denna fråga, är emellertid dold av puts. Det är dock sannolikast, att torn och långhus uppförts i ett sammanhang. Kyrkans plan i övrigt giver en viss möjlighet till datering, då dess ovanligt långsträckta form kan anses såsom ett kännetecken för ett senare utvecklingsstadium av den romanska kyrkoplanen inom detta område. Detta innebär, att Torsby gamla kyrka torde ha uppförts vid 1100-talets slut eller 1200-talets början. Frågorna om Torsby kyrkas förhållande till den omgivande traktens kyrkor, om dess ställning i förhållande till kyrkorna i Husaby och Örberga och om dess exakta datering kunna emellertid endast besvaras genom fördjupade undersökningar, som icke kunna genomföras i detta sammanhang.

Våren 1851 revos långhuset och koret till Torsby gamla kyrka (ST.PROT.). Redan 1804 hade en utvidgning av kyrkan föreslagits, vilket även påtalades vid en biskopsvisitation 1827 (ST.PROT.). Då sockenstämman i juli året därpå tog upp frågan till behandling, mötte förslaget om utvidgning starkt motstånd. På hösten 1828 dryftade stämman åter spørsmålet men »fann sin kyrka för det närvarande fullkomligt uppfylla sitt ända-

DATERING

KYRKANS
RASERING

¹ Om »Eigenkirchen» se G. W. HOLZINGER, Romanische Turmkapellen in Westtürmen überwiegend ländlicher Kirchen im südlichen Teil des alten Erzbistums Köln. Aachen 1962, s. 100 f.

² LUNDBERG I, s. 314 f.

³ E. EKHOFF, Svenska stavkyrkor, Stockholm 1914—16, s. 291.

mål och således utan behof af någon ombyggnad eller tillökning», varför man endast beslöt att för kyrkans räkning »årligen i fyra år sammanskjuta en Summa af Trehundrade Trettiotre RD 16 S Banco». Något beslut om beloppets användning band man sig dock inte vid; det skulle man bestämma först sedan de fyra åren gått (ST.PROT.). Behovet av en större gudstjänstlokal för församlingens då två tusen innevånare (ST. PROT. 1830) växte emellertid, och sista söndagen i november 1830 aktualiserades frågan ytterligare genom en händelse om vilken ST.PROT. berättar:

»Vid Gudstjenstens början idag hade flere personer som icke fått rum i kyrkan inträngt sig i Tornet och därifrån ingådt på Kyrkans inre Tak-Hwalf, hwarigenom några bräder, därav, som woro sköra och skadade af gammalt tak-dråpp, brusto lösa. Då, wid ljudet af denna brytning, rädsla och förskräckelse upstod bland den i Kyrkan ovanligt sammanskockade folkhopan, som trodde att Läktaren och Tak-Hwalfwet skulle nedstörta, wille alla på en gång fly undan, hwarigenom trängseln ännu mera ökades wid utgången genom dörrarne, så att i häpenhet och förwillelse någre sönderslogo Fenstren i Choret och utgingo därigenom. Häraf ha uppkommit flere skador, som 1: att fem eller sex fenster i Choret äro sönderbrutna 2: Hela Altar-Disken nerbruten i stycken 3: Flere bänkar på Läktaren söndersplittrade 4: Bräder på Tak-Hwalfwet så skadade, att de med det öfriga måste repareras.»

Efter denna händelse kom man överens om att »påskynda sammanskottet till nya kyrkobyggnaden» (ST.PROT.). På grund av missväxt försenades utdebiteringen ett år, men redan 1835 började man förbereda uppförandet av en ny kyrka. Senare beslöts att den gamla kyrkan skulle »aldeles nedtagas men tornet orubbadt qvarstå» (ST.PROT. 1836). Än en gång hindrades man dock av missväxt och först 1851 kunde nybyggnadsplanerna (s. 184) förverkligas (ST.PROT.).

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTAR- ANORDNING

Om altaret lämnar G. Brusewitz (ELFSYSSEL, s. 99) följande uppgift: »Vid nedbrytandet befanns att altaret var byggt på en uppstående klippspets, som fallet lärer vara med flera gamla kyrkor, emedan de, som byggt dem, sålunda velat tillämpa Christi ord »du är Petrus (hälleberg) och på denna klippa vill jag bygga min kyrka etc.» Altaret var sålunda murat av sten.

Den altarprydnad (se fig. 149), som förstördes i samband med kyrkans rivning, bestod av en predella, ett rektangulärt huvudparti och en mindre överbyggnad, avslutad med en ornerad trekantsgavel. Sidovingar saknades. INV. 1830 uppger: »Öfverst på altaretaflan föreställes Frälsaren i Getsemane, i midten 4 st figurer föreställande Moses, Aron, Frälsaren och Joh. Döparen — emellan dem Abraham offerande sin son, Nattvardens instiftande samt Jacobs kamp med Gud.» Den först nämnda målningen, Getsemanescenen, var alltså infälld i överbyggnaden, medan huvudpartiet, som var indelat i tre bågfält, upptogs av de tre återstående målningarna. Framställningarna flankerades av de fyra nämnda figurskulpturerna, vilka dock ej uppburo entablementet utan stodo fristående framför tavlan. På understycket var enligt Brusewitz' interiörbild två stycken rektangulära tavlor placerade (fig. 149), sannolikt nummertavlor (jfr s. 197).

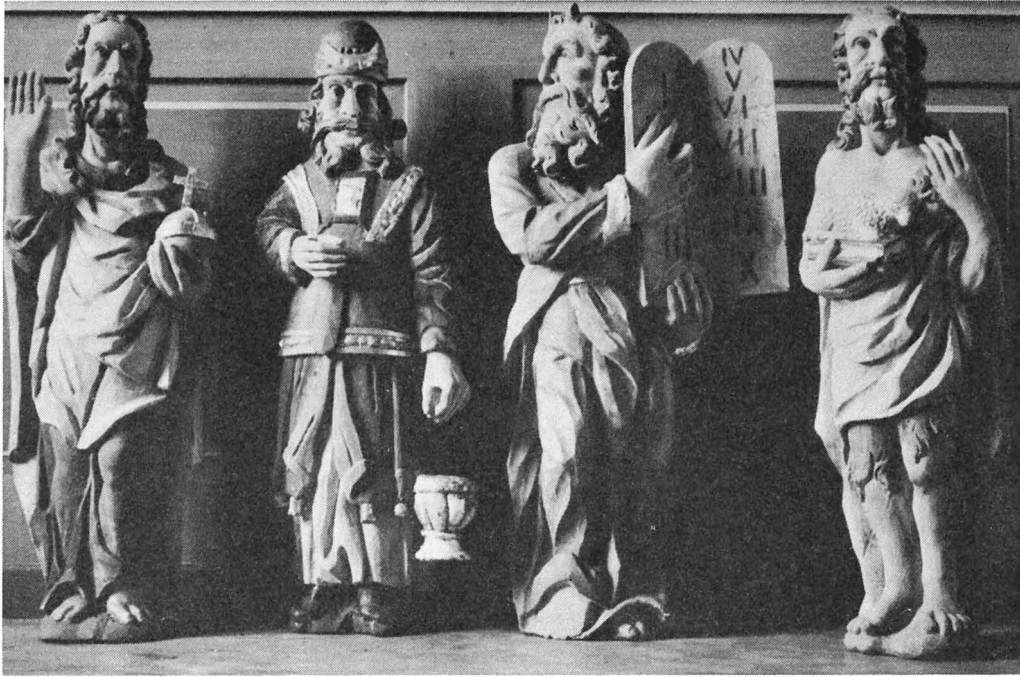

Fig. 157. Figurskulpturer från en försvunnen altarprydnad troligen utförda 1735—36 (jfr fig. 149).
Fr. v. Kristus, Aron, Moses och Johannes Döparen. Foto ATA.

Figures (1735—36) from disappeared triptych, Cf. fig. 149. From left: Christ, Aaron, Moses and John the Baptist.

År 1735 uppsattes i samband med en reparation av läktare och bänkar (s. 176) »ett hwalf öfwer altaret» och altartavlan fastslogs med »3^{ne} järn» (RÄK.). Med valvet kan möjligen avses altarpuppens överstycke. De ovan omtalade målningarna utfördes 1736 av Lars Säfdahl (s. 158, not 2), som då fick i uppdrag att »utstofferä hela Altartaf- lan med god och behållen Oliefärg och på listorna godt malm-gull» (LANTK.). Det är möjligt, att de tre bågfälten dessförinnan voro prydda med bibelcitad, något som var mycket vanligt i Västsverige och Skåne under århundradena närmast efter reformatio- nen (jfr Harestad s. 114).

Av altarpuppens återstå de fyra figurskulpturerna (fig. 157), vilka förvaras i den nya kyrkan (s. 191): 1. Moses med lagens tavlor; 2. Aron iförd översteprästerlig dräkt och med rökelsekar; 3. Kristus med korskrönt klot; 4. Johannes Döparen med lamm och bok (fig. 158). H 80. Figurerna äro grovt skurna och sannolikt ett bygdearbete. Polykromien ej ursprunglig. Skulpturerna konserverades 1949 av konservator O. Hellström, Skara. — Troligen tillkommo figurerna vid den modernisering som altarpuppens av allt att döma genomgick 1735—36. Om altarpuppens ursprungliga utseende

Fig. 158. Johannes Döparen. Jfr fig. 157,
s. 169. Foto 1964.

Johannes der Täufer. John the Baptist.
Vgl. Abb. 157. Cf. fig. 157.

Fig. 159. S. Birgitta. Träskulptur
från 1400-talet. GHM. Foto GHM
1958. S. 172.

Sta. Birgitta. St. Birgitta, 15th
Holzskulptur des century wooden
15. Jh. figure.

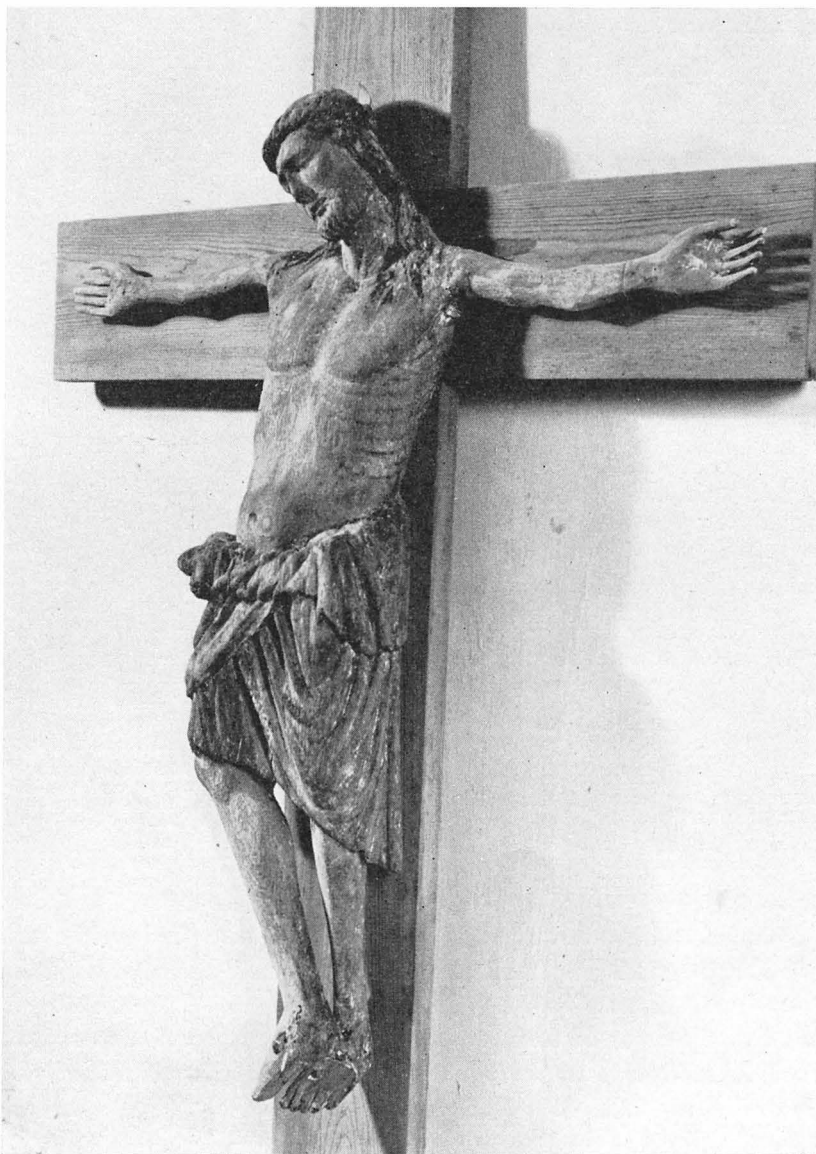

Fig. 160. Kristusbild från den gamla kyrkans triumfkruzifix. 1200-talets senare hälft. Foto 1960. S. 173.

Christusbild vom Triumphkruzifix der alten Kirche. Zweite Hälfte des 13. Jh. Figure of Christ from the rood in the old church, second half of 13th century.

sakna vi helt uppgifter. Det är dock möjligt att den, såsom ovan nämnts, utgjordes av en s. k. katekismustavla, tillkommen under den efterreformatoriska tiden.

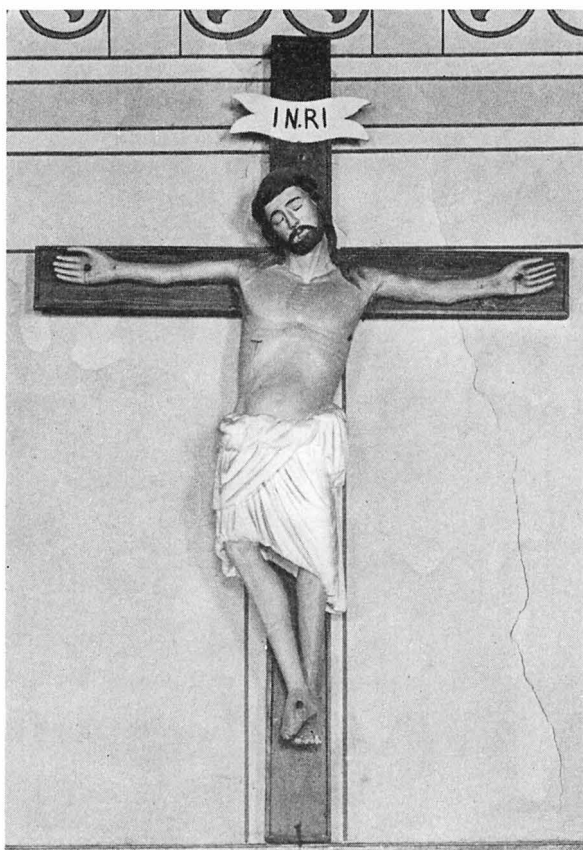

Fig. 161. Kristusbilden fig. 160 före renovering 1949. Övermålningen utförd 1901.
Foto ATA.

DasChristusbild Abb. 160 vor Renovierung von 1949. Übermalung ausgeführt 1901.

Figure of Christ, fig. 160, before restoration in 1949. The coat of paint was applied in 1901.

Kyrkans tidigare altarprydnad utgjordes av ett medeltida altarskåp med helgonbilder, av vilka endast återstår en Birgittabild (fig. 159), som nu förvaras i GHM (inv.nr 268).¹ Birgitta (H 76) är framställd i änkedräkt med skrivdon och bok i vänster hand. Fötterna samt fingrarna å höger hand äro avslagna. Veckbehandlingen är mjuk och måttfull. Den nuvarande målningen är icke ursprunglig: manteln är röd, doket vitt, klänningen blå. Ansiktets karnation är hårt målad med starkt röda kinder och svarta ögon. Skulpturen torde kunna dateras till 1400-talets mitt eller något senare.

»Skåpet var», uppger Brusewitz (RESEBERÄTT. 1873—74, s. 54), »förstördt redan innan början af detta sekel», alltså före 1800-talet.

På Brusewitz' interiör (fig. 149) synas två skulpturer, uppställda på konsoler vid korbågens båda anfang. Det kan möjligen vara Birgittabilden och ytterligare en bild från det gamla altarskåpet, som ställts upp här i senare tid.

¹ Enligt en påsittande etikett skänkt till museet år 1875 av hemmansägaren C. JOHANSSON i Torrebräcka.

Fig. 162. Ringdel från det medeltida triumfkrcifixet fig. 163. GHM. T. v. teckning av G. Brusewitz, 1873; t. h. foto ATA.

Teil des Ringes vom mittelalterlichen Triumphkrcifix. Abb. 163. Links Zeichnung 1873. Part of the ring of the medieval rood fig. 163. Left: drawing 1873.

Altarringen (fig. 149) var 1851 rak med kontursågade balusterdockor, sannolikt från 1700-talet.

Ett medeltida triumfkrcifix hängde ännu 1851 på den traditionella platsen uppe

TRIUMF-
KRCIFIX

i bågen mellan långhus och kor (se fig. 149). Krucifixet hade ringkors med relativt små mått. Endast Kristusbild (fig. 160 o 164) och en del av korsets ring (fig. 162) finnas i behåll. Skulpturen, som har placerats på ett nytt kors, är uppsatt i den nuvarande kyrkan (se s. 191) medan ringdelen förvaras i GHM¹ (inv.nr 8628).

Kristusfiguren (H 102), vilken är skuren i ek, är av hög kvalitet. Huvudet lutar ned mot höger skuldra, ansiktets uttryck präglas av undergivet lidande. Kroppen, som är realistiskt återgiven, är svagt svängd. Ländklädet är rikt veckat och draperat. Den vänstra handen och högra armen äro oskickligt kompletterade, sannolikt 1901, då bilden även grovt målades (fig. 161). Denna övermålning avlägsnades 1949 av konservator O. Hellström, Skara, varvid inga spår av den ursprungliga målningen kunde upptäckas.

Av det ursprungliga triumfkorsset med ring finns såsom ovan nämnts endast en del av ringen bevarad. Denna ringdel (H 45, B 14) består av en konstruktiv stomme, formad såsom fjärdedelen av ett plant fyrpass, som i relief utformats till en änglgestalt, stående på en bladställning (fig. 162). Den yttersta delen av cirkelkvadranten saknas. Figurens vinge samt högra arm äro avslagna. Likaså saknas det rökelsekar, som ängeln svänger med sin vänstra hand på den i fig. 162 återgivna teckningen av Brusewitz. För fästande av vingarna eller vingen, om endast den vänstra har varit synlig, finns ett rektangulärt intappningshål i ängelns rygg. Av bemålningen finnas endast smärre rester: dräkten har varit röd, på bröstet syns guldstoff, glorian har varit förgylld, själva bladrankan grön, bladknoppen röd. Baksidan, som är flat, bär spår av ljus röd färg. Kvalitén är hög. Själva utformningen av ängeln liksom veckbehandlingen och bladornamentet är karakteristisk för den engelska unggotiken.²

Hela triumfkrucifixet, av vilket en rekonstruerad bild återges i fig. 163, torde kunna dateras till förra delen av 1200-talets senare hälft. Sannolikt har det utförts av en mästare som skolats i någon av de stora engelska skulpturhyttorna.

PREDIKSTOL KIRKEREGNSK. 1628/29 uppger att man »bekostet på en praedikestol, som gjordes af ny i kirken». Uppgifter om predikstolens utformning saknas dock helt. Redan 1692 ersattes denna predikstol med en ny, utförd av bildhuggaren Nils Läns i Göteborg (LANTK.). Såväl predikstol som tillhörande ljudtak äro bevarade och användas i nya kyrkan (fig. 178). Beskrivning å s. 191. Predikstolen var i gamla kyrkan placerad längst fram vid långhusets S sida (fig. 149). 1755 gjorde man en stol i predikstolen »för gamla

¹ Hur denna skulptur kommit att tillhöra GHM är inte känt. Enligt museikatalogen är den anträffad vid en museiinventering 1925. Att den tillhört Torsby kyrka råder det dock ingen tvekan om, då den på ort och ställe har avbildats av G. BRUSEWITZ i hans Reseberättelse för 1873 och 1874, s. 54. Sannolikt har den genom hans försorg tillförts museets samlingar.

² Rörande änglabilden se: C. R. AF UGGLAS, Göteborgs Musei Årstryck 1926—27, s. 44; DENSAMME, Engelskt i västsvensk 1200-talsskulptur, i: Göteborgs Musei Årstryck 1943, s. 87 ff; R. NORBERG, Bohusläns medeltida träskulptur i: GBFT 1939, s. 16 f; A. ANDERSSON, English Influence in Norwegian and Swedish Figuresculpture in wood 1220—1270, s. 257. Dessa författare har dock ej satt skulpturen i samband med kyrkans triumfkrucifix, då de ej känt till att detta varit försett med ring.

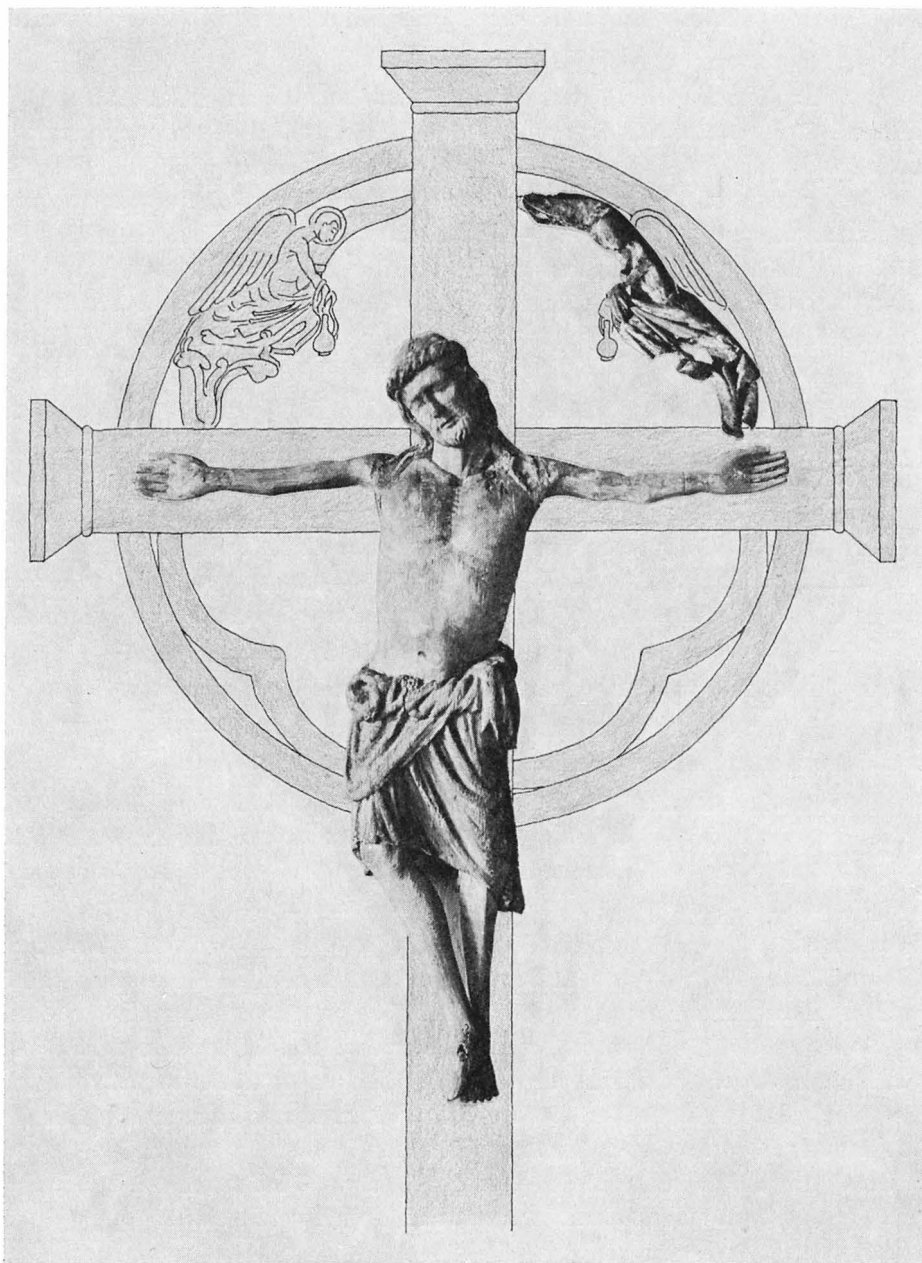

Fig. 163. Rekonstruktion av det medeltida triumfkruzifixet av M. Ullén 1964. Jfr fig. 149.
Rekonstruktion des mittelalterlichen Triumph- Reconstruction of the medieval
kruzifixes. Vgl. Abb. 149. kruzifixes. Cf. fig. 149.

Präster at sittaa på» (RÄK.). Ett nu försvunnet timglas var placerat på långhusmuren vid predikstolen (fig. 149).

BÄNK-
INREDNING
LÄKTARE

Ny bänkinredning och läktare anskaffades 1623/24 för intäkterna av en ko, som »Biörn i Staby» skänkt till kyrkan. Virket köptes av Claus Povelsen, »borgmester i Odeuald» (Uddevalla), och arbetet utfördes under 15 veckor av »Knud Snedker i Marstrand»¹ (KIRKEREGNSK.). Bänkinredningen var sluten och antalet dörrar uppgives till 16 par (KIRKEREGNSK.). Åren 1734—1735 reparerades denna bänkinredning (RÄK.), och det är sannolikt, att den därefter hade den utformning, som Brusewitz' interiörbild (fig. 149) visar. Nedfällbara sitsar i mittgången utökade platsantalet. Dörrarna voro av vanlig 1600-tals typ med ramstycken kring fyllningar, dekorerade med pilastrar uppbärande rundbågar.

Två »popültores», d. v. s. läktare, uppfördes samtidigt med bänkinredningen (se ovan). Dessa löpte samman i vinkeln mellan V gavelväggen och N långhussidan (jfr Harestad, s. 116) och uppbyros av träpelare (fig. 149). Barriären var indelad i fält i vilka voro målade »13 profeter, Frälsaren och Apostlarna» (INV. 1830). Läktaren stofferades 1671 (LANTK.). 1736 lät man reparera den, då den var »nedsunken» (RÄK.). Läktaranordningen bibehölls tydligen oförändrad till kyrkans rivning. Av barriären äro två av de målade fälten bevarade och användas som bänkdörrar i den nuvarande kyrkans kor (s. 195, fig. 181).

NUMMER-
TAVLOR
DOP-
REDSKAP

Två par nummertavlor från gamla kyrkan förvaras i den nya (se s. 196).

Av den medeltida dopfunten återstår endast cuppan (fig. 182—185), vilken placerats på en träfot och nu användes som dopfunt i nya kyrkan (s. 197).

I kyrkans äldsta bevarade INV. från år 1692 upptages »1 Stoorth Mässingsbäcken i Funten». Från och med 1738 omnämnes i INV. såväl ett bäcken som ett mässingsfat. Ett dopfat av mässing (fig. 186), sannolikt identiskt med det ovan nämnda bäckenet är bevarat och överfört till nya kyrkan. Det beskrives å s. 204.

NATTVARDS-
KÄRL

Vid en brand 1760 i prästgården förstördes kyrkans nattvardskärl bestående av: »1. en stor Kanna 2. en förgylt Kallck 3. en Paten 4. oförgylt Oblaterask» (ant. 13/6 1766 i OI.a). Dessa finnas upptagna redan i 1692 års INV. Enligt OEDMAN (s. 156) fanns på den nämnda förstörda »Kyrkokalkens fot, som är äldre, än den öfre delen 6 karakterer eller Bokstäfwer them icke någon än af the i Antiquiteterna wittre Män, som them sedt och läsit, kunnat förstå och utreda». Kalken, som sannolikt var medeltida, hade reparerats 1734 av Georg Wendt, frimästare i Göteborg under 1700-talets förra hälft. Vid detta tillfälle lades till den »gambla bågaren» 6 lod silver och 2 dukater guld (LANTK.), vilket tyder på att kalken försågs med en ny och större cuppa, invändigt förgylld.

¹ »Knud Snedker i Marstrand» var även verksam i Jörlanda kyrka, där han reparerade bänkinredningen (jfr SvK, Bo II, s. 118).

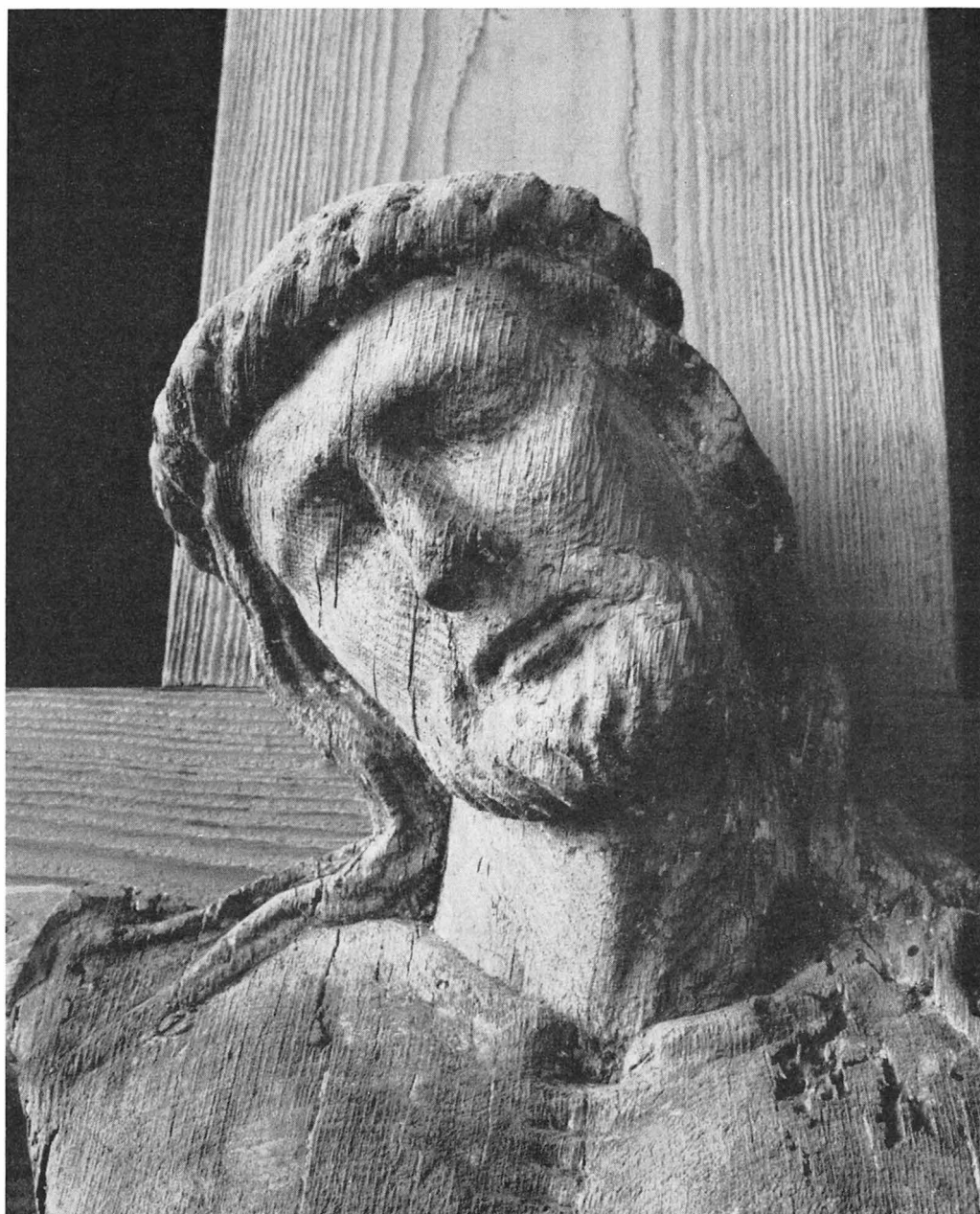

Fig. 164. Detalj av Kristusbilden fig. 160. Foto 1960. S. 174.
Detail des Christusbildes Abb. 160. Detail of figure of Christ, fig. 160.

Det förstörda silvret ersattes 1766 med en ny kalk, paten och oblatask (RÄK.), vilka ännu äro i bruk (s. 204).

En vinkanna skänkt 1828, en silsked från 1811 och ett sockenbudstyg skänkt 1822 äro likaså överförda till nya kyrkan (s. 204).

En nu försvunnen sockenbudskalk av tenn köptes 1699 från tenngjutaren Daniel Kielbaum¹ i Göteborg för 2 $\frac{3}{4}$ daler silvermynt (LANTK.). 1760 inköptes, troligen som ersättning för den vid branden i prästgården förstörda kalken (se ovan) en »Kyrckio-kalk» av tenn samt en sockenbudskalk. Av tenn ägde kyrkan 1827 »1 gammal kalk m. paten, sockenbuds d:o» samt »1 flaska om 2 kannors rymd» (INV.). Samtliga nu försvunna.

LJUS-
REDSKAP

I INV. 1692 upptages 2 stora och 2 små mässingsljusstakar samt 1 ljuskrona av mäs-sing och 1 av trä. 1738 omnämnes 2 ljusstakar av malm, som 1804 uppgivas stå på alta-ret. Troligen identiska med de två stora stakar som 1692 kallas mässingsstakar och som nu stå på den nuvarande kyrkans altare (s. 209).

TEXTILIER

Av textilier, som tillhört den gamla kyrkan, återstår endast ett broderat kruci-fix, förvarat i Uddevalla Museum (inv.nr 410). Kristusbildn (fig. 165) är utförd i relief-broderi huvudsakligen med silvertråd samt med smärre detaljer i färg: gult i ländklädet, blodet ursprungligen rött. Korset kantat med en grov silversnodd. H 56, B 35. An-märkningsvärt hög kvalitet. 1600-talet. Huvudet saknas. Krucifixet kan ha tillhört en mässhake eller möjligen en kistklädsel, då det uppgives vara funnet vid kyrkans riv-ning i en murad grav. Denna uppgift torde härröra från Brusewitz, som omtalar att »uti en murad graf, invid altaret, fanns en christusbild, gjord af filtmassa och öfver-virkad med silfvertråd» (ELFSYSSEL, s. 99).²

Om kyrkans nu försvunna textilier finnas ganska utförliga uppgifter i arkiva-lierna. INV. 1804 och 1827 upptaga 1 mässhake av »Carmoisie Damast,³ med Silf-verhake och galoner». Denna inköptes 1766 (RÄK.). Silverhaken tillverkades av guld-smeden Johan Månsson Wennerwall i Göteborg, som också utförde kyrkans nya natt-vardskärl (RÄK., jfr s. 204). INV. 1804 omnämner ytterligare en mässhake, blå, som dock var »gammal och obrukbar». Vidare funnos »2^{ne} Mess Skjortor af Lärft» (INV. 1827) samt en prästkappa av cammelott,⁴ inköpt 1803 (INV. 1804 o. 1827).

På altaret låg 1827 en duk av rött broderat siden, en gåva av Mlle Ritterberg (INV. 1827 o. 1830). Av kalkdukar fanns 1804 en av vit taft broderad med guld (INV.),

¹ DAVID KIELBAUM, f. omkr. 1670 i Tjärstad sn, Östergötland, † 1704. Änkan kvar till 1710.

² I en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning den 29 maj 1925 har CARL TISELIUS bl. a. lämnat följande uppgifter: »Uti en murad grav invid altaret hade man funnit en christusbild, format av filtmassa och öfvervirkad med silfvertråd. I gravkryptans ena hörn var inmurad en liten marmorplatta å vilken inhuggits en vapensköld av nedanstående utseende. De fynd som i övrigt gjordes voro de vanliga, benrester, pressade namnplåtar och likkistbeslag, en del mynt såväl av koppar som silver, däribland några brakteater, bitar av taktegel, som tyda på en äldre bebyggelse m. m.» Värde av dessa uppgifter kan icke avgöras, då någon källhänvisning icke lämnas och inga som helst uppgifter om fynden stått att finna.

³ Carmoisie Damast = carmosinröd sidendamast.

⁴ Cammelott = kamlott, fint ylletyg av speciell sort.

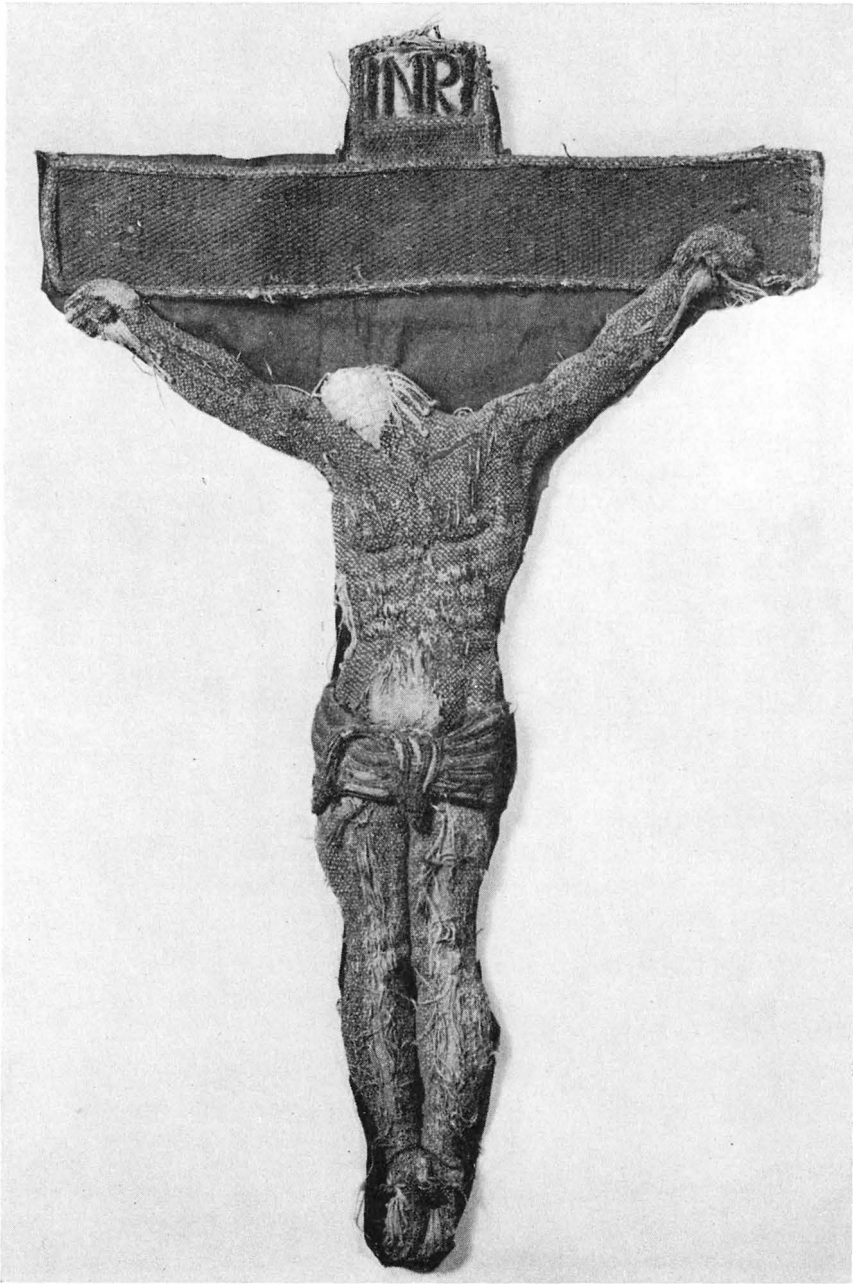

Fig. 165. Broderat krucifix, sannolikt från mässhake. 1600-talet. Uddevalla Museum.
Foto 1960.

Gesticktes Kruzifix, wahrscheinlich von
einem Messgewand. 17. Jh.

Embroidered crucifix, probably from chasuble
17th cent.

1815 skänktes »1 litet Silkestäcke till kalken .. med guld utsydd» av m^{lle} E. M. N. Beyer (INV. 1827 o. 1830).

En kollektihåv av blått »Plys»¹ omnämnes 1738 (INV.), 1754 inköpte man en ny röd sammetsåv (RÄK.). 1830 bestämde man emellertid, »att då vid Collecters upptagande med klingepungar, under sjelfva predikan, mycken förströelse åstadkommes, hädanefter alla Collecter därföre genom utsatta Bäckén, wid hvarje kyrkodörr skola uptagas» (ST.PROT.).

1756 inköptes »5 ¼ ahln blådt kläde» och »1 ahln rödt Kläde till uppslag» för en ny kyrkväktarrook. Ännu en ny »Stöterock» införskaffades 1760 (RÄK.).

GRAV-
MINNEN

Nedanför altaret funnos två gravar. I den ena vilade enligt INV. 1830 »Herr Olof Ericson Pastor i Thorsby död 1669» och i den andra »Comministern ibidem». Vem denne komminister var eller under vilken tid han levat omtalas dock ej. Oluf Erickssons (s. 152, not 1) grav täcktes enligt HOLMBERG (III, s. 395) av en »väl uthuggen gravhäll», sannolikt identisk med den stora gravhäll, som nu står fästad mot Ö ytterväggen av den nuvarande kyrkans sakristia (fig. 145—146); beskrivning å s. 150. Två fragment av en gravhäll av liknande slag ligga nu som täckhällar på N ingångens portstolpar medan en enklare gravhäll användes som trappsten vid kyrkans NV ingång; beskrivning å s. 152. Enligt Tiselius i not 2, s. 178 angivna artikel fanns i ena hörnet av kyrkan en gravsten med oläslig inskription, under vilken man fann »liket av en till synes ung kvinna, som på fingret bar en silverring försedd med en platta av samma metall». Plattan bar staden Brügges vapen. Ingen som helst bekräftelse på denna berättelse har stått att finna, varför dess uppgifter måste anses apokryfiska.

EPITAFIUM

På ena kormuren var fästade epitafium öfver »Herr Balzar Kruse², Pastor i Thorsby, hans hustru Elisabet Jensdotter och svärmor Maren Christensdotter» (INV. 1830). Epitafiet, av vilket beskrivning saknas, förstördes sannolikt då kyrkan revs.

BEGRAV-
NING-
PLÅTAR

Brusewitz' interiörbild (fig. 149) visar, att på en av korets ankarstockar funnos uppsatta ett flertal olikformade tavlor. På dessa tavlor voro fästade en eller i de flesta fall två ovala föremål, förmodligen s. k. begravningsplåtar. Fyra sådana äro bevarade och förvaras i nuvarande kyrkans sakristia (s. 212).

VÄRJOR

På ena väggen i kyrkan hängde enligt INV. 1830 »4ra gl. värjor». Två värjor och en tom balja äro avbildade hängande på S väggen å den ovan nämnda interiörbilden fig. 149. Ej bevarade.

BÖCKER

Denna gamla kyrkans boksamling förvaras i prästgården (s. 214).

¹ Plys = plysch, yllesammet.

² Om BALTZAR KRUSE lämnar SKARSTEDT (s. 566) följande upplysning: Var kyrkoherde här 1679. Uppgives ha varit »sogneprest i 15 år». Död 1693. Enligt BEXELL (I, s. 20) var han även »Pastor i Marstrand».

Fig. 166. Inskrift å kyrkklocka från 1562, försvunnen vid omgjutning 1886. Teckning av G. Brusewitz.

Inscription einer 1886 umgegossenen Kirchenglocke, datiert 1562. Inscription on a bell dated 1562, disappeared at recasting 1886.

Ett skåp anskaffades 1753 för förvaring av böcker och textilier (RÄK.). Överfört till nya kyrkan (s. 214). MÖBLER

I koret stod N om altaret en skriftestol¹ (fig. 149), tillverkad samtidigt med den gamla predikstolen i slutet av 1620-talet (KIRKEREGNSK. 1628/29). Ej bevarad. — En stol för biskopen omnämnes i KIRKEREGNSK. 1624/25. Ej bevarad. SKRIFTESTOL

I samband med kyrkans rivning förkom troligen också den pliktpall, straffstock och kista, som flera gånger omnämnes i inventarieförteckningarna. En brudstol, upptagen första gången i INV. 1692, överfördes till nya kyrkan, men avskaffades 1875, då den var »oduglig» (INV.). DIVERSE

Ett votivskepp hängde i långhuset. Se Brusewitz' interiörbild fig. 149. Ej bevarat. KLOCKA

Kyrkan ägde endast en klocka. Denna överfördes till den nya kyrkan, men omgöts 1886 (jfr s. 216). En utförlig beskrivning av den gamla klockan och dess inskriptioner lämnas dock av Brusewitz, som skriver (ELFSYSSEL, s. 99 f): »Thorsby kyrkoklocka är icke så gammal som man hittills trott (se Ödman och Holmberg). Visserligen finnes på densamma en inskrift med munkstyl, bokstäfverna två tum höga och slutande sig liksom en krans kring klockans öfra del; (ehuru den på omstående afbildning måst delas i flera bitar) men det är fraktur-munkstyl, som är vida yngre än den så kallade runda.

¹ Skriftestolarna synes ha använts som biktstolar. Bikten levde länge kvar efter reformationen, men ändrade delvis karaktär. Skriftestolen var i allmänhet placerad i koret på N sidan om altaret.

Dess utseende är sådant som nedanstående (fig. 166) och läses: »Verbum Domini manet in eternum», herrans ord blifver evinnerligen. Derefter några krumelurer, som skola betyda »dominus Jacobus» herr Jacob, syftande på dåvarande pastorn i Thorsby, Jakob Trulsson.¹ Derpå följer årtalet mdlxii, 1562 och underst, dock längre ned än på afbildningen frälsarens monogram, ett X med derutur uppspirande kors, samt på hvar sin sida ett r och ett j (rex judæorum, judarnas konung). Klockans mynning håller i diameter 1 aln 16 tum» (= 100 cm).

¹ JACOB TRULSSON med tillnamnet Norrbagge uppgives ha varit kyrkoherde i Torsby 1561—1592. Namnet Norrbagge tyder på att han var född i Norge. På grund av krigsoroligheter brändes vid ett tillfälle hans gård, varvid han själv var nära att brännas inne; vid ett annat plundrades hans hem, medan han predikade i annexförsamlingen (SKARSTEDT, s. 566).

Fig. 167. Torsby kyrka från S. Foto 1964.
Kirche von Torsby von S. Torsby Church from S.

TORSBY NUVARANDE KYRKA BYGGNADSBESKRIVNING

Den nya kyrkobyggnad (fig. 167), som uppfördes 1851, består av ett rektangulärt långhus även inrymmande kor med sakristiutbyggnad i N (fig. 169). Byggnaden har fogats till den gamla kyrkans torn med angränsande delar av den gamla västgaveln, vilket parti fick stå kvar orört, då medeltidskyrkan i övrigt revs (jfr s. 188). De nya murarna äro uppförda av sten, delvis från den rivna kyrkan, och äro rappade och vitkalkade. Långhuset har sadeltak, valmat mot Ö och täckt med enkupigt tegel.

PLAN OCH
MATERIAL

Fönstren, fem på N och fem på S långhussidan, äro stora och rundbågiga. Karmar och spröjsverk av trä. Fram till 1949 funnos dessutom två fönster på östgaveln. Huvud-

FÖNSTER OCH
INGÅNGAR

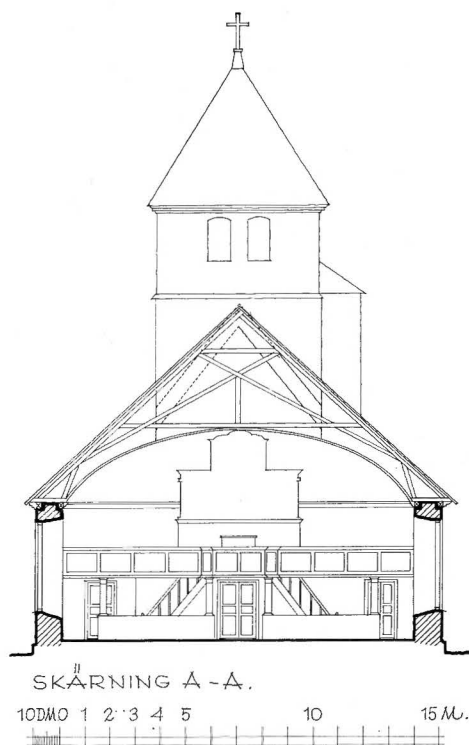

Fig. 168. Tvärsektion mot V, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1964.

Querschnitt nach W. Cross-section looking W.

ingången ligger mitt på S långhussidan. Den har rundbågig överdel, och raktäckt dörröppning med brunmålade dubbeldörrar. Över ingången en inskriptionstavla: EFTER CHRISTI BÖRD / ÅRET 1851 ÄR / TORSBY KYRKA / NYBYGGD. I V finnas två mindre ingångar, en på vardera sidan om tornet. Till sakristian leder en särskild ingång från V.

INTERIÖR

Interiören (fig. 174—175) är vid och rymlig med väl avvägda proportioner och målad i ljusa färger. Väggarna äro slätputsade och hållna i en svagt gul ton. De avslutas upptill med en tandsnittslist av trä. Innertaket utgöres av ett långsgående segmentvalv av trä, avvalmat mot Ö. Övergången till koravdelningen markeras av en träbåge, uppsatt vid 1900-talets början i syfte att framhäva korets avgränsning. På denna är målat ett bibelcitat: KOMMEN TILL MIG, I ALLE, SOM ARBETEN OCH ÄREN BETUNGÅDE; OCH JAG VILL VEDERKVIKA EDER. Över S sidans ingång: JAG VILL GÅ IN I DITT HUS / PÅ DIN STORA BARMHÄRTIGHET. — Golv helt av trä; korgolvet ligger ett steg högre än mittgången.

BYGGNADS-
HISTORIA

Redan 1836 fick dåvarande stadsarkitekten i Göteborg Jonas Hagberg (s. 154, not 1) i uppdrag att göra ritningar till ny kyrka i Torsby, dock med »bibehållande af det gamla

tornet orubbat så wida det utan men för symmetrien ske kan» (ST.PROT.). I juni samma år voro ritningarna färdiga (fig. 171), men först 1841 beslöts, att kyrkan skulle uppföras i enlighet med dessa. De avsågo emellertid en fullständig omgestaltning av det gamla tornet samt en kyrkobyggnad av typisk nyklassisk karaktär med predikstol över altaret. Byggnadsåret utsattes till 1847 (ST.PROT. 1841). Året dessförinnan inträffade emellertid svår missväxt, och arbetet uppsköts (ST.PROT. 1846). Under tiden hann Hagbergs förslag bli inaktuellt, och i oktober 1849 hemställde församlingen hos Kungl. Maj:t, att ÖIÄ måtte få upprätta förslag till ny kyrka. Beslutet att bibehålla det gamla tornet stod man dock fast vid. Till ansökningen fogade församlingen en ny projektritning (fig. 170) jämte kostnadsberäkning av kommissionslantmätaren B. Hansson,¹ signerad Orust och Skaboviken dec. 1848.

¹ BERNT HANSSON, f. 1803, † 1885. Härstammade från Stenkyrka sn på Tjörn. Kommissionslantmätare 1849—1877.

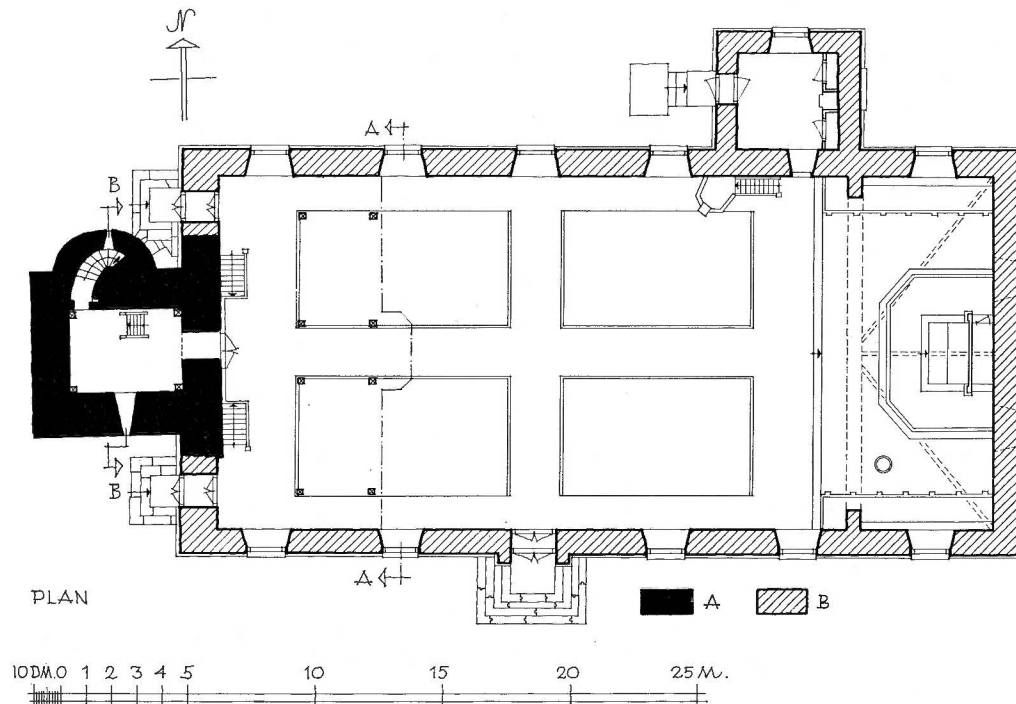

Fig. 169. Plan, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1964.
Grundriss. Plan.

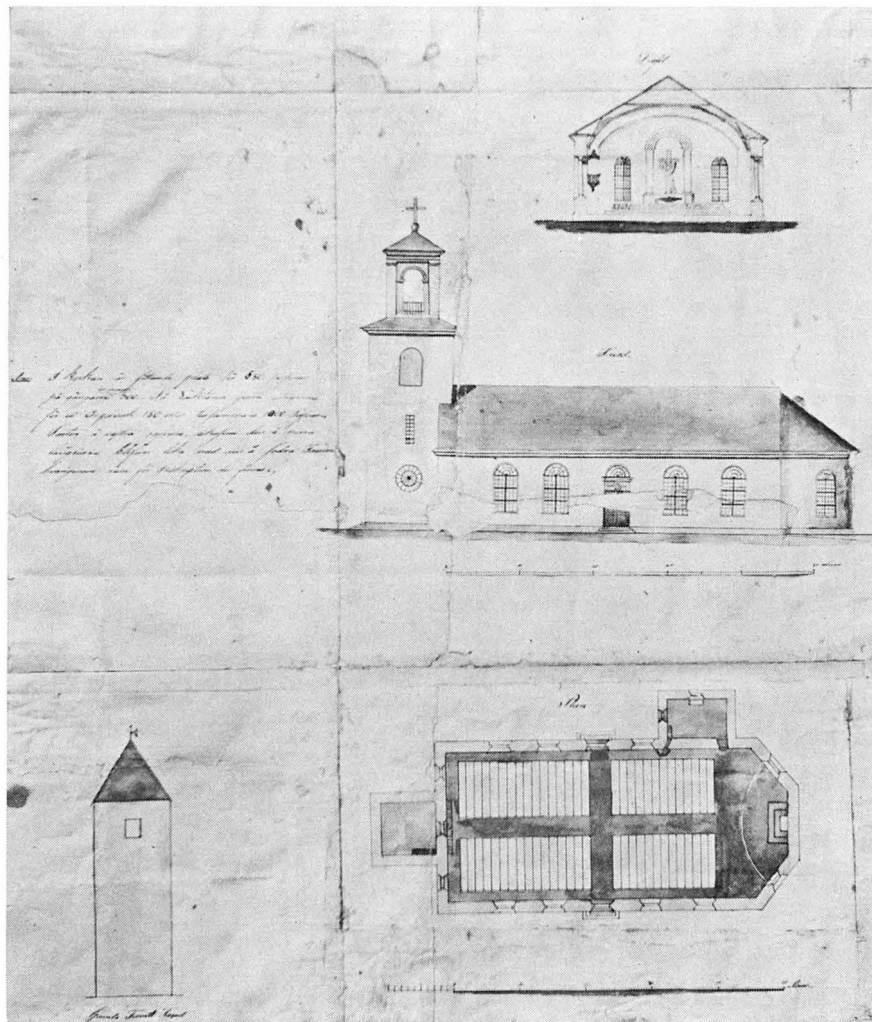

Fig. 170. Förslag till ny kyrkobyggnad av B. Hansson 1848. RA. S. 185.
 Entwurf zu einem neuen Kirchenbau von Proposed new church, by B. Hansson, 1848.
 B. Hansson 1848.

ÖIÄ uppdrog åt arkitekten C. G. Blom Carlsson¹ att upprätta det begärda förslaget, vilket avlämnades till ämbetet med skrivelse och ritning den 13 november 1849. Församlingen önskade dock vissa ändringar bl. a. av koret samt framflyttande av altaret.

¹ CARL GUSTAF BLOM CARLSSON, f. 1799, † 1868. Arkitekt, professor i byggnadskonst vid Konstakademien. I ÖIÄ, där han mestadels sysslade med kyrklig arkitektur, tjänstgjorde han under olika perioder: 1818 blev han konduktör, 1829 tf arkitekt, 1844 arkitekt och efter flera tillfälliga förordnanden 1855 och följande år blev han intendent 1862. Från denna tjänst erhöll han avsked 1864.

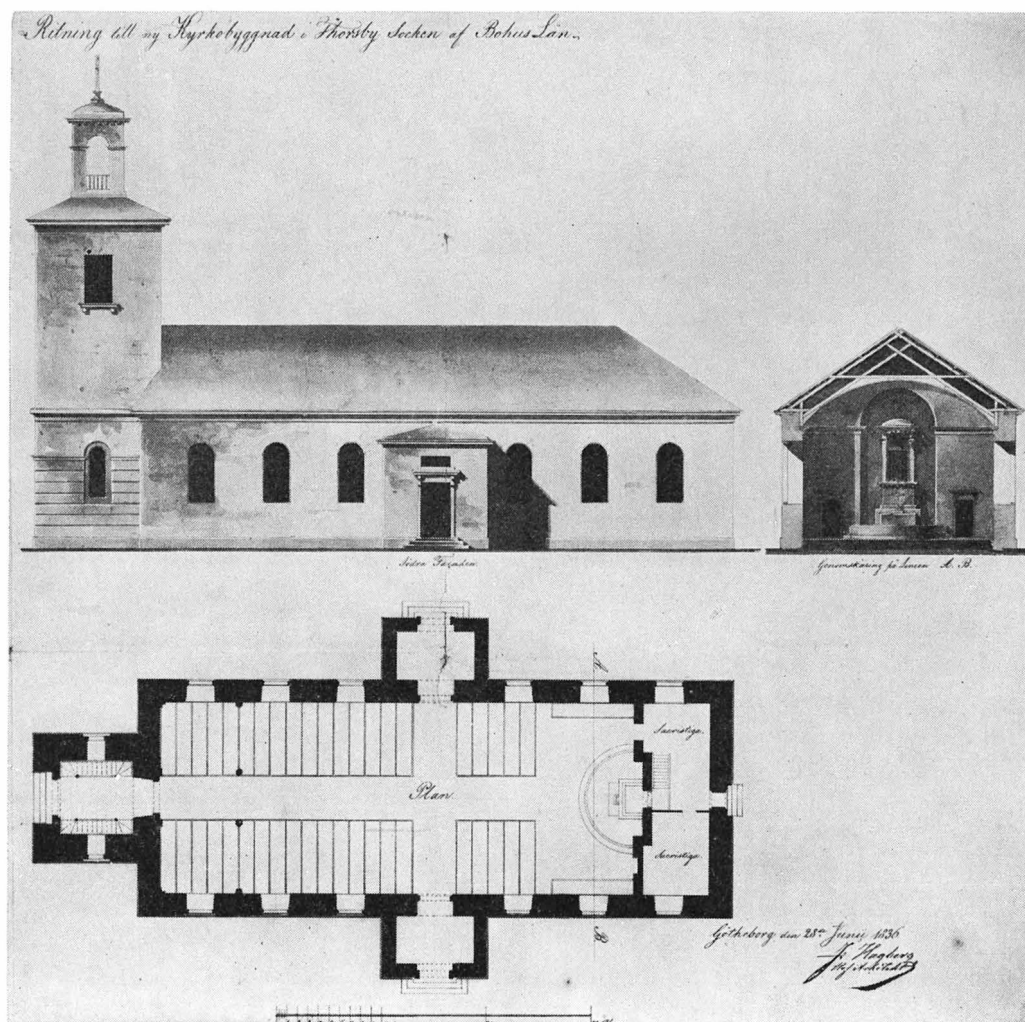

Fig. 171. Förslag till ny kyrkobyggnad av J. Hagberg 1836. GLA. S. 185.

Entwurf zu einem neuen Kirchenbau von J. Hagberg 1836.

Proposed new church, by J. Hagberg 1836.

Blom Carlsson tillstyrkte i tjänstememorial den 20 mars 1850 korets utförande enligt församlingens önskan. Däremot avstyrktes dess begäran om altarets framflyttande. Förslaget ändrades, och detaljritningar upprättades av Blom Carlsson. Ritningarna tillstyrktes av ÖIÄ hos Kungl. Maj:t, som stadfäste dem den 10 april 1850. År 1851 framförde sockenstämman en önskan, att ett fönster »om hvardera sidan af altaret skulle anbringas på östra gafveln» (ST.PROT.).

Ritningarna (fig. 172) visa en kyrkobyggnad anslutande till den sista fasen av den

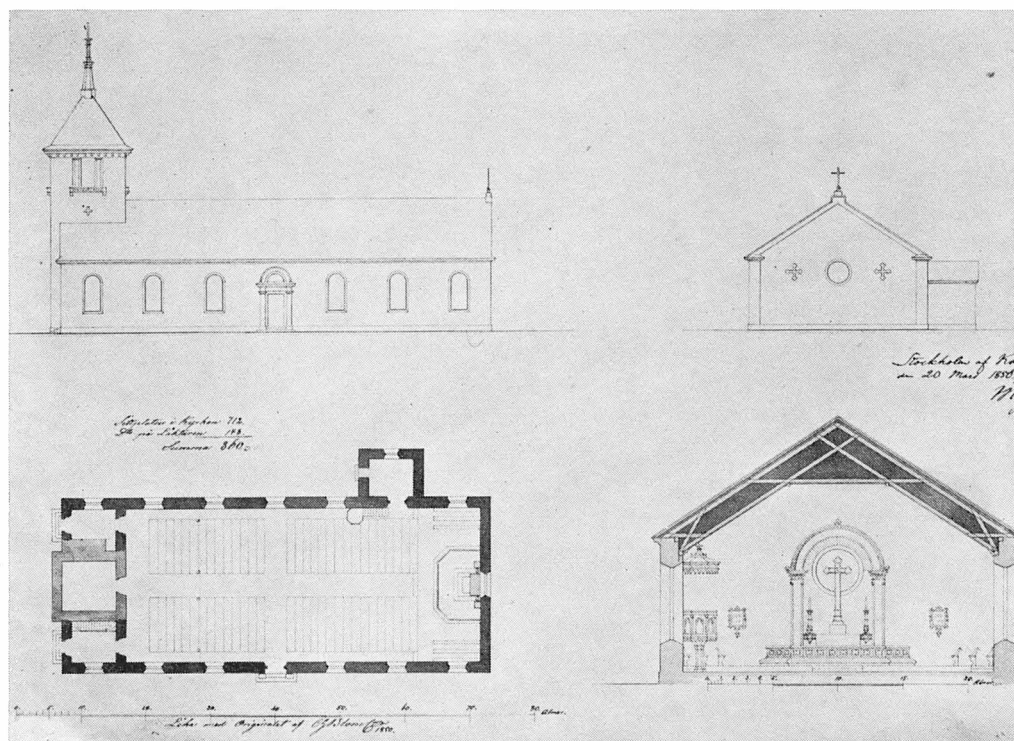

Fig. 172. Förslag till ny kyrkobyggnad av C. G. Blom Carlsson 1850. BSt. S. 186.
 Entwurf zu einem neuen Kirchenbau von C. G. Blom Carlsson 1850. Proposed new church, by C. G. Blom Carlsson 1850.

nyklassicistiska stilen. Ej heller detta förslag skonade det gamla tornet. Vid byggandet följdes dock inte dessa ritningar helt. Tornet bibehölls sålunda oförändrat och de utbyggda entréerna på vardera sidan av tornet slopades, yttertaket valmades mot Ö, innertaket utfördes i valvform och många detaljer förenklades. Den färdiga kyrkan framstår därför mycket förändrad i förhållande till det ursprungliga förslaget.

RESTAURE-
RINGAR

År 1901 undergick kyrkan en ganska stor invändig förändring genom fullständig ommålning. Väggarna erhöles en ljus brun ton, och såväl dessa som taket dekorerades med schablonmålningar i brunt och rött (fig. 173). Även altarpupsats, predikstol och övrig inredning ommålades. Den ovan omtalade, löst insatta valvbågen i gränsen till korområdet insattes samtidigt. Arbetet utfördes av M. B. Wallström och T. Wallström¹ från Lödöse (ST.PROT.).

¹ MARTIN BERNHARD och TEODOR WALLSTRÖM, far och son. Fadern var född 1843 i Valla sn på Tjörn, men bosatt i Lödöse. Han åtog sig, senare tillsammans med sonen, (f. 1874, † 1943), hela kyrkorestaureeringar med samtliga förekommande arbeten även dekorationsmålning och renovering av gamla kyrkoinventarier. I Torsby stod den äldre för »arbetet i det hela» och utförde träsnideriarbetet, medan den

År 1949 restaurerades kyrkan av arkitekt G. Ljungman, varvid de Wallströmska målningarna avlägsnades och interiören återfick de för dess stil utmärkande ljusa färgerna. Koravdelningen förlängdes åt V, bänkkvarteren avkortades och predikstolen ändrades (se s. 192). Vidare förstärktes grundmurarna i Ö genom nedsättande av betongpelare, och fönsteröppningarna på Ö gaveln igenmurades, såsom tidigare nämnts.

yngre utförde målningen och förgyllningen (ST.PROT. 1901). De utförde även orgelfasader och samarbetade med Magnussons Orgelbyggeri i Göteborg. Under åren 1887—1906 gjordes 62 kyrkorestaureringar i Bohuslän, Västergötland, Värmland, Halland samt även i Skåne. (Uppg. lämn. av kyrkoherde L. SAGER, Skepplanda).

Fig. 173. Interiör mot Ö före 1949 års restaurering. Foto ATA.

Inneres gegen O vor Restaurierung von 1949.

Interior looking E before restoration in 1949.

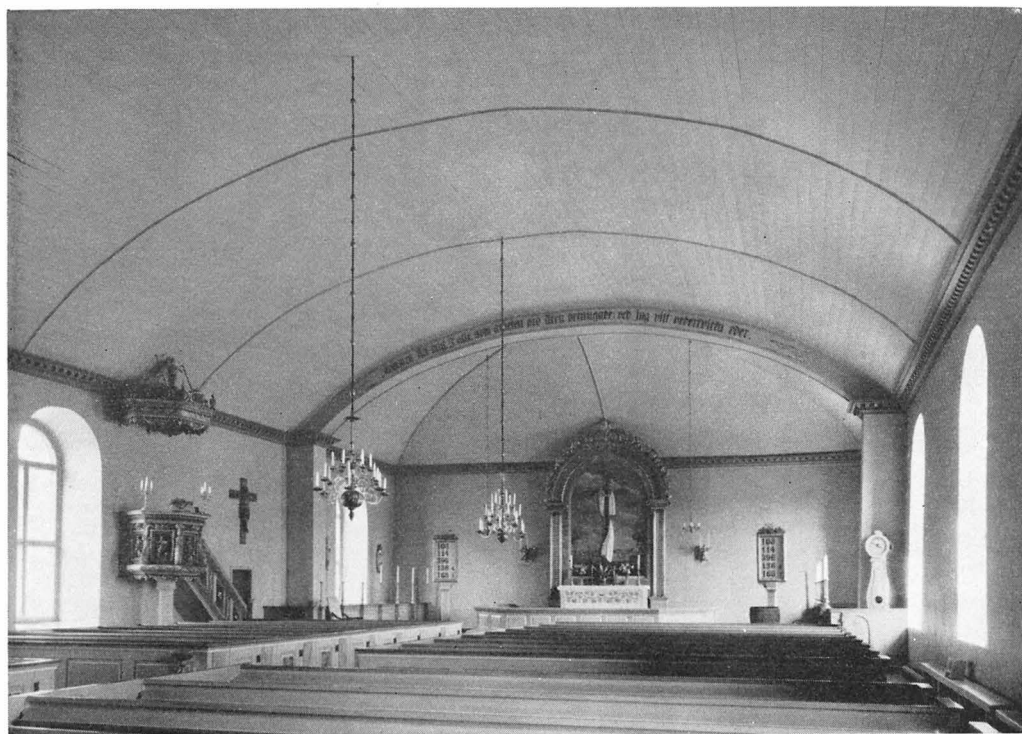

Fig. 174. Interiör mot Ö. Foto 1960.
Inneses gegen O. Interior looking E.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTAR- ANORDNING

Altarbordet är av trä med enkla fyllningar och målat i gult och vitt. Ramar och listverk förgyllda.

Altaruppsatsen består av ett stort träkors, på vilket hänger en i trä skuren svepe-duk och en törnekrona. På korsets postament är målat *DET ÄR FULLKOMNADT*. Korsets bakgrund utgöres av en oljemålning, framställande den heliga staden. Det hela omramas av en arkadformad uppställning med joniska pilastrar av trä. Utmed bågens yttersida löper en snidad, förgylld blomranka (fig. 177). Altaruppsatsen är utförd efter Blom Carlssons ritning, dock i betydligt förenklad form. Den är trots detta ett gott typexempel på den sena nyklassicismens altarprydnad. År 1901 träffades ett avtal med målaremästaren M. B. Wallström i Lödöse (jfr ovan) »om förskönande af altarpartiet» (ST.PROT.). Även denna »försköning» avlägsnades 1949.

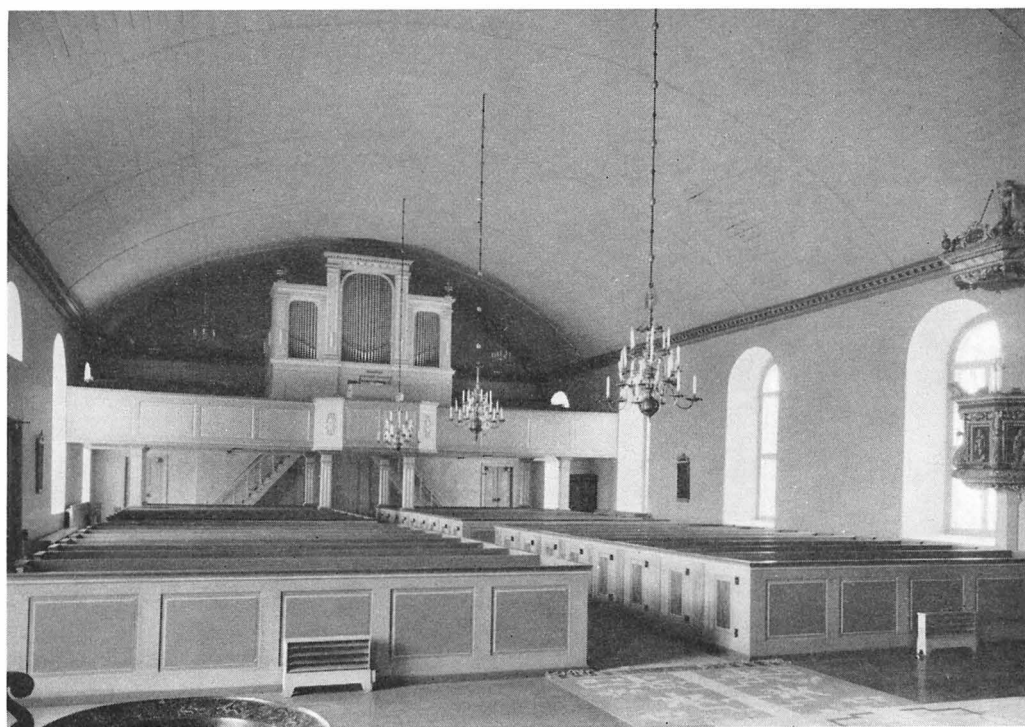

Fig. 175. Interiör mot V. Foto 1960.
Inneses gegen W. Interior looking W.

Altarringen är av bruten planform. Den består av enkla fyllningar, målade i samma färger som altarbordet.

Över ingången till sakristian hänger ett krucifix. Kristusbilden härrör från den gamla kyrkans triumfkrucifix. Se beskrivningen s. 173, fig. 160—164. — I sakristian är ett litet krucifix (fig. 176) placerat över altaret. Kristusfiguren är uppsatt på nytt kors. H 54, krucifixus H 34. 1600-tal. Konserverad 1949.

KRUCIFIX

Fyra snidade figurer från den gamla kyrkans altaruppsats äro nu uppsatta i koret. De beskrivas å s. 169. Voro före restaureringen 1949 uppställda på läktaren.

TRÄ-
SKULPTURER

Predikstolen härrör från den gamla kyrkan (s. 174 o. fig. 178). Korgen har flersidig plan. Barriären vilar på en sockel av en kraftigt skuren bladvulst och avslutas upptill av ett entablement. Den är indelad i fyra rektangulära fält. Hörnen markeras med kraftiga akantusvoluter, vilkas vertikala verkan mildras genom det övre partiets horisontala bandgirlander med fruktknippen. I fältens fyllningar stå skulpturer framställande de fyra evangelisterna (fig. 179). Korgens ursprungliga, å fig. 149 synliga, karnisformade underrede saknas. Runt ljudtakets övre kant äro fästade tre små kartuscher med inskr. HELIGH ÄR GUD. Ljudtaket krönes av en Kristusbild med korsfana.

PREDIKSTOL

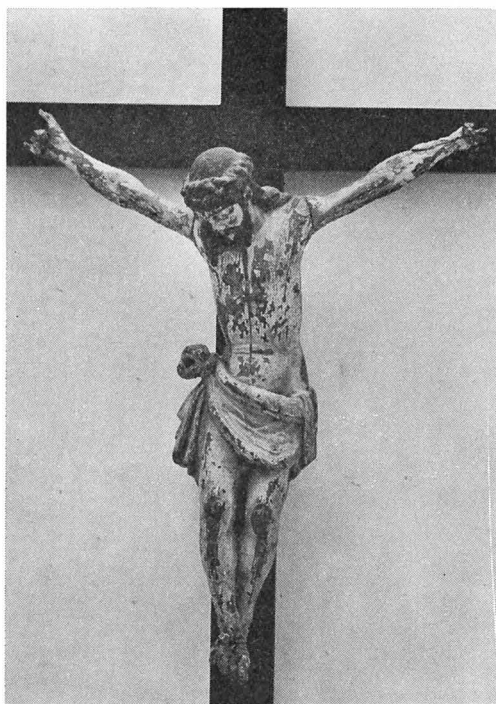

Fig. 176. Krucifix, 1600-talet. Foto 1964.
Krucifix, 17. Jh. Crucifix, 17th cent.

Predikstolen beställdes 1691 av bildhuggaren Nils Läns¹ i Göteborg och levererades påföljande år (LANTK.). Den är ett gott prov på högbarocken med dess rika användning av akantusmotiv, sådan den av Marcus Jäger² från Stralsund på 1670-talet infördes till Göteborg, även om vissa renässanstraditioner kunna spåras i t. ex. det väl betonade entablementet och takets karakteristiska utformning.

I samband med övriga målningsarbeten i kyrkan fick Lars Säfdahl (s. 158, not 2) 1736 löfte om »att framför någon annan enär kyrkan thertill råd kan få öfverlämna honom predikstolen som behöfver äfven renovation» (LANTK.). År 1737 erhöll han betalning för »Prädikestolens stofferande.»

Predikstolens underparti borttogs säkerligen då predikstolen i nya kyrkan uppställdes på en hög, åttkantig ståndare invid en i läktarhöjd sittande balkong (fig. 180) på N långhussidan. Balkongens bröstning bestod av fyllningar med i trä skurna emblem. Från balkongen förde en trappa genom muren ned till sakristian. Vid restaureringen

1949 (jfr s. 189) borttogs denna anordning. Korgen sänktes och erhöll en trappa i kyrkorummet. Samtidigt avlägsnades den 1901 i samband med kyrkans dekorerande gjorda grova övermålningen, varefter den nuvarande målningen med ledning av gamla färgrester utfördes i så nära överensstämmelse som möjligt med den ursprungliga färgställningen av konservator O. Hellström.

BÄNK- INREDNING

Bänkinredningen från 1852 är sluten och indelad i fyra kvarter. Dessutom finnas på vardera sidan av koret två längsgående slutna bänkar. Bänkarna breddades i samband med restaureringen 1949, då bänkskärmarna målades i grått med marmorerade dörrspeglar och mellanstycken. Säten och ryggar äro röda.

¹ Torde vara identisk med NILS LESBERG (tecknar sig Nicolaus Laese), som på 1670-talet var bosatt i Kungälv. 1678 flyttade han till Göteborg, där han erhöll burskap 1702. Hans bouppteckning är från 1718. Det sista kyrkliga arbete han utförde var troligen »moderniseringen» av Källeredes altaruppsats, tillskriven HANS SWANT år 1711. (Uppg. lämn. av fil. lic. K. AASMA).

² S. KARLING, Hans Swant. En bildhuggare i Göteborg under 1600-talets mitt i: GBFT 1943, s. 2.

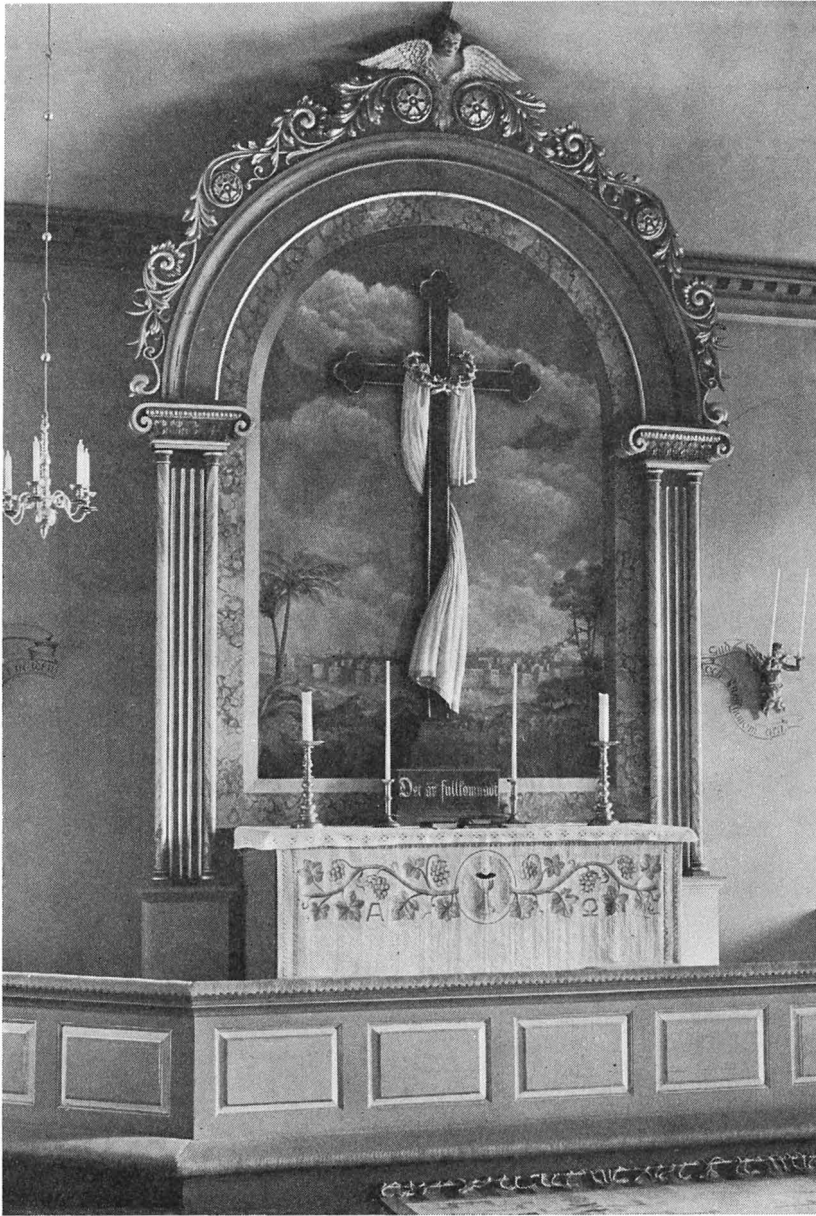

Fig. 177. Altarprydnad från 1851. Foto 1964. S. 190.
Altarschmuck von 1851. Reredos, 1851.

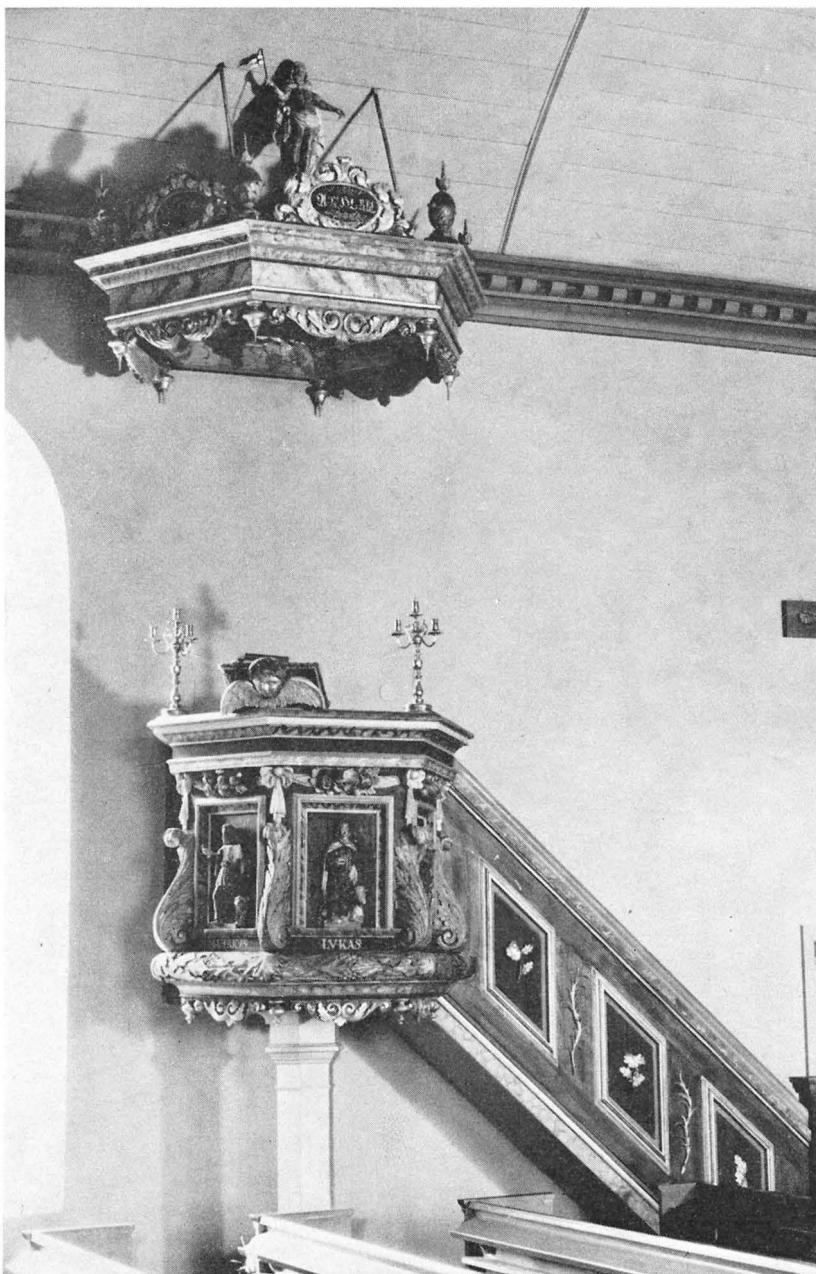

Fig. 178. Predikstol från 1692. Foto 1960. S. 191.
Kanzel von 1692. Pulpit, 1692.

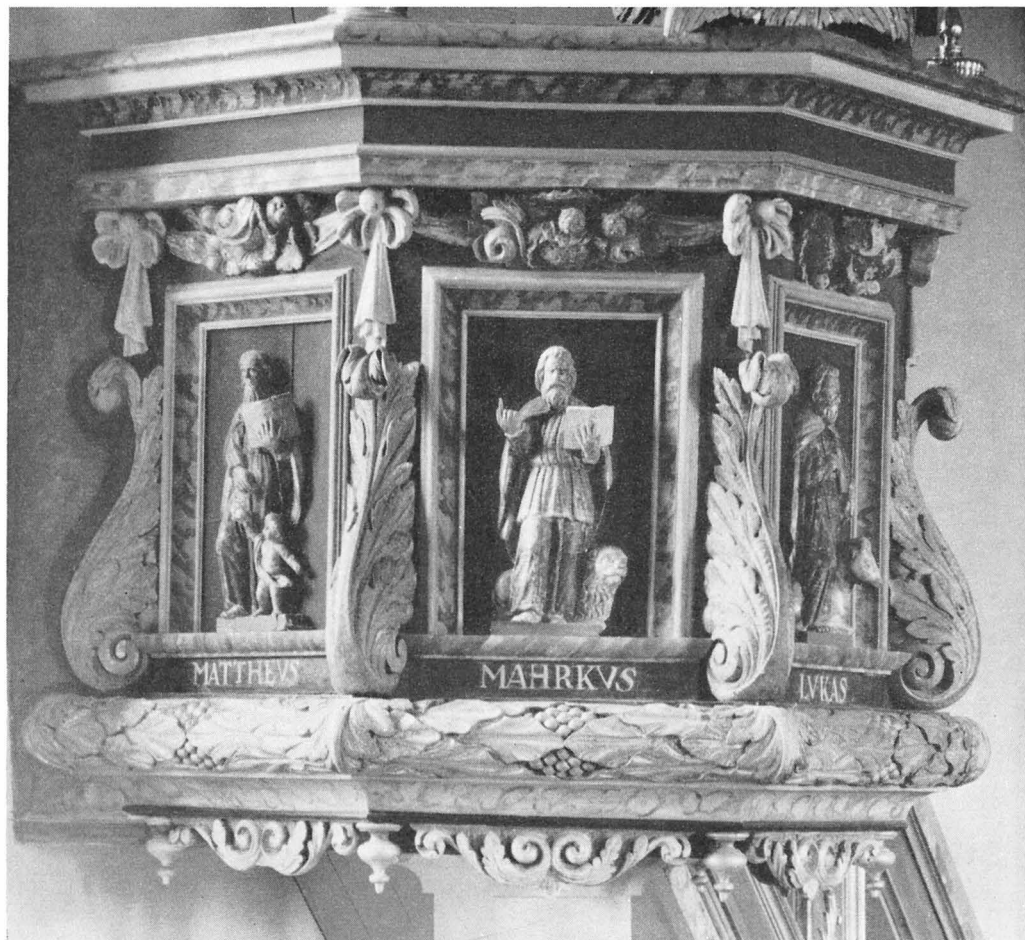

Fig. 179. Detalj av predikstolen fig. 178.

Detail von der Kanzel Abb. 178.

Detail of pulpit, fig. 178.

Dörrarna till korbänkarna härröra från den gamla kyrkans läktare, vars barriär var indelad i fält och prydd med målningar (se s. 176). De båda sålunda bevarade fälten ha formen av en arkad med kannellerade pilastrar och en arkivolt av utskurna blad, inramande målningar, av vilka den ena framställer Kristus med maktens symbol mot en landskapsbakgrund¹ (fig. 181). Den andra figuren² saknar attribut (fig. 181). Färgerna, som äro ursprungliga, äro hållna i ljusa toner, och målningen gör ett lätt och luftigt

¹ Deposition 1949 från GHM, inv.nr. 2247. Inköptes 1903 av museet för 5 kr av CARL G. HANSSON.

² Skänkt 1949 av kyrkoherde N. WIKMAN, Vessigebro (s. 104, not 1), som genom byte några år tidigare erhållit den av en sockenbo.

Fig. 180. Predikstolen före 1949 års restaurering.
Jfr fig. 178. Foto ATA. S. 192.

Kanzel vor der Restau- Pulpit before restora-
rierung von 1949. Vgl. tion in 1949. Cf. fig.
Abb. 178. 178.

LÄKTARE

En läktare, som bäres av fyrkantiga, kannelerade pelare, löper utmed långhusets V vägg. Sannolikt samtidig med nya kyrkan (se fig. 175). Den är rak med en balkongliknande utvidgning för orgelns spelbord. Barriären består av enkla liggande fyllningar.

ORGEL

Kontrakt om byggande av en orgel slöts 1870 (ST.PROT.) med den gamla orgelbyggarfirman Söderling i Göteborg (s. 131, not 1). Orgeln, som levererades 1871, hade åtta stämmor, en manual och bihängd pedal samt mekanisk traktur (ST.PROT.). År 1945 utökades den till femton stämmor av orgelbyggaren Olof Hammarberg i Göteborg och fick två manualer och pedal.

Den i tre fält indelade orgelfasaden (fig. 175) krönes med eldurnor. Fasaden är av en romantiskt klassicerande stil (orgelbyggaren Johan Nicolaus Söderlings fasadstil) och typisk för 1800-talets senare hälft.¹

NUMMER-
TAVLOR

Nummertavlor: — 1. Väggtavlor, ett par. Enkel ram med utsågat, förgyllt över-

¹ Uppgifterna rörande orgeln lämnade av fil. dr BERTIL WESTER.

intryck. Målningarna restaurerades 1949 av konservator O. Hellström, Skara.

Den gamla kyrkans läktare stofferades såsom tidigare nämnts (se s. 176) år 1671. De båda bevarade målningarna ha dock med sannolikhet utförts under 1700-talet. Enligt konservator Hellströms rapport (ATA) finns under dessa målningar en äldre målning, tydligen med samma motiv, vilken skulle kunna härstamma från 1671. Det är möjligt att de yngre målningarna tillkommo i samband med läktarens reparation 1736 (se s. 176) och då utfördes av Lars Säfdahl (s. 158, not 2), vilken detta år stofferade såväl kyrkans altaruppsats som predikstol (jfr s. 169 o. 192).

De båda läktarfälten uppsattes som bänkdörrar i nya kyrkan vid restaureringen 1949. Kvarsittande gångjärn visa dock att de tidigare under en längre tid använts som bänkdörrar, och sannolikt fick de denna funktion snart efter den gamla kyrkans rivning 1851. Troligen utmönstrades de från den nuvarande kyrkan vid 1901 års restaurering (jfr s. 188), då även ny bänkrumsdelning genomfördes.

En läktare, som bäres av fyrkantiga,

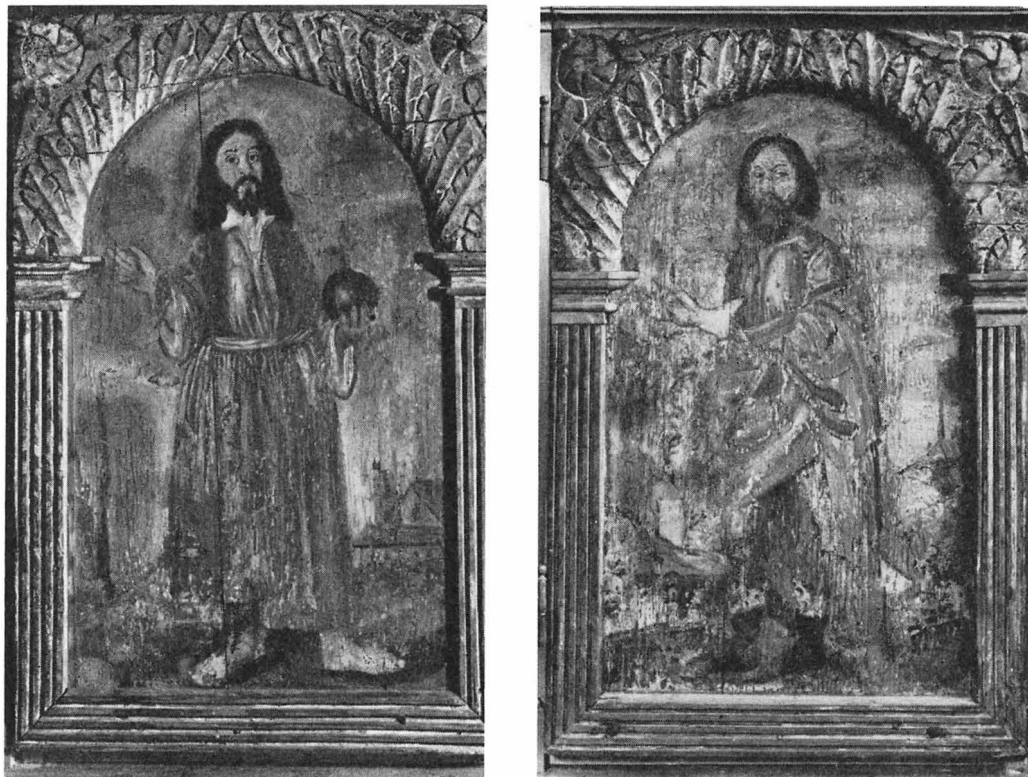

Fig. 181. Målade fält från den gamla kyrkans läktarbarriär, numera använda som korbänksdörrar. Början av 1700-talet. Foto 1960. S. 195.

Gemalte Füllungsfelder von der Emporenschranke der alten Kirche, jetzt als Chorbänkturen verwendet. Anfang des 18. Jh.

Painted panels from the gallery of old church, now used as doors in chancel pews. Beginning of 18th cent.

stycke under vilket är textat LÅTER CHRISTI ORD RIKELIGA BO / UTI EDER MED ALL VISDOM: LÄRER OCH FÖRMA / NER EDER INBÖRDES MED PSALMER OCH LÅFSÅNGER, OCH / ANDELIGA WISOR I NÅDENE, OCH SIUNGANDE HERRANOM I EDERT HJERTA CO : 3 : 16. Mått: H 118, B 54. Dessa torde vara identiska med de två nummertavlor, vilka anskaffades 1824 för att ersätta den gamla tavlan med träsnitt, som ansågs oduglig. Tavlorna skulle »till storlek, form och prydnad likna den som finns uti Lycke k:a»; ritningen utfördes av Magnus Olofson i Hammar (ST. PROT.). — 2. Ett par på höga fotställningar. Stå i koret (fig. 174). Ramen består av en enkel list, överst prydd med lagerkvistar, lyra och trumpet. H 300, B 74. Tillverkade 1872 (RÄK.). — 3. Ett par med enkel, gråmålad ram och lösa nummerbrickor av trä. H 57, B 46. Förvaras i tornet. Torde vara desamma som på Brusewitz' interiörbild av gamla kyrkan äro avbildade, fastsatta på altartavlans understycke (fig. 149).

Medeltida dopfuntscuppa av glimmergnejs, nu placerad på en fotställning av trä (fig.

DOP-
REDSKAP

Fig. 182. Detalj av dopfunten fig. 183. Kristus i dödsriket. Foto 1964.
 Detail vom Taufstein Abb. 183. Detail of font fig. 183. Christ in
 Christus im Totenreich. Limbo.

183). Ursprungligen i gamla kyrkan (jfr s. 176). Cuppan är rund och avsmalnar nedåt. Kiltelformig urholkning. I dess mitt ett avtappningshål. Yttre D 67, inre 53,5, Dj 28,5, yttre H 53, fotställningens H 36. Cuppans liv dekorerats med en av repstavar upptill och nedtill begränsad fris, bestående av sju figurscener i relief. Scenerna inramas av oregelbundet utformade arkader. Tre av scenerna äro gammaltestamentliga, medan de fyra övriga äro hämtade ur nya testamentet. Av de förstnämnda framställa två syndafallet (fig. 184). Den tredje visar en ängel, en illustration till 1 Mos. 3:24: »Och han drev ut mannen och satte öster om Edens lustgård keruberna jämte det ljungande svärdets lågor för att bereda vägen till livets träd». Ängeln är antingen en av keruberna eller, för att citera

Fig. 183. Dopfund från 1100-talet. Foto 1960.
Taufstein aus dem 12. Jh. Font, 12th cent.

Fig. 184. Detalj av dopfunten.
Utdrivandet ur paradiset. Foto 1964.

Detail vom Taufstein Abb. 183.
Austreibung aus dem Paradies.
Detail of font, fig. 183. Expulsion
from Paradise.

Fig. 185. Detalj av dopfunten.
Kristi uppståndelse ur
graven. Foto 1964.

Detail vom Taufstein Abb. 183.
Auferstehung Christi aus dem
Grabe.
Detail of font, fig. 183. The
Resurrection.

Fig. 186. Dopfat av mässing, troligen nürnbergearbete från 1600-talets början. Foto 1960 S. 204.

Taufschale aus Messing, vermutlich Nürnbergerarbeit vom Anfang des 17. Jh. Brass baptismal bowl probably from Nuremberg. Early 17th cent.

Brusewitz (ELFSYSSEL s. 100), »engeln med det flammande svärdet, betecknande utdrifvandet ur paradiset». De nytestamentliga scenerna skildra: 1. Kristi dop, 2. Korsfästelsen (fig. 183), 3. Kristus i dödsriket (fig. 182), 4. Kristi uppståndelse ur graven (fig. 185). Bildsviten framställer Kristi försonargärning från synden. Huvudscenen är korsfästelsen, vilken utmärkes av en speciell omramning. Arkadbågarna kunna sägas vara anpassade efter motiven: i paradisscenen en yppig vegetation, runt korsfästelsescenen en stramare inramning etc. Stilen är primitiv, men livlig och figurerna uttrycksfulla.

Stenmaterialet kan vara hämtat från ett brott i Kungälvstrakten. En till form och dekor motsvarande funt finns i Röra kyrka på Orust. Möjligen äro de båda funtarna utförda av samma mästare.¹ Den sistnämnda funten är gjord av en täljsten och olikheterna i

¹ Se S. A. HALLBÄCK, Medeltida dopfuntar i Bohuslän, Vänersborg 1961, s. 28 f.

Fig. 187. Detaljer av dopfatet fig. 186. Foto 1960.

Details von der Taufschale Abb. 186.

Details of baptismal bowl, fig. 186.

Fig. 188. Kalk av silver med förgyllningar. Johan Månsson Wennerwall, Göteborg, 1748. Foto 1960. S. 204.
 Silberkelch mit Vergoldung- en. Johan Månsson Wennerwall, Göteborg 1748. Chalice of silver with gilding. Johan Månsson Wennerwall, Gothenburg, 1748.

material skulle kunna förklara de stilistiska skiljaktigheterna. Att det är fråga om en lokalt arbetande mästare är otvivelaktigt. Funten är av 1100-talstyp och visar släktskap med engelska funtar.

Vad som hänt den ursprungliga foten är inte känt. Sannolikt har den vid något tillfälle blivit skadad och därefter kasserad. Brusewitz omnämner och avbildar endast cuppan, som tydligen i gamla kyrkan var placerad direkt på golvet.¹ I inv. 1804 uppgives dopfunten vara gjord av »en hel Tälg sten», vilket tyder på att foten redan då saknades.

¹ BRUSEWITZ, ELFSYSEL, s. 101, samt Bohuslänska dopfuntar i: Göteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia I, s. 434, fig. 4 a (med text av OSCAR MONTELIUS).

Dopfat av mässing, passande till funten (fig. 186). Ursprungligen i gamla kyrkan (jfr s. 176). I mitten en framställning av Simsons strid med lejonet i relief mot en fond av yppig växtornamentik. Runt brättet löper en jaktfris med olika figurer — en jägare med spjut, hjort, hare, enhörning, räv, varg, rådjur, hund — inkomponerade i rika bladrankor. Djuren vända benen åt brättets innerkant medan jägaren står på dess ytterkant (fig. 187). Fatets huvudform är åstadkommen genom svarvning, varav tydliga spår äro synliga på dess baksida. Figurernas och ornamentens huvudformer äro pressade i formar varefter de fullbordats genom gravering och punsning. Botten mellan ornamenten är ciselerad.¹ Ytan har hård, kopparbrun patina. D 64,5. Troligen ett nürnbergearbete från 1600-talets början.

NATTVARDS-
KÄRL

Samtliga nattvardskärl, med undantag av en stor vinbehållare, anskaffades under gamla kyrkans tid (se s. 178).

Kalk av silver med förgyllningar (fig. 188). Profilerad fot i sex pass, sexkantigt skaft med nod samt svagt klockformad cuppa. Denna är dekorerad med två runda förgyllda fält. I det ena är graverat Lammet med korsfanan, varöver står SI GUDS LAM, i det andra inskriften TORSBY KYRKA TILHÖRIG. På fotens undersida är graverat LARS BARTHENGREN KIÖRKOHERDE (s. 212) ANDERS THORSON KYRKOVÄRD. KALKEN W 44 LOD A^o 1766.

¹ Om den använda tekniken se H. KJELLIN, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter, i: Äldre kyrklig konst i Skåne. Studier utg. m. anl. av Kyrkl. utställning i Malmö 1914, s. 212—219.

Fig. 189. Sockenbudstyg av silver. Kalk och paten av Johan Malmstedt, Göteborg, 1820. Foto 1964. S. 206.

Silbergeräte für Krankenbesuche. Viaticum vessels. Silver chalice
Kelch und Patene von Johan and paten by Johan Malmstedt,
Malmstedt, Göteborg, 1820. Gothenburg, 1820.

Fig. 190. Vinkanna av silver. L. Beckman, Alingsås, 1828. Foto 1960.

Weinkanne aus Silber. Silver wine flagon. L. Beckman, Alingsås, 1828.

Enligt stplr tillverkad i Göteborg 1748 av Johan Månsson Wennerwall, mästare i Göteborg 1737—1768. H 26,5.

Paten av förgyllt silver. På undersidan är graverat 1766 THORSBY KIÖRKA TILHÖRIG 7 3/8 LOD. Samma stplr som kalken. D 16.

Oblatask av silver med profilerat lock. Graverad text 1766 THORSBY KIÖRKIA TILHÖRIG. Samma stplr som kalken. H 7, L 13, B 9,5.

Vinkanna av silver med rund, profilerad fot, dekorerad med glesa kannelurer (fig. 190). Kannans liv är nedtill godronnerat liksom locket. Bladformat tumgrepp. Runt livet är graverat TILL THORSBY KYRKA BRIGITTA CHRISTINA SIWERTSSON FÖDD DEN 4 AUGUSTI 1747 HEMGÅNGEN DEN 21 JULY 1827 JESUS TOG KALKEN EFTER NATTVARDEN OCH SADE: DENNA KALK ÄR DET NYA TESTAMENTET I MIN BLOD. 1 CORINTI 11 : 25. H 32. Kannan, som skänktes 1828 till minne av Birgitta Christina Siwertson (s. 150, not 3), är tillverkad samma år av L. Beckman, mästare i Alingsås 1814—28. Vackert exempel på den gustavianska stilens långa kvardröjande hos småstadsmästarna.¹

¹ Svenskt silversmide 1520—1850, III, Stockholm 1944—45, s. 109, fig. 289 samt GSstplr.

Fig. 191. Vinbehållare, 1800-tal. Foto 1960.
Weinbehälter, 19. Jh. Wine container, 19th cent.

Silsked av förgyllt silver utan dekor. Graverad inskrift TORSBY KYRKA TILHÖRIG 1811. L 17. Enligt stplr tillverkad i Göteborg 1811 av Johan Malmstedt, mästare 1738—1831.

Sockenbudstyget (fig. 189) bestående av kalk och paten i läderklätt träfodral. Kalken är av silver med hög fot och svagt klockformad cuppa, upptill dekorerad med förgyllt kant. På cuppan är graverat DENNA TORSBY KYRKAS SOCKNEBUDS KALK GIFVEN AF FRAMLEDNA FRU PROSTINNA ANNA REGINA SIWERTSON¹ FÖDD D. 13 MAJ 1758 DÖD D. 2 APRILL 1822. H 13, D 5,5. Kalken är enligt stplr tillverkad 1820 av Johan Malmstedt (se ovan). Patenen är av förgyllt silver, helt slät. Samma stplr som kalken. D 7. Samman med sockenbudstyget användes en mycket enkel oblatdosa av silver, rund och utan dekor. D 4,5. Utländska stplr. Okänt ursprung.

Vinbehållare i nyrenässansstil (fig. 191), bestående av ett yttre kärl av pläter i delvis genombrutet arbete med korskrönt lock omslutande en behållare av koppar. H 64, D 45. Behållaren har möjligen från början varit avsedd för profant bruk. Den torde anskaffats med anledning av ovanligt stort deltagande i nattvardsgången. 1800-tal. Sannolikt utländskt ursprung.

¹ Måka till kontraktsprosten GUSTAF LORENTZ SIWERTSON (s. 150, not. 2).

Brudkrona av förgyllt silver med pärlor, granater, kalcedoner och krysopaser (fig. 192). Graverad inskrift SKÄNKT AV TORSBY SLKF-AVD. DEN 8/6 1955. Ritad av guldsmeden Thore Eldh¹ och tillverkad av Cesons Guldvaru AB i Göteborg. H 10. BRUDKRONA

Ljuskronor: — 1. och 2. Av mässing; två kransar med sex armar, vardera för två ljus. Prydnadsarmar med enkel växtornamentik. Den kraftigt profilerade stammen avslutas med ett stort klot nedtill och krönes av en dubbelörn. H 130. — 3. och 4. Av mässing; två kransar med tio armar, den nedre för två ljus. Prydnadsarmar med enkel växtornamentik. Den profilerade stammen avslutas med en stor kula. H 125. Ljuskronorna äro 1600-talsimitationer. Nr 1 och 2 inköpta 1904 med hjälp av frivilliga gåvor, nr 3 och 4 skänkta samma år (ST.PROT.). — 5. Av malm med sex armar i en krans. Prydnadsarmar försedda med rokokokartuscher. Mittstaven profilerad och avslutad med en stor ändkula (fig. 195). H 50. Från 1700-talet, troligen av polskt ursprung. Köpt genom konsthandeln 1949. Hänger i sakristian. — 6 och 7. Ett par mindre av mässing med sex armar i en krans. H 60. Hänga i koret. Skänkta 1949 av makarna Allan och Anna Andersson, Åkershög, Torsby. — 8 och 9. Ett par mindre av mässing med sex armar i en krans. Stammen krönt av dubbelörn. H 55. Hänga på läktaren. Skänkta 1949 av Selma Pettersson, Kärred, Torsby. LJUS-REDSKAP

¹ THORE ELDH, f. 1906. Guldsmed. Sedan 1939 huvudlärare vid Slöjdföreningens skola i Göteborg. Han är vidare knuten till Cesons Guldvaru AB i Göteborg samt driver egen verkstad.

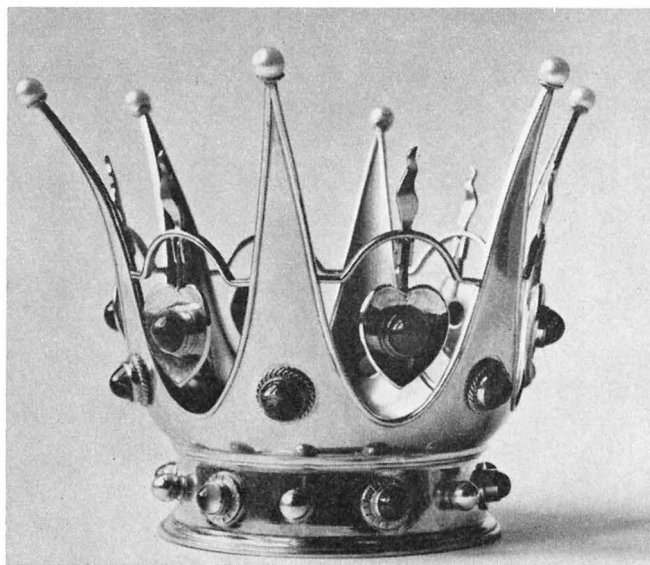

Fig. 192. Brudkrona av förgyllt silver, 1955. Foto 1960.
Brautkrone aus vergoldetem Silber, 1955.

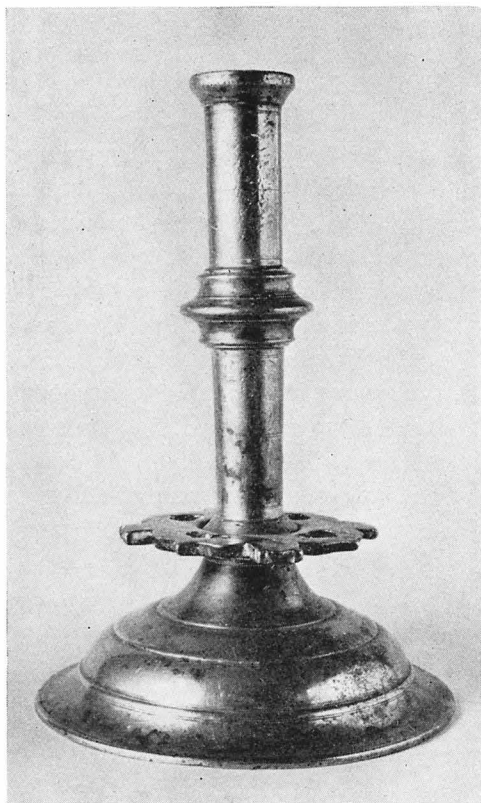

Fig. 193. Ljusstake (nr 2) av malm, 1600-tal.
Foto 1960.

Bronzeleuchter 17. Jh. Brass candlestick, 17th
cent.

Fig. 194. Ljusstake (nr 3) av silver, tillv. i
Sheffield, England, 1786—87. Foto 1964.

Silberleuchter, verfer- Silver candlestick, made
tigt in Sheffield, Eng- in Sheffield, England,
land, 1786—87. 1786—87.

Fig. 195. Ljuskrona (nr 5) av malm, 1700-talet. Foto 1960. S. 207.
 Bronzekronleuchter, 18. Jh. Brass chandelier, 18th cent.

Ljusstakar: — 1. Av malm; ett par för ett ljus. Profilerat skaft och hög profilerad fot. H 47. 1600-talsform. Stå på altaret. Ursprungligen i gamla kyrkan (jfr s. 178). — 2. Av malm; ett par för ett ljus. Rakt skaft med vulst på mitten, buckelformig fot. Mellan fot och skaft en genombruten horisontal bricka (fig. 193). H 25. 1600-tal? Sannolikt från gamla kyrkan (s. 178). — 3. Av silver; ett par för ett ljus (fig. 194). Fyrkantig, profilerad fot, kort cylinderformat skaft. Fot och ljusmanschett prydda med pärlstavar. H 13. I ljushållarens botten stplr 11956 och en tång, på foten t.a.s., krona, lejon, samt ett k. Tillverkade i Sheffield, England, 1786—87.

På predikstolen två kandelabrar av mässing med tre armar (fyra ljus.) H 47. Modernt arbete.

Två ljusarmar i form av änglafigurer, skurna i trä och förgyllda, uppsatta på vardera sidan av altarprydnaden. H 50. Anskaffade vid restaureringen 1949.

Fig. 196. Mässhake (nr 3), dubbelvävnad av ylle, 1950. Foto 1960. S. 212.

Messgewand (Nr 3). Chasuble (No. 3), double-woven of wool, 1950.

TEXTILIER Antependier: — 1. Av rött kläde, prytt med kors och bårder av liljor i applikation och broderi i guld och guld. L 190, H 95. Sign. ELISABETH BASTHOLM¹ GÖTEBORG. Början av 1900-talet. — 2. Av gult ylle med inslag av silke, prytt med en rund medaljong med kalk och oblat samt vinranka i applikation och broderi i ullgarn och silke i ljusa pastellfärger (se fig. 177). Sign. AGDA ÖSTERBERG (s. 141, not 1) 1949. L 230, H 95. — 3. Dubbelvävnad av ylle i mörkgrått och vitt med mönster av stjärnor och kors. Nedtill invävd inskrift VÄVD AV SELMA JOHANSSON² — 1950 — KOMPONERAD AV INGA WEDEL.³ L 230, H 95.

¹ ELISABETH BASTHOLM, f. 1866, † 1951, textilkonstnärinna. Ägnade sig främst åt kyrkliga textilier. Större delen av verksamheten förlagd till Licium i Stockholm.

² SELMA JOHANSSON, f. 1889, † 1954. Väverska. Född på *Holsunga Östergård* i Torsby, där hon levde hela sitt liv. Vävning lärde hon sig av bygdens kvinnor och kom härigenom att bli en förnämlig förmedlare av gamla hemslöjdstraditioner. Framför allt var hon en viktig inspirationskälla till förnyelsen av dubbelvävningen, den s. k. finskvävnaden, som sedan tidig medeltid vävts i Bohuslän. Hon stod i kontakt med Röhsska Konstslöjdmuseet i Göteborg och verkade som upptecknare för Nordiska Museet. Hennes färdigheter togos också i anspråk för undervisning inom länet. Selma Johansson har utfört vävnader för kyrkor och andra offentliga byggnader inom landskapet även efter egna kompositioner. För sina insatser belönades hon bl. a. med den sällsynta spinnerskemedaljen, instiftad av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika.

³ INGA WEDEL, f. 1901. Textilkonstnärinna. Har utfört kompositioner främst för kyrkliga textilier.

Fig. 197. Mässhake (nr 1) av violett sammet med guldbroderier. 1900-talets början. Foto 1960. S. 212.

Messgewand aus violetterm Samt mit Goldstickereien. Anfang des 20. Jh.	Chasuble (No. 1) of violet velvet with gold embroidery. Early 20th cent.
--	--

Mässhakar: — 1. Av violett, nu bleknad sammet med guldbroderier i upphöjt arbete (fig. 197). På ryggsidan kors med Kristusmonogram, omgivet av vindruvor och ax. Jugendstil, början av 1900-talet. — 2. Av svartblå sammet med silveraloner. På ryggsidan kors, på framsidan JEHOVA i applikation och broderi i silver. Galonerna möjligen överförda från äldre mässhake. Början av 1900-talet. — 3. Av ylle (fig. 196). Samma mönster och utförande som antependium nr 3. H 135, B 108.

Kalk duk av vitt siden. Broderad kalk och Kristusmonogram i silke och guld. 72×70.

Kormatta i röllakan. Mönstret komponerat i två hälfter med två stiliserade, mot varandra vända livsträd. Den ena hälften hållen i övervägande ljust grönt, den andra i ljust rött. Vid ena kortsidan är invävt TORSBY 1959. Utförd av Agda Österberg (s. 141, not 1). L 558, B 260.

BEGRAV-
NINGSP-
PLÅTAR

Begravningsplåtar: — 1. Kartuschformat, förgyllt kopparbleck (fig. 198). Innanför en ornamental ram, bestående av rocailler och förgängelsesymboler i drivet och punsat arbete, en graverad inskrift HÄR HWILAR / HERRN / HERR / LARS BARTHENGREN / FÖDD DEN 16 SEPT: 1700 / COMMINISTER I THORSBÿ / ÅR 1728 / PASTOR DERSAMMASTÄDES / ÅR 1758 / AFSOMNADE I HERRANOM DEN 1 JAN. 1769 / IOBS 19 CAP: V 25, 26, 27. Mått: H 28, B 35. Nedre vänstra hörnet avbrutet. — 2. Kartuschformat förgyllt kopparbleck med ram bestående av rocailler och palmblad, krönt av en krona (fig. 198). Inskrift: HÄR HVILAR / FRU / ELISABETH BAGGE / FÖDD DEN 3 OCTOBR. 1707 / GIFT ÅR 1729 / MED / KYRCKOHERDEN WID TORSBÿ FÖRSAMLING / HERR LARS BARTHENGREN / AFLED I HERRANOM DEN 11 JAN: 1770 / THIM. 3 CAP: V. 26, 27, 28, 29. Mått: H 26, B 38. Nedre vänstra hörnet avbrutet, kronan skadad. — 3. Av förgyllt kopparbleck (fig. 199). Inskrift: HÄR HWILAR / PROSTEN OCH KYRCKOHERDEN / I THORSBY PASTORAT / HERR ANDERS JEURLING¹ / FÖDD D. 1 APRILL 1720 / DÖD D. 30 MARTIJ 1789 / DU GODE OCH TROGNE TIENARE / ÖFWER EN RINGA TING / HAFWER DU WARIT TROGEN / GACK IN I DINS HERRAS GLÄDIE / MATH. 25. CAP. 21. V. Texten inramas av ett draperi med fransar och tofsar. Nedtill lövade kvistar, en lie, ett bevingat timglas, ett kors samt en uppslagen bibel på vars blad står: JAG WET / AT MIN / FÖRLOSSARE LEFEWER / OCH HAN / SKAL PÅ / SISTONE UPWÄCKA MIG AF / IORDENE. Mått: H 35, B 48. — 4. Kartuschformat förgyllt kopparbleck med driven och punsad ram av rocailler samt upptill ett Gudsöga, nedtill en dödskalle och benknotor (fig. 199). Inskrift: LÄRARENA SKOLA LÿSA / SÅSOM HIMMELENS SKEN / OCH DE SOM MÅNGA UNDERWISA / TIL RÄTTFERDIGHET / SÅSOM STIERNOR I EWIGHET / DANIELS 12 CAP. 3. V. Mått: H 26, B 39. Troligen samhörande med nr 3. Dessa begravningsplåtar, som hänga i sakristian, voro ursprungligen uppsatta i den gamla kyrkans kor (se s. 180).

Seden att efter en adlig persons begravning i kyrkan upphänga ett s. k. begravningsvapen med korta uppgifter om den döde på en kartusch har tydligen inspirerat även familjer av andra stånd att på ett likartat sätt i kyrkan hugfästa minnet av en där begravd medlem. Härvid utgick man från de namn- och inskriftsplåtar, som brukade

¹ Komminister i Skredsvik 1744, kh. i Spekeröd 1760, i Torsby 1770, riksdagsman 1769 och 1771.

Fig. 198. Begravningsplåtar (nr 1 o. 2) över kyrkoherden Lars Barthengren, † 1769, och hans hustru Elisabeth Bagge, † 1770. Foto 1960.

Begräbnisplatten für den Pfarrer Lars Barthengren, † 1769 und seine Gemahlin Elisabeth Bagge, † 1770.

Funeral plates in memory of Vicar Lars Barthengren, † 1769, and his wife Elisabeth Bagge, † 1770.

fästas på likkistornas huvud- och fotändar. Dessa fastgjordes därför ej vid kistan. Då denna sänktes i graven, tillvaratogs plåtarna för att uppsättas i kyrkan på väggen i närheten av den dödes bänkplats. Ofta uppsattes de på en enkel svart trätavla, stundom parvis, då den ena plåten innehöll den dödes namn och data, den andra ett bibelspråk. De ovan beskrivna plåtarna äro exempel på hur detta bruk redan på 1700-talet upptagits av prästerskapet. I flera bohuslänska kyrkor finnas plåtar, som visar, att även allmogen anammat bruket och hur det med hänsyn till dess resurser förenklats till oftast ovala plåtar av järnbleck med svartmålade inskrifter (SvK, Bo II, s. 44, 87 ff). Två av plåtarna i Torsby bära adliga kronor. Ingen av dessa är berättigad. Plåtarna ha sannolikt köpts färdiga och endast försetts med text. Att det verkligen förhållit sig så, framgår av att exakt samma plåt som nr 3 påträffats i Erska kyrka i Västergötland. Den har suttit på Johan Gripenstedts († 1791) till Grävsnäs kista och bär förutom namnet dennes vapen. Även av textens formulering på Lars Barthengrens plåt: HERRN/HERR etc. framgår att man efterbildat adelns kistplåtar. Formuleringen är här helt analog med »friherren herr». . . Torsby-plåtarnas form och textens utformning HÄR HVILAR visa, att plåtarna sannolikt prytt likkistgavlarna vid begravningen, varefter de, uppsatta på kyrkväggen eller annorstädes i kyrkan fyllt epitafiets funktion.¹

PRESTAVER
BÖCKER

Prestaver, 2 st, krönta av silverkors.Utförda av Libraria 1949.

Av kyrkans boksamling, som förvaras i prästgården och som huvudsakligen består av kyrklig litteratur från 1700-talet, bör framhållas den enda från den dansk-norska perioden stammande boken, DEN RETTE ORDINANTZ SOM PAA HERRE DAGEN I OTTENSE . . . PRENTET I KIØBENHAFFN, 1640. Boken är märkt EX LIBRIS G.L. SIWERTSON 1776 samt 1804 ÅR THENNA BOK GIFVEN TIL THORSBY KYRKA AF DÅ VARANDE KYRKOHERDEN G. L. SIWERTSON. Bunden i vitt pergamentband. I boksamlingen ingår även Carl XI:s bibel, THET NYA TESTAMENTET, andra upplagan, tryckt i Stockholm 1752. Pergamentband.

OLJE-
MÅLNINGAR

I sakristian hänga två målningar: — 1. S. Maria Magdalena undfår sakramentet av en ängel (fig. 200). Oljemålning på duk. Kopia, troligen från 1800-talet, efter sannolikt italiensk 1700-talsmästare. Dagermått 98 × 78. — 2. Porträtt av kyrkoherden Bengt Nilsson Ysander.² Oljemålning på duk, signerad MATILDA BÅYSEN³ 1949. Dagermått 50 × 39. — 3. Porträtt av prosten G. L. Siwertson (s. 150, not 2). Oljemålning (fig. 144) av M. S. Unna.

MÖBLER

Skåp (fig. 201), ursprungligen i gamla kyrkan, anskaffat 1753 (se s. 181). Av furu med små rektangulära fyllningar med breda täcklister. Avslutas upptill och nedtill med ett grovt listverk. Fyllningarna äro stänkmålade, listerna hållna i två bruna toner. Målningen är gjord i senare tid.

¹ Jfr L. HAGBERG, a.a., s. 328, vars redogörelse dock gäller senare förhållanden.

² BENGT NILSSON YSANDER, f. 1849, † 1931. Kyrkoherde i Torsby 1903—31.

³ MATILDA BÅYSEN, f. 1878 på *Bremsegården*, Klöverön i Lycke sn. Studerade 1899 vid Valands målarskola med Carl Wilhelmson som lärare. Bedrev åren 1900—02 ateljéstudier i Paris. Verksam som konstnärinna på fädernegården.

Fig. 199. Begravningsplåtar (nr 3 o. 4) över prosten Anders Jeurling, † 1789. Foto 1960. S. 212.
Begräbnisplattan för den Propst Anders Jeurling, † 1789. Funeral plates in memory of Dean Anders Jeurling, † 1789.

Fig. 200. Maria Magdalena undfår sakramentet av en ängel. 1800-talskopia trol. efter italiensk 1700-talsmästare. Foto 1964. S. 214.

Maria Magdalena erhält das Sakrament von einem Engel. Kopie des 19. Jh. vermutlich nach einem italienischen Meister des 18. Jh.

Mary Magdalene receiving the sacrament from an angel. 19th cent. copy from a probably 18th cent. Italian master.

Ståndur med svängt, vitmålat fodral utan dekor. På pendeln är graverat TIDEN TALAR. P. BR. TILL EPH^R CAP. 5:14 UP BN 22: 14. Urtavlan är försedd med en graverad inskriftsplåt, med SA OLSSON TOREBÄCKA, troligen namnet på givaren. H 245.

KLOCKOR

Kyrkan har två ringklockor, vilka hänga i tornet. — 1. Storklockan är gjuten med användande av metallen från den gamla kyrkans klocka (se s. 181), vilket framgår av inskriften. På ena sidan står: DOMINUS IACOB MDLXII VERBUM DOMINI MANET IN ETERNUM / HERRANS ORD BLIFVER EVINNERLIGA / GJUTEN 1562 / UNDER KONUNG OSCAR II^S 14de REGERINGSÅR / DÅ G. D. BJÖRCK VAR STIFTETS BISKOP / BLEF DENNA KLOCKA OMGJUTEN / VID GÖTEBORGS MEK. WERKSTAD / 1886 och på andra sidan: NÄR AF MITT LJUD DU KALLAS HIT / ATT HERRANS ORD FÅ HÖRA / BERED DIG MED ALLVARLIGT NIT / ATT DIN GUDTJENST GÖRA / — OCH NÄR LEDSAGAD AF MIN SÅNG, / DIN VÄN DU

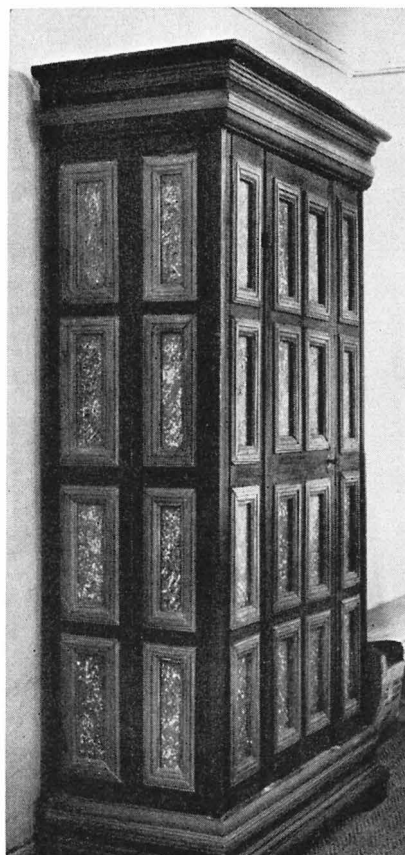

Fig. 201. Skåp från 1753. Foto 1960. S. 214.
Schränk von 1753. Cupboard, 1753.

BÄR TILL GRAFVEN, / BESINNA ATT OCK DU EN GÅNG / SKALL LÄGGA VANDRINGSSTAFVEN.
H 88, D 110. — 2. Den mindre klockan är skänkt 1960. Inskriften är delad på två sidor.
På den ena står: ÅR 1960 / DÅ BO GIERTZ VAR BISKOP ÖVER GÖTEBORGS STIFT / BERTIL
TÖRNQVIST KYRKOHERDE I TORSBY / ERIK SUNDGREN KANTOR / NICLAS OLSSON OCH EVERT
JOHANSSON KYRKOVÄRDAR / SAMT KARL BENGTTSSON KYRKVÄKTARE / SKÄNKTES DENNA
KLOCKA TILL HEMBYGDENS KYRKA AV / SJÖINGENJÖR LARS ALBERT BRUNNFÄLT,¹ BRUN-
NEFJÄLL. På den andra sidan står: GÅNGE KRING NEJDEN MITT MANANDE LJUD / KOMMEN,
O MÄNNISKOR, KOMMEN TILL GUD. Över texten en stiliserad duva. Klockan är signerad
GÖSTA BERGHOLTZ² SIGTUNA — ME FECIT. H 78, D 91.

¹ LARS BRUNNFÄLT, f. 1890 på gården *Holsunga-Brunnefjäll* i Torsby sn. Har vid flera tillfällen ihågkommit sin hemkyrka med gåvor.

² BERGHOLTZ' KLOCKGJUTERI, grundat 1853 av FRANS MAURITZ BERGHOLTZ, nu i Sigtuna. Text och dekor äro utförda av nuvarande innehavaren, klockgjutare GÖSTA BERGHOLTZ.

SAMMANFATTNING

I. Romansk kyrka av sten med rektangulärt långhus, smalare rakt avslutat kor och västtorn med på N sidan utbyggt halvruntt trapptorn (fig. 202 A). 1100-talets slut eller 1200-talets början. Riven 1851. Endast tornets tre nedre våningar bevarade. Rekonstruktion av tornet fig. 152.

Inv.: Dopfont av glimmergnejs (endast cuppan bevarad) med 7 figurscener i relief (fig. 182—185). 1100-talstyp. Tidig romansk gravsten (fig. 154).

II. 1200-talet. Inv.: Kristusbild och del av ring från triumfkrucifix (fig. 160—164). 1200-talets senare hälft. Rekonstruktion fig. 163.

III. 1400-talet. Inv.: S. Birgitta, träskulptur från 1400-talet (fig. 159). Härrör från ett redan vid 1800-talets början förstört altarskåp.

IV. 1500-talet. Inv.: Kyrkklocka med inskription från 1562 (fig. 166). Omgjuten 1886.

V. 1600-talet. Höjning av kyrkans tak och nedbrytande av triumfbågen 1699 (fig. 202 B). Nya välvda innertak av trä.

Inv.: Ny bänkinredning och läktare 1623—24. 2 av läktarbarriärens fyllningar med målningar äro bevarade (fig. 181). Predikstol tillverkad 1692 i Göteborg av Nils Läns (fig. 178—179). Ornerad gravhäll (fig. 145—146), mitten av 1600-talet. Broderat krucifix av 1600-talstyp (fig. 165), sannolikt från mässhake.

VI. 1700-talet. 1705 nedtages översta delen av tornet och ersättes med en påbyggnad av trä (fig. 150). Kyrkans benhus rives samma år. Målningar i korets valv 1735 av Lars Säfdahl, i långhusvalvet troligen av densamme 1748.

Inv.: Kalk (fig. 188), paten och oblatask, tillverkade 1748 i Göteborg av Johan Månsson Wennerwall. Skåp (fig. 201) från 1753. Begravningsplåtar över präster (fig. 198—199).

VII. 1800-talet. Långhus och kor rives 1851. Kyrkan avritad av G. Brusewitz strax före rivningen (fig. 147—149). Ritningar till ny kyrka utföres av C. G. Blom Carlsson (fig. 172). Dessa visa en kyrkobyggnad anslutande till den sista fasen av den nyklassiska stilen. Vid uppförandet av kyrkan följdes inte dessa ritningar helt. Så bibehölls t. ex. tornet oförändrat och det nya kyrkorummet fogades till detta (fig. 202 C). Utvidgning av kyrkogården 1851.

Inv.: Vinkanna av silver (fig. 190), tillverkad 1828 i Alingsås av L. Beckman. Sockenbudstyg bestående av kalk och paten (fig. 189), tillverkat 1820 i Göteborg av Johan Malmstedt. Orgel, byggd av Söderlings, Göteborg, 1871 (fig. 175). Klocka, gjuten 1886 med användande av metall från den gamla kyrkans klocka.

VIII. 1900-talet. Målning av interiör och inredning 1901 (fig. 173). År 1949 omfattande restaurering: koravdeln. vidgas åt V, grundmurarna i Ö förstärkes, fönsteröppningarna på Ö gaveln igenmuras, bänkkvarteren avkortas, uppgången till predikstolen ändras och interiören ommålas. Utvidgning av kyrkogården 1915—16 och 1960.

Inv.: Mässhake (fig. 197), omkr 1900. Brudkrona av förgyllt silver (fig. 192), skänkt 1955. I samband med restaureringen 1949 anskaffades bl. a. nya textilier (fig. 196). Klocka 1960.

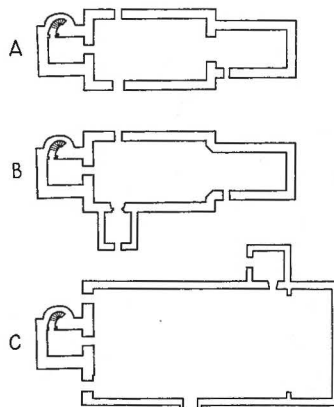

Fig. 202. Kyrkans planutveckling, 1 : 1 000.

Grundrissentwicklung der Kirche.
Development of church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Romanische Steinkirche mit rechteckigem Langhaus, schmalerem, gerade abgeschlossenem Chor und Westturm mit auf der Nordseite angebautem halbrundem Treppenturm (Abb. 202 A). Ende des

12. oder Anfang des 13. Jahrhunderts. Abgerissen 1851. Nur die drei unteren Geschosse des Turmes sind erhalten. Rekonstruktion des Turmes Abb. 152.

Inv.: Taufstein aus Glimmergneis (nur die Cuppa ist erhalten) mit 7 Figurenszenen in Relief (Abb. 182—185). Typ des 12. Jahrhunderts. Romanischer Grabstein (Abb. 154).

II. 13. Jahrhundert. Inv.: Christusbild und ein Teil des Ringes vom Triumphkruzifix (Abb. 160—164). Zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts. Rekonstruktion Abb. 163.

III. 15. Jahrhundert. Inv.: Sta. Birgitta, Holzskulptur des 15. Jahrhunderts (Abb. 159). Stammt von einem schon zu Beginn des 19. Jahrhunderts zerstörten Altarschrein.

IV. 16. Jahrhundert. Inv.: Kirchenglocke mit Inschrift von 1562 (Abb. 166). Umgegossen 1886.

V. 17. Jahrhundert. Erhöhung des Kirchendaches und Abbruch des Triumphbogens 1699 (Abb. 202 B). Neue gewölbte Holzdecken in Langhaus und Chor.

Inv.: Neues Gestühl und Empore 1623—1624. Zwei der Füllungen von der Emporenschranke mit Malereien sind erhalten (Abb. 181). Kanzel 1692 in Göteborg von Nils Läns verfertigt (Abb. 178—179). Ornamentgeschmückte Grabplatte (Abb. 145—146), Mitte des 17. Jahrhunderts. Gesticktes Kruzifix, wahrscheinlich von Messgewand (Typ des 17. Jahrhunderts, Abb. 165).

VI. 18. Jahrhundert. 1705 wird der oberste Teil des Turmes herabgenommen und durch einen Aufbau aus Holz ersetzt (Abb. 150). Im gleichen Jahr wird das Leichenhaus der Kirche abgerissen. Malereien im Chorgewölbe 1735 von Lars Säfdahl, im Langhausgewölbe, vermutlich von derselben Hand, 1748.

Inv.: Kelch (Abb. 188), Patene und Oblatenbüchse, verfertigt 1748 in Göteborg von Johan Månsson Wennerwall. Schrank (Abb. 201) von 1753. Begräbnisplatten für Priester (Abb. 198—199).

VII. 19. Jahrhundert. Langhaus und Chor werden 1851 abgerissen. Die Kirche kurz vor dem Abbruch von G. Brusewitz abgezeichnet (Abb. 147—149). Zeichnungen für die neue Kirche werden von C. G. Blom Carlsson ausgeführt (Abb. 172). Diese zeigen ein an die letzte Phase des neuklassischen Stiles sich anschliessendes Kirchengebäude. Bei der Errichtung der Kirche werden diese Zeichnungen nicht ganz befolgt. So wird z. B. der Turm unverändert beibehalten und der neue Kirchenraum wird an ihn angefügt (Abb. 202 C). Erweiterung des Friedhofes 1851.

Inv.: Weinkanne aus Silber (Abb. 190), hergestellt 1828 in Alingsås von L. Beckman. Kirchspiel-Botengerät bestehend aus Kelch und Patene (Abb. 189), verfertigt 1820 in Göteborg von Johan Malmstedt. Orgel, gebaut von Söderlings, Göteborg, 1871 (Abb. 175). Glocke, gegossen 1886 unter Anwendung vom Metall der Glocke der alten Kirche.

VIII. 20. Jahrhundert. Ausmalung des Inneren und der Einrichtung 1901 (Abb. 173). Im Jahre 1949 umfassende Restaurierung: Erweiterung des Chores nach W, Fundamentmauern im O verstärkt, Vermauerung der Fensteröffnungen des O-Giebels, die Bankgruppen werden verkürzt, der Ausgang zur Kanzel wird geändert und das Innere umgemalt. Erweiterungen des Friedhofes 1915—1916 und 1960.

Inv.: Messgewand (Abb. 197), um 1900. Brautkrone aus vergoldetem Silber (Abb. 192), Gabe von 1955. Im Zusammenhang mit der Restaurierung werden u. a. neue Textilien angeschafft. Glocke 1960.

SUMMARY

I. Romanesque, stone church, with rectangular nave, narrower, straight-ended chancel and W tower with semicircular staircase on N side (fig. 202 A). Late 12th or early 13th century. Demolished 1851. The three lowest storeys of tower preserved. Fig. 152 shows reconstruction of tower.

Furnishings: Font of mica-gneiss (only bowl preserved), with 7 scenes with figures in relief (figs. 182—185); 12th century type. Romanesque slab (fig. 154).

II. 13th century. Furnishings: Figure of Christ and part of ring from late 13th century rood (figs. 160—164). Reconstruction shown in fig. 163.

III. 15th century. Furnishings: St. Birgitta, carved wooden figure (fig. 159) from av triptych destroyed already at beginning of 19th century.

IV. 16th century. Furnishings: Bell with inscription, 1562 (fig. 166). Recast 1886.

V. 17th century. Church roof raised and rood arch demolished, 1699 (fig. 202 B). New wooden vaultings installed in nave and chancel.

Furnishings: New pews and gallery, 1623—24. Two of the gallery barriers with paintings preserved (fig. 181). Pulpit made 1692 by Nils Läns, Gothenburg (figs. 178—179). Ornamental grave monument (figs. 145—146), mid-17th century. Embroidered crucifix of 17th century type, probably from a chasuble.

VI. 18th century. Upper part of tower removed 1705 and replaced by a wooden erection (fig. 150). The mortuary demolished same year. Painting on chancel vaulting 1735 by Lars Säfdahl, on nave vaulting 1748, probably by same artist.

Furnishings: Chalice (fig. 188), paten and wafer box, made in Gothenburg by Johan Månsson Wennerwall, 1748. Cupboard, 1753 (fig. 201). Funeral plates in memory of clergymen (fig. 198—199).

VII. 19th century. Nave and chancel demolished in 1851. Picture of church drawn by G. Brusewitz immediately prior to demolition (figs. 147—149). Plans of new church by C. G. Blom Carlsson (fig. 172). They show a church building reminiscent of the last phase of Neo-Classicism. The new church was not built wholly according to these plans. E. g. the tower was preserved unaltered, and the new nave was joined to it (fig. 202 C). Churchyard enlarged 1851.

Furnishings: Silver wine flagon (fig. 190), made in Alingsås, 1828, by L. Beckman. Viaticum vessels (fig. 189) made in Gothenburg, 1820, by Johan Malmstedt. Organ, by Söderling, Gothenburg, 1871 (fig. 175). Bell, cast in 1886 of metal from bell of old church.

VIII. 20th century. Interior and furnishing painted in 1901 (fig. 173). Extensive restoration 1949; chancel extended to W, foundations in E strengthened, windows in E gable bricked up, seating accommodation shortened, stairs to pulpit altered and interior repainted. Churchyard enlarged 1915—16 and 1960.

Furnishings: Chasuble (fig. 197), ca. 1900. Bridal crown, silver-gilt (fig. 192), presented 1955. New textiles acquired in conjunction with restoration. Bell, 1960.

Fig. 203. Lycke kyrka från SO. Foto S. Curman 1960.
Die Kirche von Lycke von SO. Lycke Church from SE.

LYCKE KYRKOR

BOHUSLÄN, GÖTEBORGS OCH BOHUS LÄN INLANDS SÖDRE HÄRAD GÖTEBORGS STIFT, ÄLVSYSSELS SÖDRA KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av MARGARETA DYMLIND 1960,
kompletterad och avslutad av MARIAN ULLÉN 1963—64.

TRYCKTA KÄLLOR: ELFSYSSEL s. 103 f. — EYSTEINS JORDEBOG, s. 334. — DN III, s. 149 f. —
HOLMBERG III, s. 48, 183. — JOHNSEN, s. 53. — TISELIUS II, s. 216. — OEDMAN, s. 158.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB-SAML: ATA: INV. 1830; SNABBINV. 1919; anteckn. fr. Bohuslän av
P. A. F. SOHLMAN; handl. rör. restaurerings- och konserveringsarbeten under 1900-talet. — RA: ÖIÅ:s
skrivelser till K. Maj:t inneh. brev från D. H. KIHLMAN på Tofta gård till kyrkokuratorerna i Gbgs o.
Bohus län samt skrivelse till K. Maj:t med ritning till ny kyrka, sign. av O. LINDQVIST, Halleby den 2dra
September 1816, och ritning till ny kyrka 1823, sign. S. ENANDER; ED konseljhandl. 1879 7/3, 1880 14/5,
1882 3/11 rör. nuvarande kyrkan. — DRA: KIRKEREGNSK. 1618—42. — KA: LANTK. 1669—1731; INV.
1692, 1738. — BSt: »Dessein till Lycke kyrka», sign. G. M. MELANDER 1803; orgelfasad av A. V. LUNDAHL
10—504175

1879; predikstol av O. A. MANKELL 1880; förslag till ändr. inredn. i koret av J. F. ÅBOM 1882; uppmättn.-ritn. jämte rest. förslag av A. BERGLUND 1928; ritn. till uppvärmsanläggning. 1936; elektrisk belysn. 1948; förslag till utvidgn. av kyrkogården åt S av J. SAMUELSSON 1952; uppmättn.ritn. jämte rest.förslag av A. FORSSÉN 1960. — GHM: Anteckn. rör. dopfunt av C. R. AF UGGLAS.

KYRKANS ARKIVALIER: GLA: RÄK. 1595—1703 (LI: 1), 1704—1792 (LI: 2); 1793—1905 (LI: 3), 1795—1796 (i Torsby O: 4), 1800—1845 (LI: 4), 1831—1832 (i Torsby KV: 1), 1837—1841 (i Torsby LI: 3); INV. 1598, 1669 (LI: 1), 1804, 1819 (LI: 3), 1827 (i Torsby N: 1); VIS.PROT. 1767, 1804 (i Torsby O: 1), 1827 (i Torsby N: 1); ST.PROT. 1766—1802 (i Torsby O: 3), 1794—1839 (KI: 1), 1796 (i Torsby O: 4), 1801, 1802 (i Torsby O: 1), 1801—1849 (i Torsby KI: 1), 1829—1851 (i Torsby KI: 2), 1837—1862 (KI: 2); KR.PROT. 1820—1849 (KIII: 1), 1824, 1849 (i Torsby KIII: 1), 1830—1839 (i Torsby KI: 2), 1865, 1874 (KI: 2). Hos pastorsämbetet, Torsby, förvaras större delen av Lycke kykoarkiv från omkr. 1865 till nuvarande tid.

Lycke socken utgöres dels av ett fastlands-, dels av ett skärgårdsområde. Det senare sträcker sig i N till Hakefjorden och Marstrandsfjorden, i V ut till öppna havet och i S till Sälöfjorden. Fastlandsdelen gränsar i Ö till Håltå socken i Inlands Nordre härad och i S till Torsby socken.

Namnet Lycke förekommer första gången 1331 i ett brev, vari omtalas prästen »Gunnare a Lykkius» (DN III, s. 149 f.). År 1388 omnämnes »Lykkio kyrkia», vilken detta år visiterades av biskop Eystein (EYSTEINS JORDEBOG, s. 330). Namnet Lycke anses komma av ordet lycka i betydelsen inhägnat jordområde (ORTNAMNEN V, s. 31).

Under medeltiden har Lycke kyrka troligen varit gemensam för Lycke socken och Marstrand. Efter reformationen, då Marstrands klosterkyrka gjordes till stadskyrka, blev Lycke annexkyrka till Torsby (JOHNSÉN, s. 48, 53; TISELIUS II, s. 216 f.).

Inom socknen ligger *Tofta gård*. Denna är känd sedan 1500-talets senare hälft, då den tillhörde lagmannen över Bohuslän, Claus Jensen. Efter att ha tillhört kronan i omkring hundra år övergick gården i början av 1700-talet i privat ägo (TISELIUS II, s. 224 f.).

Den medeltida kyrkan i Lycke revs 1826. I dess ställe uppfördes den nuvarande kyrkan, som är belägen ungefär 500 m VNV om den gamla. Enstaka äldre inventarier ha överförts till nya kyrkan. Grundstenen till denna lades den 14 maj 1826. Samma dag avkunnades tacksägelse över arvrinsens Carl Ludvig Eugens, sedermera Carl XV:s, födelse (se s. 242), varför församlingen beslöt att kalla sin kyrka Carl Ludvig Eugens kyrka. Detta namn användes dock sällan.

Över Lycke medeltida och nuvarande kyrkor lämnas i det följande två skilda beskrivningar.

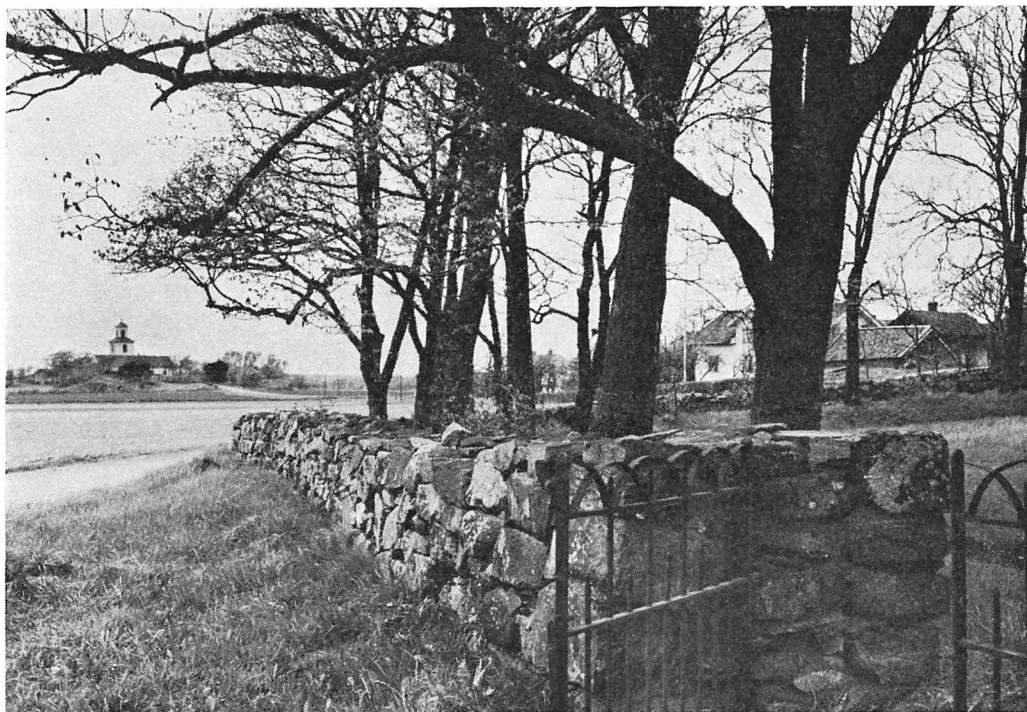

Fig. 204. Ingången till gamla kyrkogården. I fonden t. v. synes den nuvarande kyrkan. Foto 1964.
 Eingang zum alten Kirchhof. Links im Hintergrund die jetzige Kirche. Entrance to old churchyard. The present church is in the left background.

GAMLA KYRKAN KYRKOGRÅDEN

Kyrkogården till Lycke rivna medeltidskyrka är belägen ca 500 m OSO om den nuvarande kyrkan. Den har formen av en oregelbunden rektangel med sin största utsträckning i N—S (fig. 205). Området utgöres av en jämn sluttning utom i N, där en bergklack skjuter in. Strax nedanför denna har kyrkan legat. Dess läge utmärkes av en sänka i marken. På denna plats restes 1962 en i jorden funnen stenhäll, vilken försågs med inskriften HÄR LÅG / LYCKE GAMLA KYRKA / INTILL ÅR 1826.

Kyrkogården inhägnas av en gråstensmur i kallmur. Innanför denna ha träd planterats, första gången i slutet av 1800-talet (RÄK. 1889).

Till kyrkogården leder numera endast 1 ingång med enkla järngrindar (fig. 204). Under äldre tid funnos tre stigluckor, av vilka den ena var belägen på samma plats som den nuvarande ingången. Vid denna kunna ännu stigluckans nedre delar iakttas

STIG-
 LUCKOR

i muren. Stigluckorna voro murade av sten, välvda och vitrappade (RÄK. 1815). Första gången omtalas dessa 1664, då de reparerades (RÄK.). År 1815 beslöt sockenstämman att »Taket eller hvalfvet på portarne skulle borttagas och i stället skulle på sidopelarne läggas fyrkantiga Hallar med fals». Senare beslöt man dock att »pelarne» skulle muras »spetsiga i samma form som Kyrko-Torn-Taket» (ST.PROT.). Stigluckorna borttogos sannolikt helt 1889, då kyrkogården iordningställdes (RÄK.) och fick sitt nuvarande utseende.

Uppgifter om klockstapel saknas. Benämningen »Klocketornet», som i RÄK. användes omväxlande med »Tornet», syftar sannolikt på kyrkans trätorn (jfr s. 228).

På kyrkogården, som varit i bruk långt in på 1900-talet, synas nu endast två äldre gravar, båda från 1700-talets senare hälft. De täckas av enkla hällar: — 1. Innanför en slät, utsparat ram en av ett tvärstreck i två hälfter delad inskriftstavla med texten HERUNDER VI/LAR MIN SALIG... BÖRTA TRUL/SDOTER DÖ DE DEN 24 APR/ANO 1745. L 164, B 122. — 2. Innanför en enkel utsparat ram en inskriftstavla, av ett streck delad i två hälfter. På den ena står ANNO 1784. L 178, B 106.

Vid en grävningsundersökning, som företogs 1960 (se s. 226), påträffades utanför kyrkans S mur några större gnejshällar, av vilka ett par voro orienterade Ö—V som gravhällar. En av dessa hällar hade i V änden ett inhugget enkelt kors. Äldre gravhällar ha huggits sönder och använts till solbänkar vid den nya kyrkans byggande.

KLOCK-
STAPEL

GRAV
MINNEN

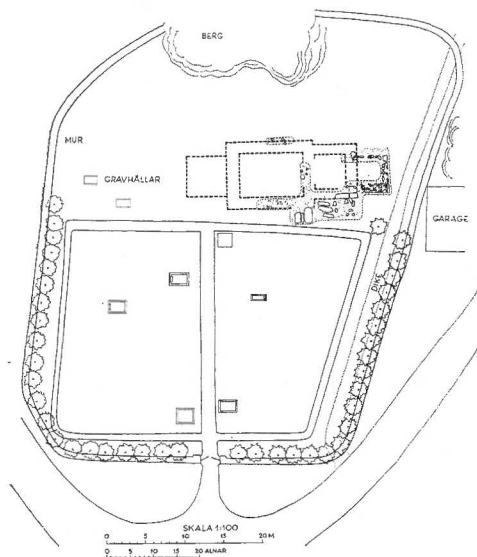

Fig. 205. Plan över Lycke gamla kyrkogård, 1:1 000. Uppm. i samband med utgrävning av kyrkoplatsen 1960 av H. Wideen.

Grundriss des alten Kirchhofes von Lycke. Aufmessung in Zusammenhang mit Ausgrabung des Kirchplatzes 1960.

Plan of old churchyard, measured in conjunction with excavation of old Lycke church site, 1960.

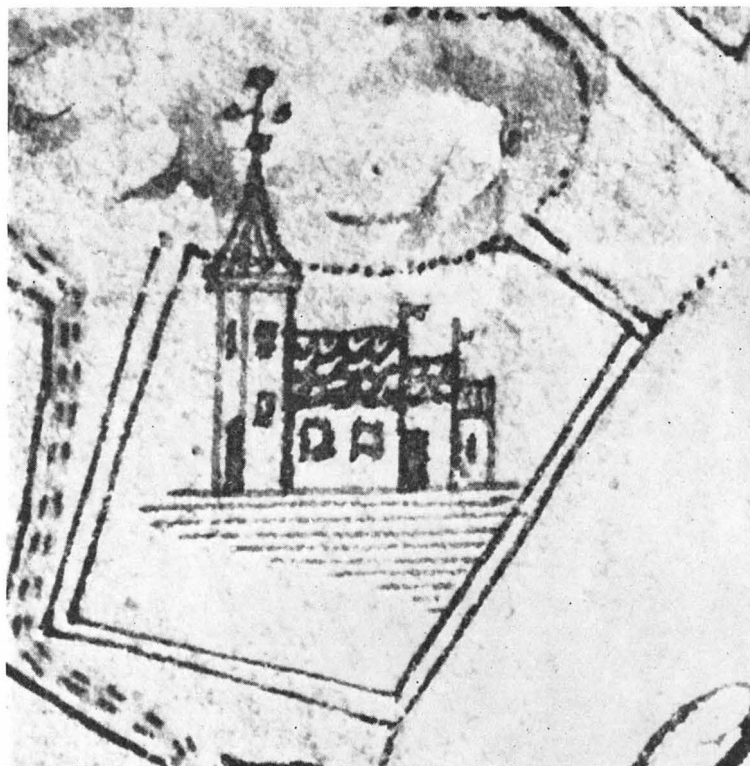

Fig. 206. Lycke gamla kyrka med omgivande kyrkogård. Detalj av karta, troligen från 1700-talet. Privat ägo.

Die alte Kirche von Lycke mit umgebendem Kirchhof. Detail einer Karte, vermutlich aus dem 18.Jh.

The old church of Lycke with churchyard. Detail from a map, probably 18th cent.

KYRKOPYGGNADEN

Av Lycke medeltida kyrka återstå endast obetydliga murrester under jord. Vi äga viss kännedom om kyrkans utformning genom en enkel avbildning. På en karta, troligen från 1700-talet, över Lycke by¹ är sålunda kyrkan utmärkt med en som det synes regelrätt avbildning (fig. 206). Att det inte är fråga om ett enkelt karttecken framgår av en sådan detalj som att ett vid kyrkan uppfört gravkor (jfr s. 228) är återgivet. Vi kunna å avbildningen urskilja kyrkans huvuddelar: V-torn, långhus med smalare kor samt gravkor, som ansluter sig till kyrkan i Ö. Vapenhus omnämnes i arkivalierna. Därmed avses möjligen tornets bottenvåning, som fungerat såsom vapenhus (jfr s. 228).

Avbildningen är trots sin enkelhet värdefull, då upplysningar om kyrkan i övrigt äro ytterst sparsamma. Uppgifterna i kyrkans handlingar äro föga detaljerade. Då kyrkan

KYRKANS
HUVUD-
DELAR

¹ Kartan har välvilligt ställts till förfogande av kyrkvärden IVAR ANDERSSON, Stora Lycke.

revs redan 1826, har ej heller någon av de under 1800-talets senare del verksamma topografiska författarna studerat den. Deras beskrivningar torde samtliga bygga på en kortfattad skildring av OEDMAN (s. 158) från 1746. Denna utgör sålunda jämte ovan nämnda karta och arkivalier primärkällan till vår kunskap om kyrkan.

I ett ST.FROT. 1801 uppgives kyrkans utvändiga längd till $18 \frac{3}{4}$ alnar (= 11,11 m) och dess bredd till $14 \frac{1}{2}$ alnar (= 8,59 m). Motsvarande invändiga mått voro 14 alnar 20 tum (= 8,80 m) och $9 \frac{3}{4}$ alnar (= 5,77 m). BEXELL (s. 199) uppgiver emellertid längdmåttet vara 23 alnar (= 13,64 m). Differensen mellan dessa båda uppgifter beträffande kyrkans längd kan möjligen tolkas så att den förstnämnda avser själva långhuset, medan den sistnämnda åsyftar kyrkans totala längd, d. v. s. långhus och kor.

Den rivna kyrkan har i allt väsentligt kunnat rekonstrueras av fil. dr Harald Wideen med hjälp av avbildningen, måttuppgifterna samt en av honom ledd provgrävning på kyrkoplatsen 1960 (fig. 205 o. 207). Området undersöktes genom provgropar och spettning. Av grundmurarna påträffades endast några få, spridda, jordfasta stenar. Bäst bevarade voro grundmurarna till gravkoret, där materialet bestod av mindre stenar, varför dessa troligen lämnats kvar vid kyrkans rivning. Utgrävningen av kyrkans grundmurar ledde beträffande korets utformning ej till något resultat. Av allt att döma var kyrkan dock av samma typ och ålder som Torsby och Harestads medeltida kyrkor. Nuvarande källmaterial tillåter icke en närmare datering av kyrkan.

MATERIAL Kyrkobyggnaden var uppförd av natursten och åtminstone under senare århundraden rappid och vitkalkad. På den ovan nämnda kartbilden äro långhus och kor försedda med **YTERTAK** sadeltak. Taket nämnes eljest endast i samband med reparationer, främst i fråga om beläggningsen, vilken i varje fall i senare tid utgjordes av tegelpannor (RÄK. 1664—69, 1739—65). På kartbilden har långhusets S-mur två kvadratiske fönster. När dessa stora **FÖNSTER** upptogs är inte känt. Likaså saknas uppgifter om hela antalet fönster.

INGÅNG Ingångarna voro enligt avbildningen två, en i tornets V-vägg samt en i korets S-mur. I kyrkans handlingar omtalas i samband med reparationer såväl »Wapenhusdörren» som »St. K:dörren» (RÄK. 1729, 1768). Den förstnämnda var sannolikt tornets dörr ut åt V, den sistnämnda dörröppningen i långhusets V-gavel (jfr s. 228).

En av kyrkans dörrar är bevarad (fig. 208). Den är tillverkad av fem ekplankor, sammanhållna på baksidan av två tvärgående och två krysslagda bräder, fastsatta med trädymlingar. Över dörrens framsida löpa två gångjärnsbeslag, i ena änden upplösta i ett enkelt, graciöst ornament (fig. 208 a). Under övre gångjärnet en dörring. Låset är av trä, ett s. k. stocklås. Dörrens framsida rödfärgad, baksidan omålåd. Dörren, som är relativt hög och bred (H 196, B 106), har sannolikt tillhört kyrkans huvudingång. Åtminstone beslagen kunna vara medeltida. Efter kyrkans rivning kom dörren till användning som ytterdörr i ett kyrk stall. Förvaras numera i den nya kyrkans tornkammare.

INTERIÖR Även i fråga om interiören äro uppgifterna sparsamma. Väggarna voro åtminstone i senare tid vitkalkade (RÄK. 1664). Innertaket var under 1700-talet av trä, välvt och dekorerat med målningar (RÄK. 1731). Av detta tak äro nio bräder bevarade, vilka bära

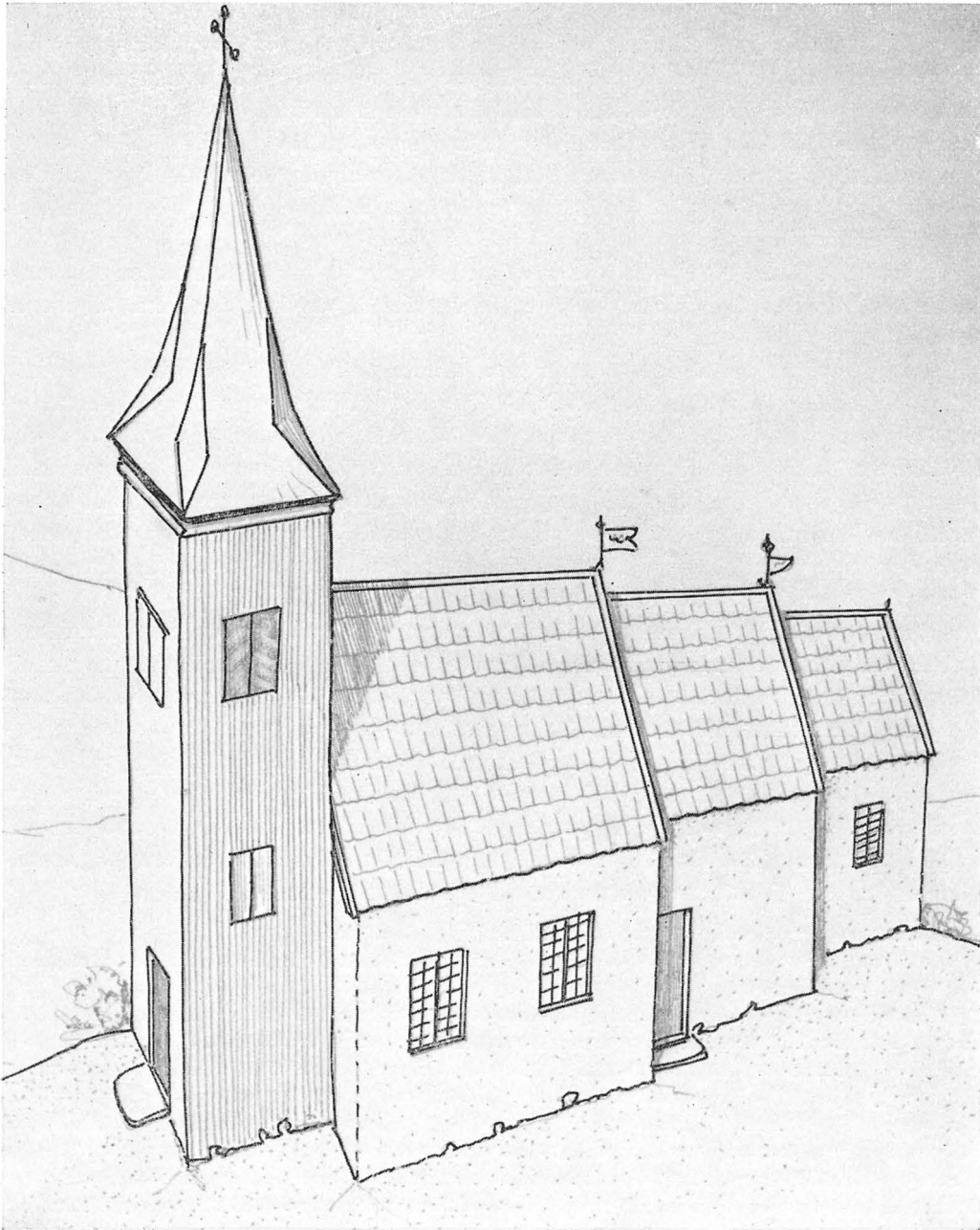

Fig. 207. Lycke gamla kyrka. Rekonstruktionsritning av H. Wideen, 1960.
Die alte Kirche von Lycke. Rekonstruktionszeichnung 1960. Old church of Lycke. Reconstruction 1960.

spår av målad dekor i gult, svart, rött och vitt. Av fragmenten att döma har taket varit prytt med basunblåsande änglar och änglahuvuden. Endast två av bräderna kunna sammanfogas till en något så när hel bild: huvudet och överkroppen av en basunblåsande ängel i röd mantel. L 285, B 23. Målningen är utförd 1731 av »Målaren Witt» (RÄK.). Denne Albrecht Witt¹ hade några år tidigare »zirat och målat» såväl altartavla som predikstol (jfr s. 230). Bräderna, som vid kyrkans rivning lades som innertak i ett vid den nya kyrkan uppfört kyrkstall, förvärvades 1934 av Marstrands fornminnesförenings museum.

Koret hade redan 1671 stofferats av »Een Måhlare» (LANTK.). Samma år, som långhusets tak målades, klädde snickaren Anders Andersson »med bräder fram uti Choret» (RÄK.).

TORN

Tornet, som var uppfört av trä, omnämnes första gången 1629, då Erich Torgiersson bekostade tornets överstrykning (RÄK.). Utgifter för tjärning av tornet eller »klocketornet», som det också benämnes, samt diverse reparationer förekommer vid ett flertal tillfällen i RÄK. 1815 beslöt man att tornet i stället för att tjäras och rödfärgas skulle grundmålas och därefter strykas »2ne ggr med hvitmålning»² (ST.PROT.). Tornet har på kartbilden korskrönt huv med något inåtsvängd profil. Ursprungligen var det försett med sadeltak, vilket framgår av att man 1722 lade »Pander på Klocketornetz åhs» (LANTK.). Tornet torde icke funnits under medeltiden.

VAPENHUS

Vapenhus påträffas i handlingarna första gången 1729, då låset till vapenhusdörren lagades (RÄK.). 1733 anskaffades »10 Tolfter bräder till att Kläda Wapenhuset med» (RÄK.). Det är sannolikast att vapenhuset inte var en självständig utbyggnad utan utgjordes av trätornets bottenvåning (se ovan).

GRAVKOR

Gravkoret härrörde från 1700-talets första decennier och var beläget vid korets östgavel och »af nästan lika högd och storlek» (OEDMAN, s. 158 f.). Det uppfördes av översten Barthold Otto Schmoll³ som gravplats åt honom själv och hustrun. Överste Schmoll avled i september 1719. Gravkoret hade kvadratisk plan (fig. 205), och var enligt ovan nämnda kartbild försett med sadeltak samt ett fönster i S-muren.

¹ ALBRECHT WITT var även verksam i Harestads kyrka. Se s. 111.

² Detta utbyte av rödfärg mot vit oljemålning är karakteristiskt för nyantikens växande inflytande under 1800-talets förra del.

³ Enligt OEDMAN (s. 158 f.) uppfördes gravkoret av »Öfversten och Commendanten Smalen på Marstrand». HOLMBERG (III, s. 186) uppger gravkoret tillhöra »ätten v. Smalensee». »Öfversten och Commendanten Smalen» är dock identisk med BARTHOLD OTTO SCHMOLL (ELGENSTIERNA). Barthold Schmoll var född 1657 i Kurland, kom i svensk tjänst 1676 vid överste Cronstiernas kavalleriskvadron med avsked 1679. Blev 1684 löjtnant vid hertigen Fredrik Casimirs av Kurland dragonregemente, kapten 1685; samma år sändes han som kommandant och viceguvernör till den hertigen tillhöriga ön Tabago i Amerika (Små Antillerna), efter vilken tobakspantan fått sitt namn. Därifrån hemkallades S. 1688. Återinträdde 1691 i svensk tjänst, major vid fortifikationen 1698. År 1700 blev han överstelöjtnant och kommandant på Carlstens fästning i Marstrand, överste 1711. Han erhöll adelskap 1715 och blev kommandant i Göteborg 1716, där han avled den 25 september 1719. Han var gift med Anna Dellenhagen, † 1738. Ätten utdöd sedan 1721 (ADAM LEWENHAUPT, Karl XII:s officerare. Sthlm 1921, s. 604).

Fig. 208. Dörr med beslag av järn, möjligen medeltida. Har sannolikt tillhört gamla kyrkans huvudingång. Foto 1960.

Eisenbeschlagene Tür, möglicherweise mittelalterlich. Door with ironwork, possibly medieval.

Vid 1700-talets slut ansågs kyrkan vara alldeles för liten för församlingens behov och så förfallen, att sockenstämman 1791 fattade beslut att inrätta en särskild byggnadskassa för framtida behov (ST.PROT. 1794). År 1804 konstaterades om kyrkan »att hon sjunkit så, att södra och västra sidan hänger öfver 6 tum och norra väggen docerar 6 tum i syd, att södra väggen har en buk midt på väggen, $\frac{3}{4}$ aln ut åt söder, att norra väggen har en swacka inåt midt på väggen $\frac{1}{2}$ aln djup, att Kyrckans norra vägg står på en Bergpall, men en del af den södra på Lerbåtten» . . (ST.PROT.). »Utom dess uträknades, att om man skulle inpacka en person på hvarje halfaln i Kyrckans Bänkrum, så skulle näppeligen 200 personer nu få rum». År 1803 fastställdes ritningar till en ny kyrka. Arbetet påbörjades 1808, men avstannade snart (se s. 236) och först ett gott stycke in på 1820-talet kunde arbetet återupptagas. Den gamla kyrkan, som under de mellanliggande åren nödtorftigt underhållits, revs på våren 1826 för att lämna sten till den nya kyrkobyggnaden.

KYRKANS
RIVNING

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Av kyrkans fasta inredning finns intet bevarat. Såväl altare som predikstol, läktare, bänkinredning och allt annat trävirke försåldes nämligen på auktion den 9 maj 1826 (RÄK.). Altartavlan inropades av »Sven i Gata» och predikstolen av Lars Christiansson från Bremnäs Övergård. Efterforskningar i bygden rörande dessa föremål ha inte lett till något resultat.

ALTARE OCH
PREDIKSTOL

Uppgifter om altarprydnadens och predikstolens utseende saknas. År 1629 bekostade en »Erlig och Welact Mandh Erich Torgiersson» målningen av dessa (RÄK.). Inte fullt hundra år senare, 1726, målades de av Albrecht Witt, samme konstnär som 1731 utförde kyrkans takmålningar (s. 228).

LÄKTARE

BÄNK-
INREDNING

Även läktaren eller »polpütet», som den benämnes i RÄK., målades 1629 på bekostnad av Erich Torgiersson (RÄK.). Läktaren reparerades 1695 av »Snickaren Erich Larsson i Kulperöd», vilken samtidigt förfärdigade några bänkar för kyrkan (LANTK.). Vid 1700-talets mitt uppsattes en ny »Pige läktare» och förnyades kyrkans bänkinredning (RÄK. 1750—53).

TRIUMF-
KRUCIFIX

Kyrkans triumfkrucifix, sannolikt ett 1600-talsarbete, överfördes däremot vid kyrkans rivning till den nya kyrkobyggnaden, där det ännu förvaras. Det beskrives å s. 249.

INV. 1598

Den äldsta inventarieförteckningen härrör från 1598, och enligt denna ägde kyrkan:

- j kalleck och disk for giulldt
- j messe hagell
- j messe serck
- jj store Messing liusestager
- j Huid postille
- jj Klocker
- j messings becken udj funten
- j schal = j Messing Liuse stage och jjj Teen Liuse stager

Under de sjuttioett år, som förflöto mellan denna och nästa inventarieförtecknings upprättande år 1669, anskaffades följande inventarier:

- 1 Ny Mässhagell af blått sammett
- 1 Guldskijs alter Kläde
- 1 Stort mässingsfaat i funten
- och funten med en Crona af Trä förärat af Sal. Hans Frantzson
- 1 Tran liuse Crona
- 1 brudestol och 1 sädestohl

Fig. 208 a. Detalj av fig. 208.
Detail von Abb. 208. Detail of fig. 208.

samt »2 Nye staker Kiöpt Anno 1667». Av dessa föremål och även av de nyförvärv, som gjordes under 1700-talet och 1800-talets början, återstå endast dopfunt, dopfat, en offerkista samt en av klockorna. Dessa äro ännu i bruk i nuvarande kyrka och beskrivas å s. 255, 256 och 261.

Kyrkans nattvardskärl, kalk och paten av förgyllt silver, sannolikt medeltida, försåldes på auktion 1827 (RÄK.). Redan 1804 ansågs kalken för liten för församlingens behov (VIS.PROT.). Även den sockenbudskalk med paten av tenn, som omnämnes ännu 1827 (INV.) ersattes med ett nytt sockenbudstyg av förgyllt silver.

NATTVARDS-
KÄRL

De ovan i inventarieförteckningarna nämnda ljusstakarna, ett par från 1667 av mässing och ett par äldre, stora stakar av malm, uppgives 1827 stå på altaret (INV.). Det är troligt, att de överfördes till den nya kyrkan, men sedan kommo att ingå i den mellanskillnad av gammal malm och mässing, som lämnades vid den nya kyrkklockans anskaffande 1841 (s. 264). — En ljuskrona av glas, upptagen i INV. 1819, omnämnes ännu 1853. Ej bevarad.

LJUS-
REDSKAP

Beskrivningar av de nu försvunna textilierna saknas tyvärr. Värt att lägga märke till är det »Guldskijs alter Kläde», som omnämnes i INV. 1669. Tydligen har detta »Kläde» av gyllenläder tjänstgjort som en sorts antemensale.

TEXTILIER

Såväl en brudstol, tillverkad 1744 (RÄK.), som straffstock och pliktevall överfördes från den gamla kyrkan till den nya och omnämnes i INV. 1853, men äro ej längre bevarade.

DIVERSE

Fig. 209. Lycke nuvarande kyrka från V. Foto H. Wideen 1962.
Die jetzige Kirche von Lycke von W. Lycke Church from W.

NYA KYRKAN KYRKOGRÅDEN

Kyrkogårdens form och nuvarande utsträckning framgår av situationsplanen fig. 210. Kyrkogården är anlagd 1827 i samband med uppförandet av den nuvarande kyrkobyggnaden, men har utvidgats dels 1927, dels 1952 med ett ca 1 200 kvm stort område i S efter ett av arkitekterna A. Lindvall och J. Samuelsson, Göteborg, upprättat förslag.

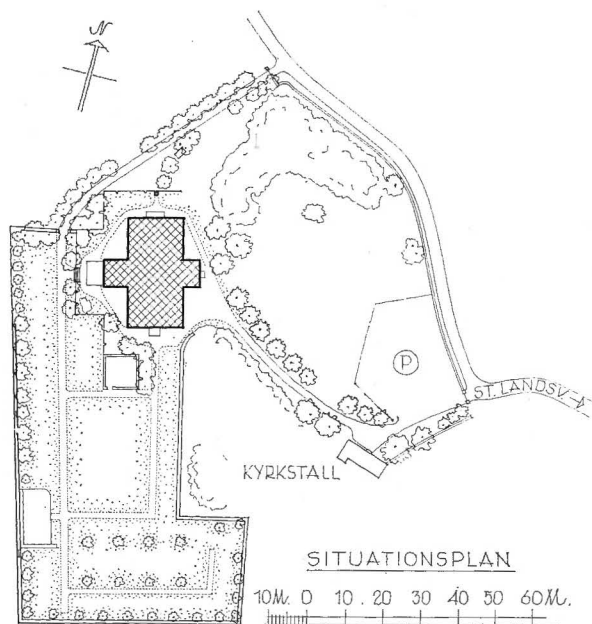

Fig. 210. Situationsplan, 1 : 2 000. Uppm.
J. Söderberg 1964.
Kirchhofsgrundriss. Plan of churchyard.

Hägnaden består av en kallmur, lagd med användande av den äldre kyrkans byggnadsstenar. I den äldre murens N sträckningar finnas järnringar för bindande av hästar. Ingångarna ligga i Ö och NO. De stängas av enkla gjutjärnsgrindar.

Vid Ö uppfarten till kyrkan ligger ett kyrkstall, vilket uppfördes 1827, delvis av timmer från den medeltida kyrkan (jfr s. 226 o. 228).

BYGGNADSBESKRIVNING

Lycke kyrka är fritt belägen nära havet, där den långa dal, som genomlöper Torsby och Harestads socknar, vidgar sig till ett slättartat kustområde (se fig. 203).

Kyrkan, som består av långhus och västtorn, är byggd i nyklassicistisk stil. Långhuset har en ovanlig orientering med sin största utsträckning i N—S. Tornet är uppfört mitt på V långhussidan. Mitt emot tornet ansluter sig på Ö långsidan en ursprungligen till sakristia avsedd utbyggnad (fig. 212). Kyrkan har härigenom till planen erhållit en skenbar korsform, som ej framträder i dess interiör. Byggnadsmaterialet är sprängsten. Ut- och invändigt äro murarna rappade och vitkalkade.

Långhus och sakristia ha mot varandra vinkelräta sadeltak, belagda med enkupigt tegel. Tornet avslutas med en starkt springande, konsolprydd trätaklist under en svagt

INHÄGNAD

KYRKSTALL

PLAN OCH MATERIAL

YTERTAK

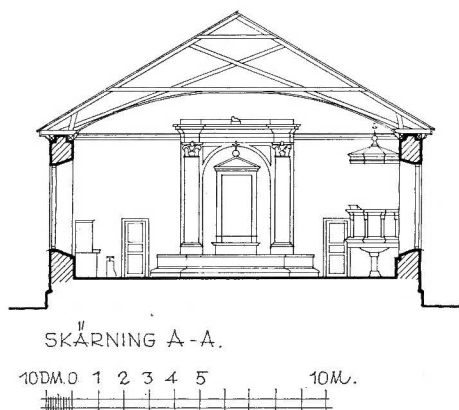

Fig. 211. Tvärsektion mot N, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1964.
Querschnitt gegen N. Cross-section looking N.

sluttande takavsats, bärande en lanternin av trä med svagt karnissvängd takhuv, krönt av ett klotkors. Huven är klädd med kopparplåt.

FÖNSTER Långhuset har tolv fönster, samtliga stora och rundbågiga. Av dessa äro fyra placerade på vardera långsidan och två på vardera kortsidan. De båda kortsidorna ha dessutom ett mindre cirkelrunt fönster.

INGÅNGAR Huvudingången å tornets V sida är välvd och flankeras av två kolonner på höga fyrkantiga plintar och med runda profilerade kapitäl (fig. 213). Över ingången en kalkstenstavla med inhuggen text: TILL / CARL LUDVIG EUGENS / KYRKA LADES GRUNDSTENEN / VID TACKSÄGELSEN / FÖR PRINSENS FÖDELSE / DEN 14 MAIJ ÅR 1826 / OCH FULLBORDADES 1827.

INTERIÖR Kyrkorummet är stort och ljust (fig. 220—221). Väggarna äro slätputsade och målade i vitt. Runt dessa löper i höjd med bänkarna en ljust gråmålad slät träpanel. Upptill en marmorerad, profilerad taklist av trä. På vardera sidan om huvudingången och mitt emot denna på Ö väggen finnas två kraftiga träpilastrar. Mellan Ö långhusväggens pilastrar har vid den senaste restaureringen (s. 249) framtagits en draperimålning i rött, gult och grått. Denna inramade tidigare kyrkans altarpåställning, då denna stod på sin ursprungliga plats (s. 248). Taket består av ett segmentvalv av trä, målat i ljust gråblått.

BYGGNADSHISTORIA

Lycke nya kyrka stod färdig 1827. Redan 1791 började dock församlingen förbereda uppförandet av en ny kyrka genom att inrätta en byggnadskassa för framtida behov eftersom den medeltida kyrkan då var mycket bristfällig (jfr s. 229). År 1801 anmodades »Herr Byggmästaren Arenander att genast göra ritning till ny kyrcka, passande efter en tillväxande Folk-mängd och så inrättad, att hon äfven kan hedra Tidewarfwets smak uti

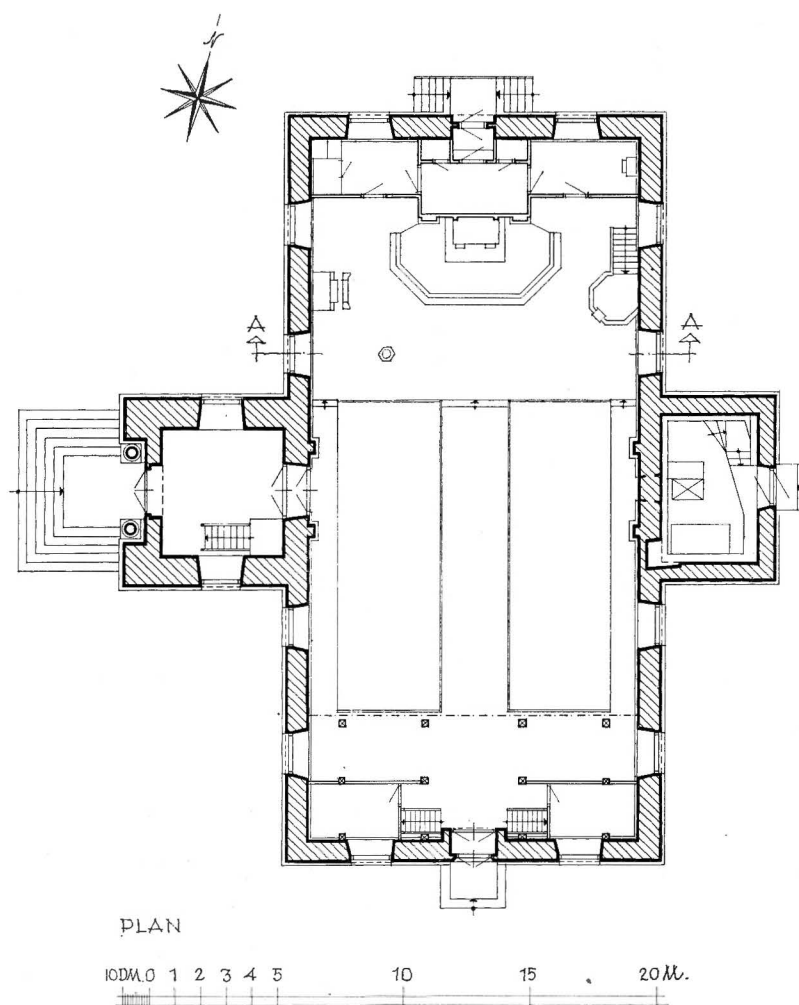

Fig. 212. Plan, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1945, ändrad 1964.
Grundriss. Plan.

Byggnads Konsten» (ST.PROT.)¹ Den nya kyrkan skulle byggas på den gamlas plats. De ritningar till ny kyrka, som 1803 fastställdes, äro dock utförda inom ÖIÄ av G. M. Melander² och visa en stor kyrkobyggnad i nyklassicistisk stil med kyrkorummets längdriktning i N—S och med altare och predikstol sammankomponerade och placerade

¹ Om förhållandena vid den nya kyrkans tillkomst se även N. WIKMAN, Lycke kyrkas tillkomst, i: Julhälsning till församlingarna från präster i Göteborgs stift, 1938.

² GUSTAF MAURITZ MELANDER, f. 1779 i Sthlm, † 1829, kapten vid fortifikationen 1813, major 1818.

Fig. 213. Kyrkans huvudingång i V. Foto 1960.
Haupteingang der Kirche Main entrance to church,
in W.

mitt på Ö långväggen (fig. 215—216). Golvytan är omkring 11 gånger större än den gamla kyrkans. Befolkningen i Lycke socken hade nämligen under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet tillvuxit kraftigt på grund av det ökade sillfisket och hade från 1749 till 1801 ökat från 346 personer till 1 400 (KR.PROT. 1822). En ny besiktning av den gamla kyrkan år 1804 visade det vara nödvändigt att förlägga den nya kyrkan till en annan plats, eftersom grundförhållandena vid den gamla kyrkan voro synnerligen osäkra. En ny plats med berggrund utsågs, men arbetet kom i gång först på våren 1808, då man började med bergsprängning och materialanskaffning (ST.PROT.). Redan på sommaren samma år ansökte man dock hos »Herrar Curatores» (landshövdingen och biskopen) om uppskov med kyrkobyggandet, vilket beviljades för det innevarande året. 1809 inkom ny uppskovsansökan där man åberopade dels socknens fattigdom och minskning genom att sillfisket slagit fel, dels det pågående kriget (med Ryssland), vilket lade beslag på större delen av de arbetsföra männen. Ett sammanträde hölls den 5 mars mellan Curatorerna och representanter för församlingen och två dagar senare

signerade Curatorerna ett beslut om att »Kyrckobyggnaden må utan fortsättning hwila, intil dess närwarande Krigsoroligheten upphör och frid blifwer». Först 1822 fattade dock sockenstämman på nytt beslut att låta uppföra den planerade kyrkobyggnaden. Det egentliga byggnadsarbetet var tänkt att utföras under 1824 (ST.PROT.). Oenighet rådde dock i församlingen om såväl kyrkans storlek som läge. I juni 1823 insände några av sockenmännen en skrivelse till K. Maj:t med anhållan att på grund av socknens fattigdom och minskade folkmängd — den var 1820 endast 893 personer — få uppföra en mindre kyrkobyggnad än den av K. Maj:t fastställda och på samma plats som den gamla kyrkan. Det därvid framlagda förslaget var upprättat av byggmästaren O. Lindqvist i Halleby och daterat 1816. Det visar, jämfört med Melanders förslag, en betydligt mindre och

Fig. 214. Kyrkan från Ö. Foto 1960.
Die Kirche von O. Church from E.

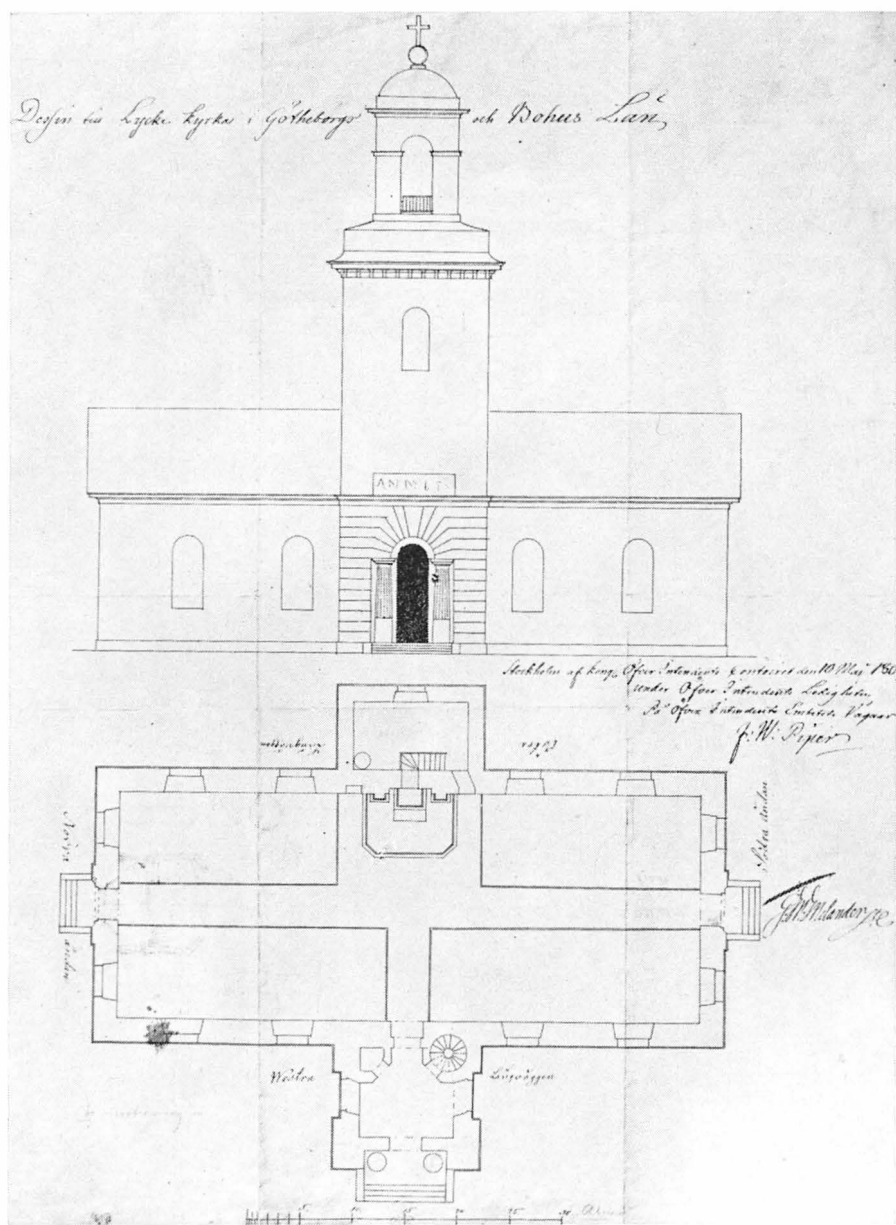

Fig. 215. Förslag till ny kyrkobyggnad av G. M. Melander 1803. Bst.
 Entwurf zu einem neuen Kirchenbau von G. M. Melander 1803.
 Proposed new church, by G. M. Melander 1803.

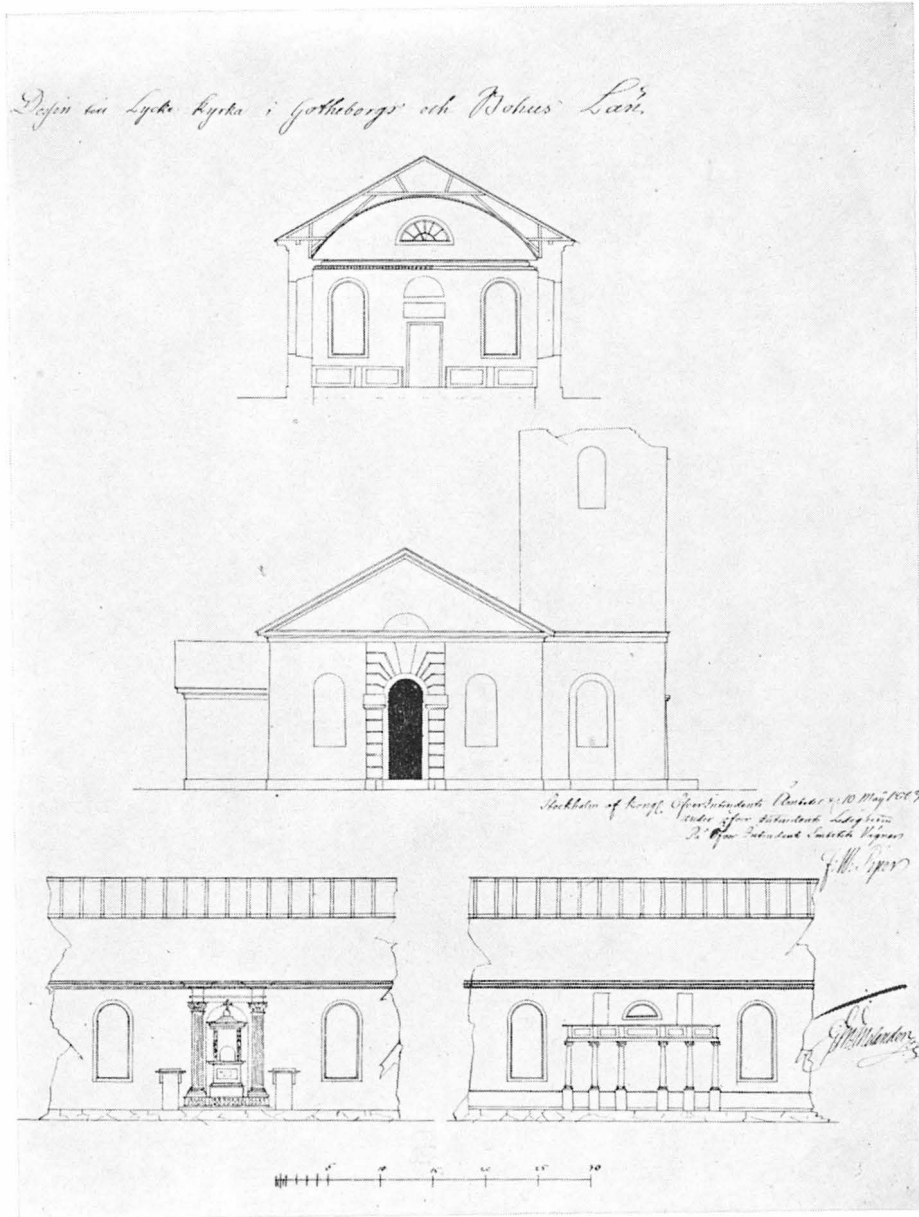

Fig. 216. Förslag till ny kyrkobyggnad av G. M. Melander 1803. BST.
 Entwurf zu einem neuen Kirchenbau von G. M. Melander 1803.
 Proposed new church, by G. M. Melander 1803.

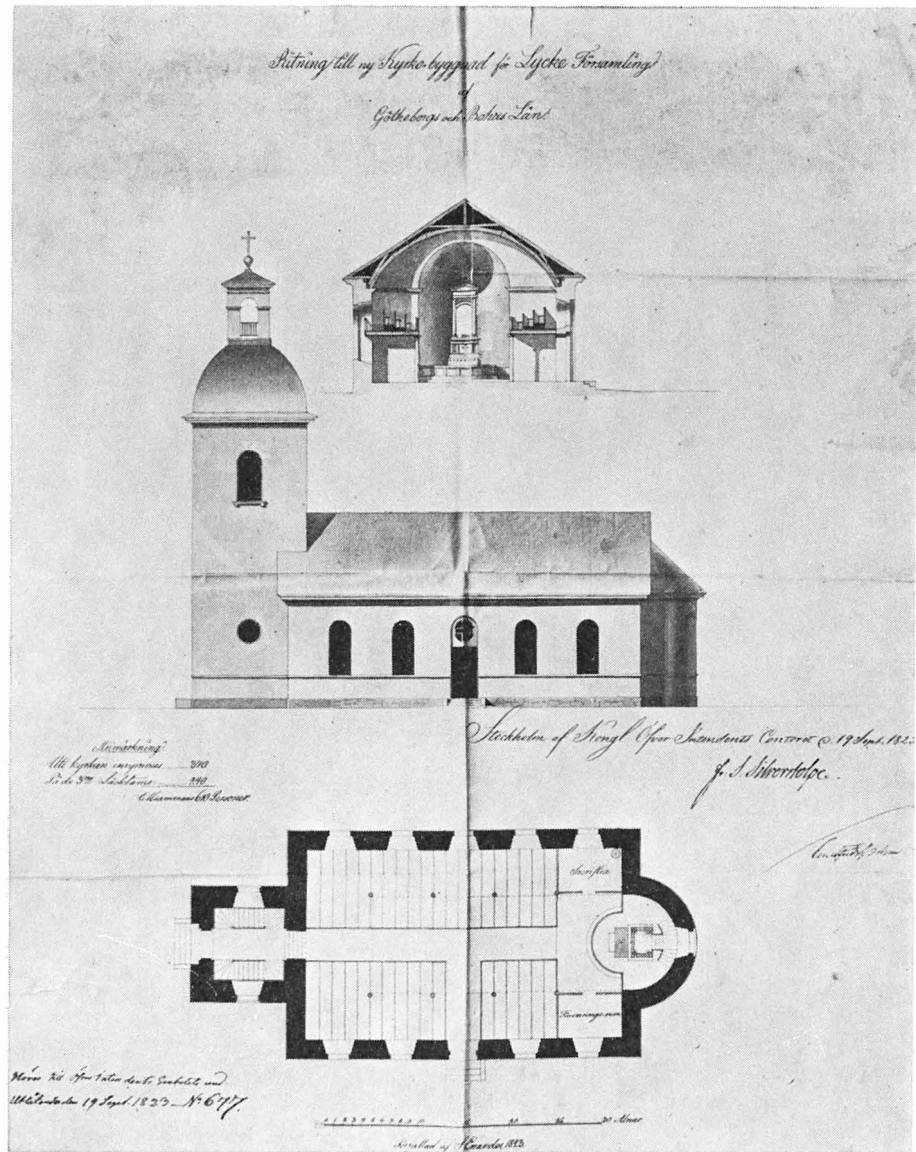

Fig. 217. Förslag till ny kyrkobyggnad av S. Enander 1823. RA.

Entwurf zu einem neuen Kirchenbau von S. Enander 1823. Proposed new church, by S. Enander 1823.

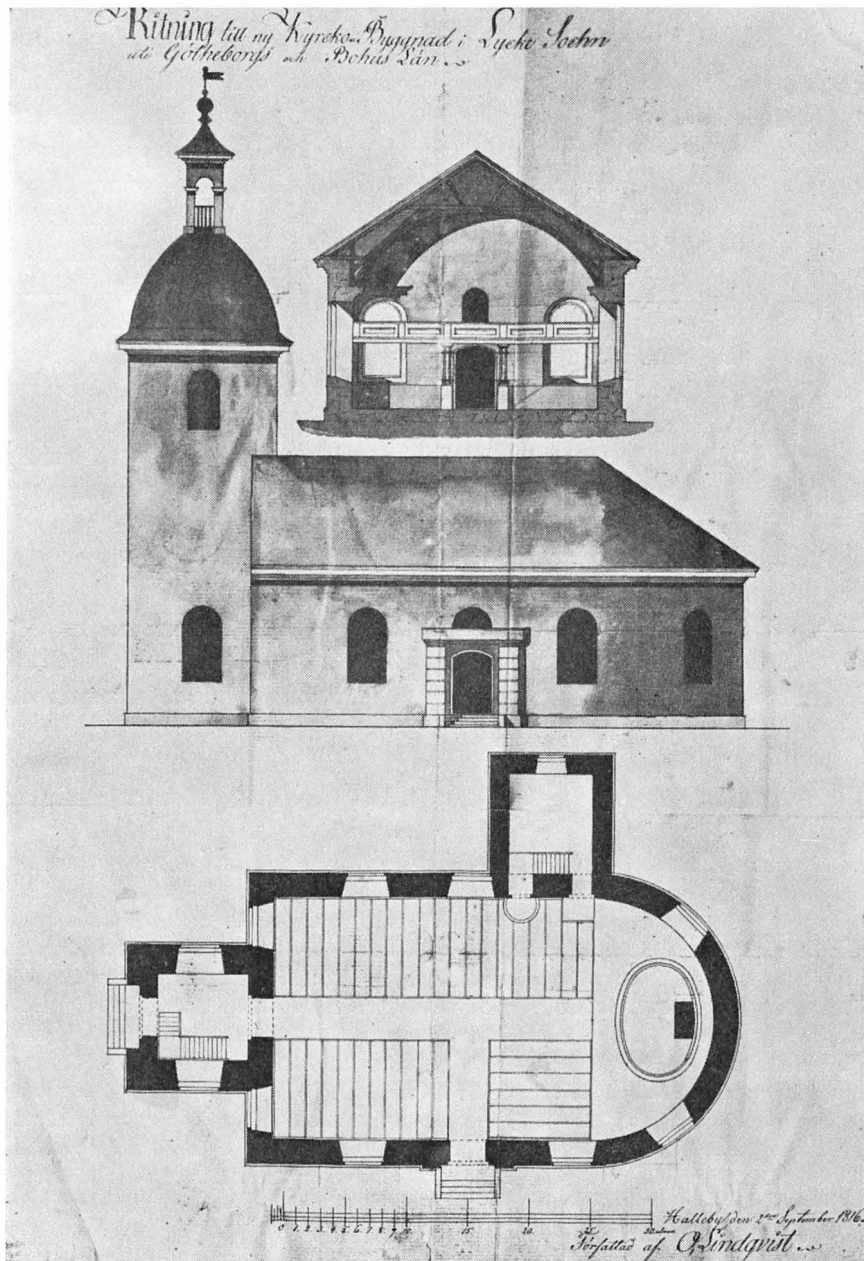

Fig. 218. Förslag till ny kyrkobyggnad av O. Lindqvist 1816. RA.
 Entwurf zu einem Kirchenbau von O. Lindqvist 1816. Proposed new church, by O. Lindqvist 1816.

enklare kyrka av traditionell typ bestående av ett rektangulärt långhus med halvrund avslutning i Ö och torn i V (fig. 218). Efter granskning av detta förslag anmodade ÖIÄ arkitekten Samuel Enander¹ att omarbete detsamma med utgångspunkt från den av Lindqvist signerade ritningen. I Enanders förslag (fig. 217) har det halvrunda korpartiet minskats till en mindre absid, inrymmande altare och predikstol, som liksom på Melanders förslag är sammankomponerade. Utefter södra, västra och norra väggarna äro inbyggda sammanhängande läktare, som vila på träkolonner. Under läktarens östligaste delar äro inbyggda sakristia och förvaringsrum. Kyrkan uppgives på ritningen rymma 610 personer. De fyra socknemännens inlaga till K. Maj:t var dock inte tillkommen i laga ordning, dvs ej beslutad av sockenstämman, och alltså inte representativ för församlingens inställning i kyrkobyggnadsfrågan enl. brev från löjtnant D. H. KIHLMAN på Tofta gård i Lycke, till kyrkokuratorerna (RA: ÖIÄ, skr. t. K. Maj:t 1824), varför man på ny stämma hade att taga ställning till såväl det nya av Enander upprättade förslaget som Melanders av K. Maj:t år 1803 fastställda förslag. 1825 enades man slutligen om att låta uppföra kyrkan enligt det tidigare fastställda förslaget av Melander (ST.PROT.). Byggnadens längd kom dock att minskas avsevärt (ca 6 m). I övrigt följdes ritningen dock med förenklingar i fråga om dörr- och fönsteromfattningar. Den högtidliga grundstensläggningen ägde rum på Lycke nya kyrkogård den 14 maj 1826.²

Tornets tak var ursprungligen beklätt med furuspån, tjärat och rödfärgat (VIS.PROT. 1827). År 1832 täcktes tornhuvuven med kopparplåt (RÄK.). Kyrkorummets interiör var ursprungligen hållen i ljusa färger: väggarna voro marmorerade, likaså altaret; predikstol och läktare voro pärlfärgade, medan bänkarna voro brunmålade (INV. 1830). Åren 1879—83 skedde en genomgripande förändring av kyrkans interiör efter förslag av arkitekten J. F. ÅBOM³ genom att altare och predikstol skildes åt, varvid altaret flyttades från den

SENARE
FÖRÄND-
RINGAR

¹ SAMUEL ENANDER, f. 1788, † 1843; arkitekt, kammarskrivare i ÖIÄ 1813, konduktör 1827—1840.

² Om grundstensläggningen berättar ST.PROT. att man för att »förevisa denna lyckliga tid medelst at af Medailles och Myntsorter som äro slagne under vår nuvarande aller nådigste Konungs Regerings år inlägga och inmura uti Kyrkans grundstenar Exemplar af följande sorter: Krönings Medaillen af den 11 Maji 1818 af Silfwer med Konungens höga Brösthild, en hel Riksdaler B:co silfwer, äfwen med Konungens höga Brösthild, och af kopparmynt en schilling, en halfschilling, en fjärdedelsschilling och ett runstycke med Konungens namnschiffer. Wid samma tilfälle inlades med myntsorterne et blad af Pergament, påskrifvet desse ord: 1826, den 14 Maji, regerade Carl Johan öfwer Skandinavien, grefve Axel Pontus von Rosen styrde länet, Doctor Carl Fredrik af Wingård var biskop, kontraktsposten Gustaf L. Siwertsson kyrkoherde i Torsby, Harestad och Lycke och A. Lunderberg byggmästare. Akten börjades med den 429 psalmen 9 och 10 i nya Psalmboken och et kort tal af undertecknad, ordf., samt slöts med bön till Gud om lycka till arbetet och hjärtligaste välönskning öfwer Konungahuset och isynnerhet öfwer Hennes Kungl. Höghet Kronprinsessan och H.K.H. Hertigen af Skåne. Efter välsignelsen sjöngs psalm 272: 3 i nya Psalmboken.»

³ JOHAN FREDRIK ÅBOM, f. 1817, † 1900. Konduktör 1845, förste arkitekt vid ÖIÄ 1862—1882. Å. var vid mitten och under senare hälften av 1800-talet en av de mest produktiva arkitekterna och har ritat en mängd byggnader främst i Stockholm. Han var dock verksam även utanför Stockholm och har bl. a. ritat Njurunda kyrka (SvK, Me, s. 9—40) 1856, samt flera kyrkoinredningar.

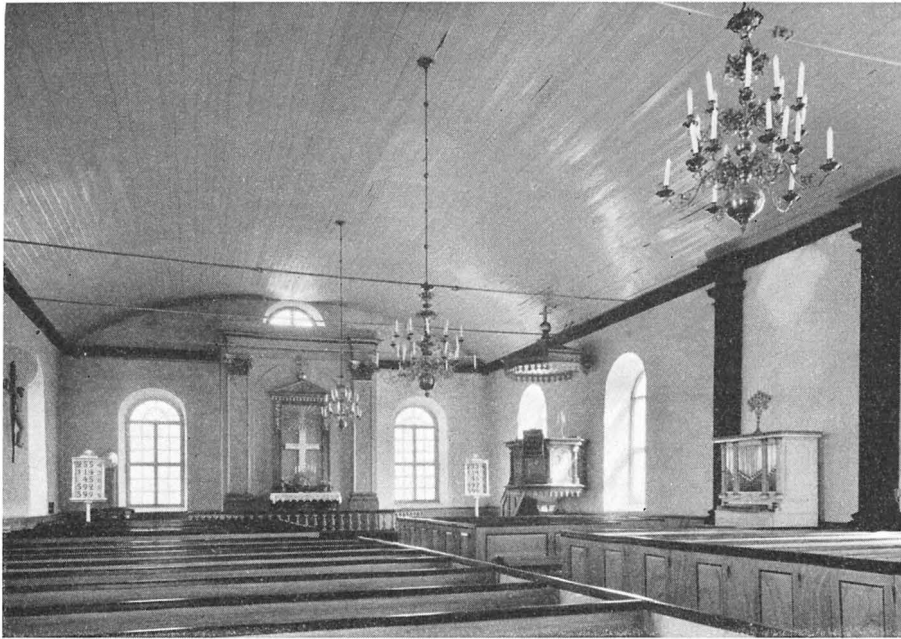

Fig. 219. Interiör mot N och mot S före 1960 års restaurering. Foto 1960.
Inneses gegen N und S vor der Restaurierung von 1960. Interior looking N and S before restoration in 1960.

Fig. 220. Interiör mot N efter 1960 års restaurering. Foto 1964.
Inneses gegen N nach der Restaurierung von 1960. Interior looking N after restoration in 1960.

Ö långväggen till den N kortsidan och predikstolen placerades på den Ö långväggen. Läktaren flyttades från den V långväggen till den S kortsidan (se s. 250 och fig. 226). Bänkinredningen orienterades likaså i N—S och interiören ommålades enligt tidens smak. År 1927 företogs ett antal smärre arbeten i kyrkan enligt förslag av länsarkitekten Allan Berglund,¹ bl. a. inläggning av nytt golv, omläggning av takpanelen, insättning av innanfönster. Samtidigt installerades en värmeanläggning i kyrkan, för vilken den gamla sakristian togs i bruk som pannrum.

RESTAU-
RERING
1960

Sommaren och hösten 1960 undergick kyrkan en omfattande restaurering, ledd av arkitekten Axel Forssén.² Själva kyrkorummet minskades genom att altarpartiets skärmvägg framflyttades något och utbyggdes till en hel kortvägg. Bakom den nya altarväggen inbyggdes sakristia, rum för dopgäster samt förstuga. Brudkammare och

¹ KNUT ALLAN BERGLUND, f. 1887, † 1950; länsarkitekt i Älvsborgs län.

² AXEL FORSSÉN, f. 1888, † 1961. Arkitekt i BSt. Drev egen arkitektverksamhet i Göteborg. Intresserade sig främst för kyrklig arkitektur och har utfört ett stort antal kyrkorestaureringar i Västsverige. Bland hans nybyggnadsarbeten märkes Sävedalens kyrka i Partille, invigd 1959.

Fig. 221. Interiör mot S efter 1960 års restaurering. Foto 1964.

Inneres gegen S nach der Restaurierung 1960. Interior looking S after restoration in 1960.

kapprum inrättades under läktaren vid S kortväggen (fig. 212). Vidare ommålades hela interiören, som återfick de för dess stil utmärkande ljusa färgerna. I samband med denna restaurering tillfördes kyrkan även nya inventarier.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altare och altarpupsats äro nu placerade vid N kortväggen. De inramas av en arkitektonisk uppbyggnad med två korintiska pilastrar uppbärande ett bjälklag. Detta krönes av ett i trä skulpterat och förgyllt lamm med korsfana, vilket tidigare prydde kyrkans ursprungliga altare (se nedan). Nuvarande anordning (fig. 222) härrör från 1960.

ALTAR-
ANORDNING

Altaret av trä dekorerar på framsidan av ett i trä skuret, förgyllt ornament i form av en bibel med korslagd palmkvist och fackla (fig. 222), som urspr. suttit på altarpredikstolens barriär (inv. 1830) och efter dennas förändring flyttats till den 1882 uppförda läktarens barriär (se fig. 219).

Altarprydnaden (fig. 222) består av en oljemålning, framställande Kristi dop, inramad av smala lisener och krönt av en trekantgavel med förgyllt klotkors. Mål-

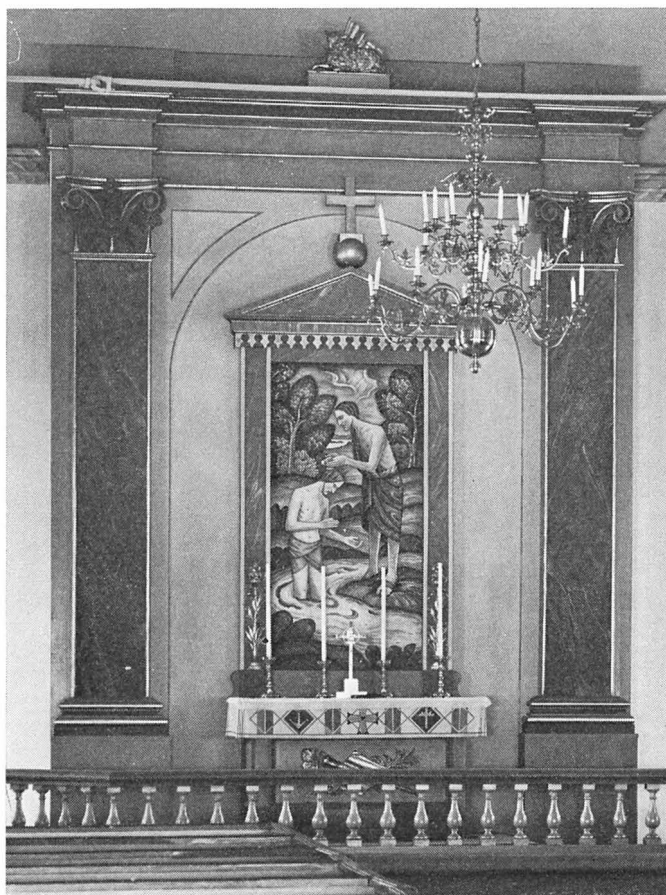

Fig. 222. Altaranordning. Altartavlan utförd av G. E. Ström 1960.
Foto 1964.

Altaranordning, Gemälde von Reredos. Painting by G. E. Ström
G. E. Ström 1960. 1960.

ningen är signerad GUNNAR ERIK STRÖM¹ 1960. Dess arkitektoniska inramning härrör från 1882 års altarpupsats (se nedan).

På altaret är placerat ett kors av silver, delvis förgyllt och besatt med röda stenar. I korsmitten är applicerad en bild av lammet inom en ring. På korsets baksida står HANDARBETE WALDEMAR SKARA K9 (= 1960). H 60, höjbart till 67,5.

Altaret var ursprungligen i enlighet med ett vid tiden för kyrkans planerande (jfr s. 235) omtyckt kompositionsschema placerat mitt på Ö långväggen (i anslutning till sakristiutbyggnaden) och sammankomponerat med predikstolen till en s. k. altarpredik-

¹ GUNNAR ERIK STRÖM, f. 1892. Konstnär. Genomgick Konsthögskolan 1912—1917. Sedan 1917 verksam i Göteborg. Har utfört ett stort antal utsmyckningar dels i profana byggnader, dels i kyrkor, företrädesvis i Göteborg och i Bohuslän.

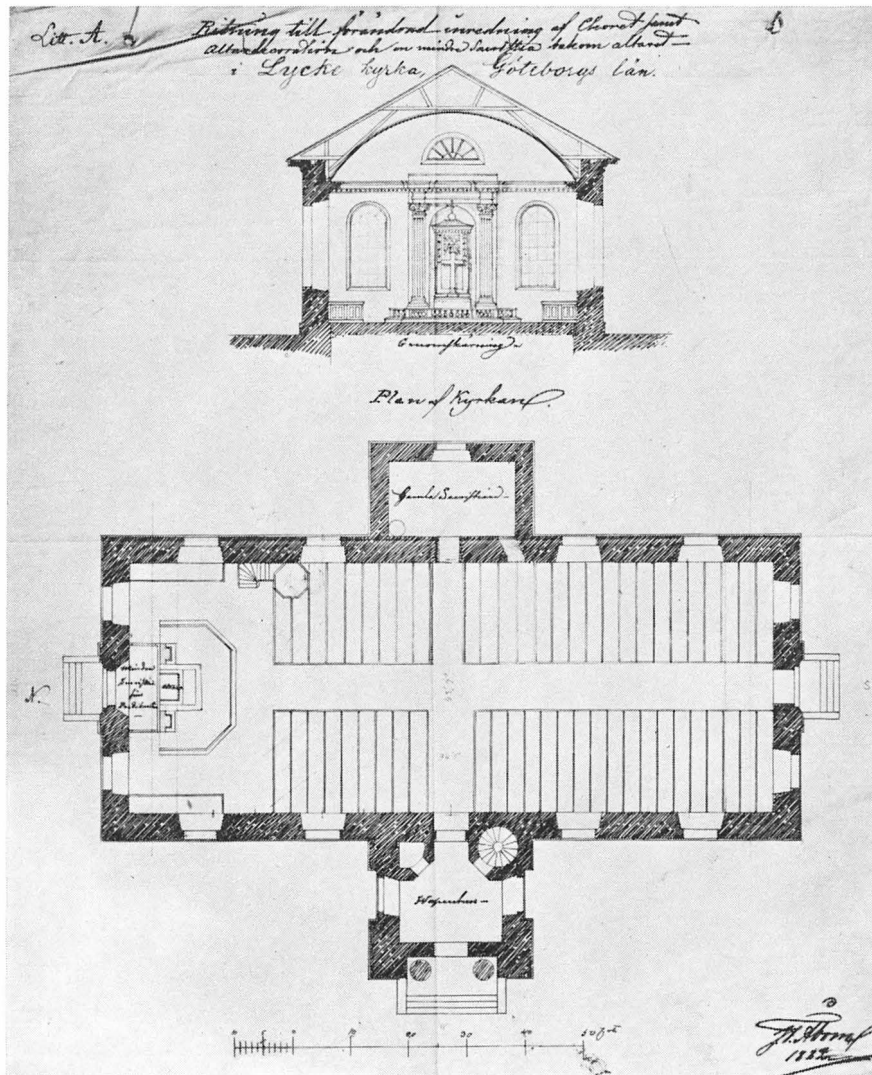

Fig. 223. Ritning till förändrad inredning och altardekoration av J. F. Åbom 1882. BSt.
 Zeichnung zu veränderter Einrichtung und Plan of revised furnishing and altar decoration
 Altardekoration von J. F. Åbom 1882.

stol.¹ Altaruppställningen tycks i princip ha utformats efter Melanders ritning (fig. 216)

¹ Anordningen med predikstol ovanför altaret har icke sällan under 1700-talet och början av 1800-talet använts i svenska kyrkor, säkerligen under inflytande av reformert kyrkobyggnad. Redan tidigare hade vissa radikala, kyrkligt funktionalistiska idéer om en kyrkas lämpligaste och riktigaste inredning med altare, predikstol och orgel m. m. diskuterats och delvis tillämpats åtminstone i vissa ritningsförslag till stormaktstidens stora kyrkobyggen. Se härom P. G. HAMBERG, *Kyrkobyggnad för protestanter, arkitekturhistoriska studier i äldre reformert och evangelisk-luthersk miljö*. Sthlm 1955.

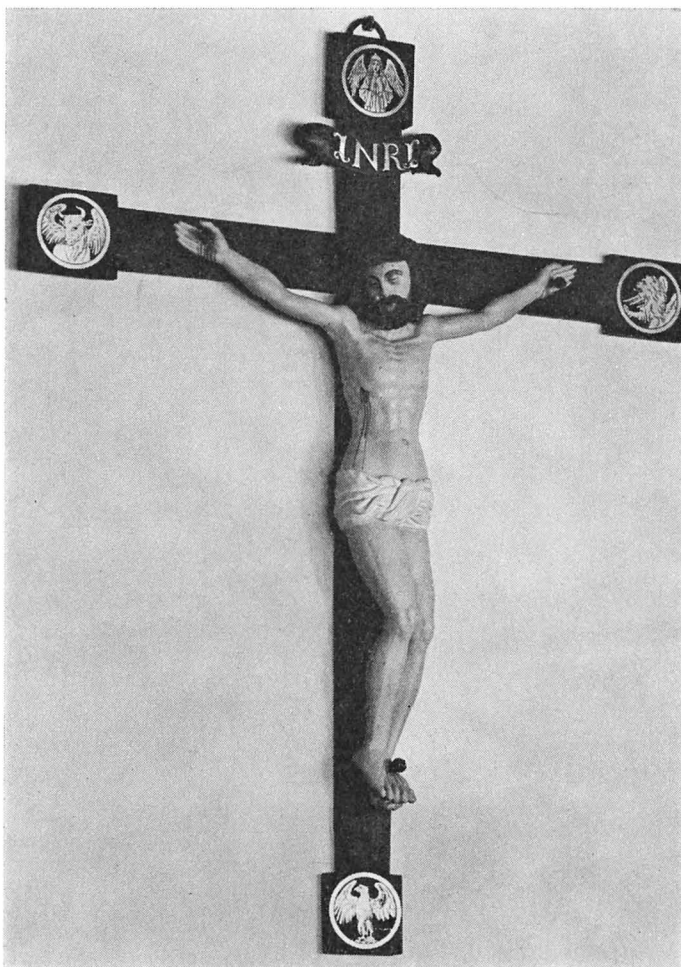

Fig. 224. Kristusbild från 1600-talet, korset nygjort 1904.

Christusbild
aus dem 17. Jh.
Kreuz aus
1904.

Figure of
Christ, 17th
cent., cross
made in 1904.

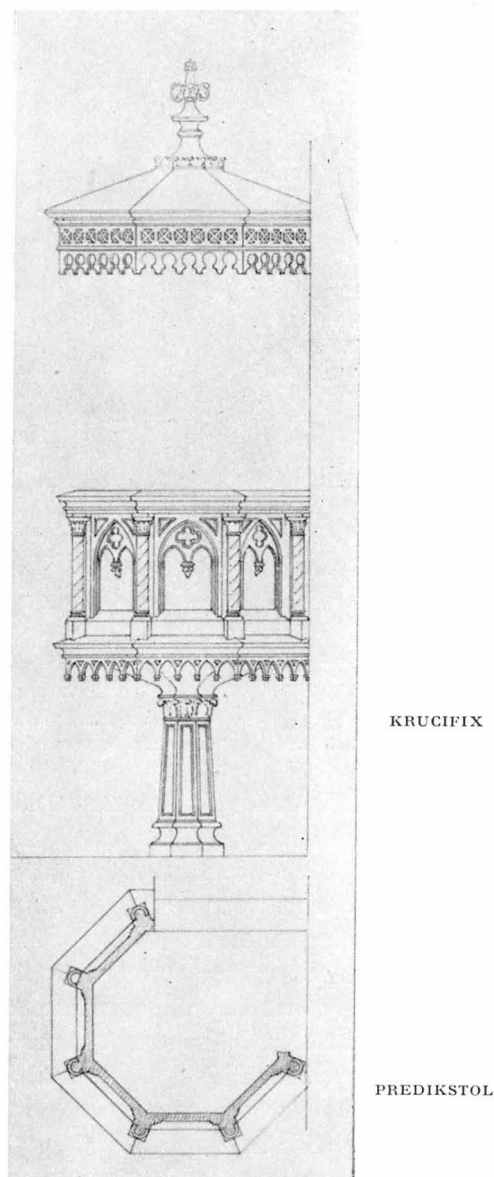
och beskrives i INV. 1830 på följande sätt: »På altaret som består af träd med marmorerad målning, är ett förgylldt lam med segerfana, och förgylde consoler på ömse sidor. Predikstolen deröfver i rectangelform, perlefärgad med förgyllda kanter — midt på densamma en uppslagen bok, en brinnande fackla och en palmqvist. Öfver densamma är en himmel med en förgylld hängande dufva och deröfver föreställes den allseendes öga. Draperi är måladt bakom predikstolen och altaret.» Denna kombination av altare och predikstol blev småningom omodern och väckte motstånd särskilt ur liturgisk synpunkt. I många församlingar önskade man därför borttaga dessa altarpredikstolar. Det var främst denna önskan, som utgjorde anledningen till den i Lycke kyrkas ursprungliga kompositionsidé starkt ingripande förändring, som utfördes 1879—83, trots att den traditionella orienteringen av kyrkobyggnaden därigenom helt ändrades. Vid den nämnda förändringen

(se även s. 242) skildes altare och predikstol åt och altaret flyttades till N kortväggen efter ett förslag (fig. 223) av arkitekten J. F. Åbom (s. 242 not 3), vilken även ritade den nya altaranordningen. Samtidigt med denna ändring torde det ovan nämnda på muren i rött, gult och grått målade draperiet ha överkalkats. Altaruppsatsen (fig. 219 o. 223), vars rektangulära mittfält var prytt av ett enkelt kors och ett strålkranomgivet Guds-öga, behölls oförändrad till 1960, då den utbyttes mot den ovannämnda målningen. Samtidigt framflyttades hela den N innerväggen (jfr s. 244). Altaruppsatsens borttagna mittfält placerades i stället mitt på Ö långväggen, ovanför det ursprungliga altarets plats, där man framtagit och kompletterat den ovan nämnda draperimålningen (fig. 220).

Altarringen, som är bruten, består av svarvade balusterdockor och stammar sannolikt från 1827 års inredning.

Kristusbilden till ett krucifix från den äldre kyrkan är bevarad och upphängd på V långväggen (fig. 224, jfr s. 230). H 129. Krucifixet restaurerades 1904 av M. B. Wallström i Lödöse (s. 188, not 1), varvid den grova övermålningen och korset tillkom (RÄK.). På grund av denna övermålning är den konstnärliga kvaliteten på figuren svår att bedöma. Årtalet 1648, som står på korset, har med största sannolikhet förts över från det tidigare korset och kan avse krucifixets tillkomstår.

Predikstol (se fig. 220) av trä, marmorerad i ljus rött, grått och blått med förgyllda detaljer. Placerad i kyrkans NÖ hörn. Korgen har åttkantig form, barriären består av fem fält. Framför hörnen stå kolonner och fyllningarna uppdelas av gotiserande spetsbågställningar. Korgen vilar på en åttkantig pelare med skulpterat kapital och profilerad bas. Den från ljudtaket nedhängande duvan härrör sannolikt från 1827 års altarpredikstol (jfr ovan). Predikstolen är jämte

KRUCIFIX

PREDIKSTOL

Fig. 225. Ritning till ny predikstol av O. A. Mankell 1880. BSt.

Zeichnung zu einer neuen Kanzel von O. A. Mankell 1880.

Drawing of new pulpit, by O. A. Mankell, 1880.

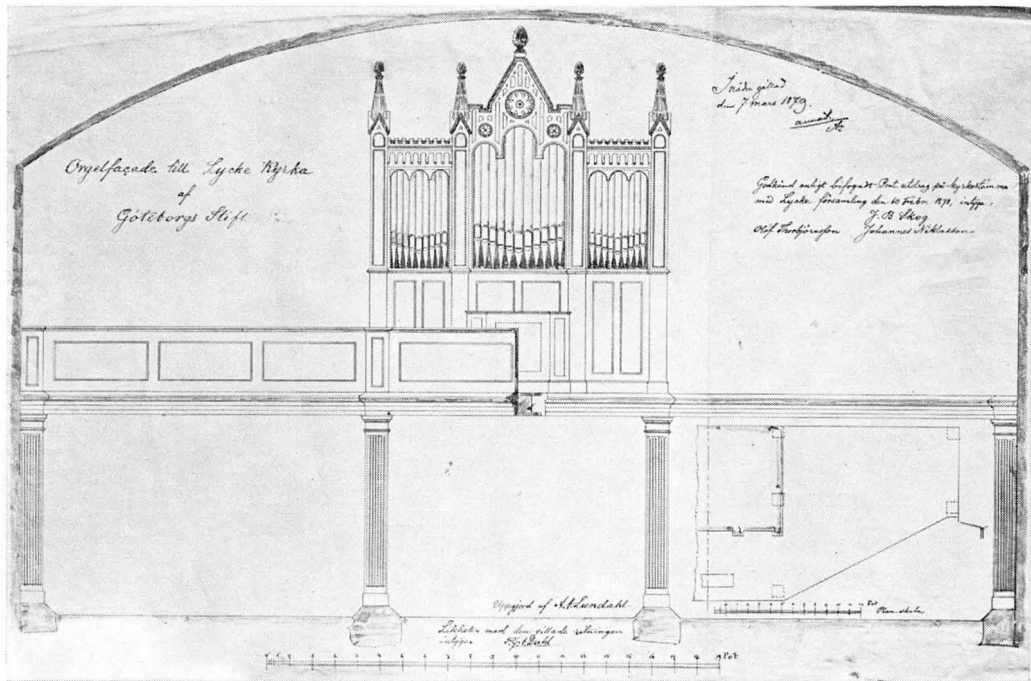

Fig. 226. Ritning till orgelfasad av A. V. Lundahl 1878. BSt.

Zeichnung zur Orgelfassade von A. V. Lundahl 1878. Drawing of organ front, by A. V. Lundahl, 1878.

tillhörande ljudtak ritad 1880 av Otto Aug. Mankell¹ i nygotisk stil (fig. 225) och tillverkad av Ch. Jansson (RÄK. 1881).

Den ursprungliga predikstolen var, såsom tidigare nämnts, sammanbyggd med altaret och placerad mitt på Ö långväggen. Se beskrivningen ovan av 1827 års altarpuppställning (s. 248).

BÄNK-
INREDNING

Bänkinredningen är sluten med enkla fyllningsdörrar, som stamma från 1827. Den var ursprungligen orienterad mot Ö (se fig. 215) men ändrades 1879—83 till riktning mot N i samband med altarets och läktarens flyttning (se ovan s. 242 o. 248). Vid restaureringen 1960 samlades bänkarna i två kvarter samt ombyggdes till större bekvämlighet. Bänkar och ramstycken äro målade i grått, fyllningarna äro marmorerade i blått. Bänkarna voro från början brunmålade (INV. 1830).

ORGEL-
LÄKTARE

En läktare var ursprungligen placerad utmed V långsidans mittparti med ingång från tornet (fig. 216 nederst t. h.). År 1882 fick orgelläktaren sin nuvarande placering vid S kortväggen. Barriären består av släta fyllningar med enkelt listverk. Målades 1960

¹ OTTO AUGUST MANKELL, f. 1838, † 1885; arkitekt, tecknare. Auskultant i ÖIÄ och från 1867 lärare i perspektivlära vid Konstakademien. Verkade dessutom som tecknare för pressen och har utgivit i litografiskt färgtryck utsikter över Göteborg, Stockholm och Visby.

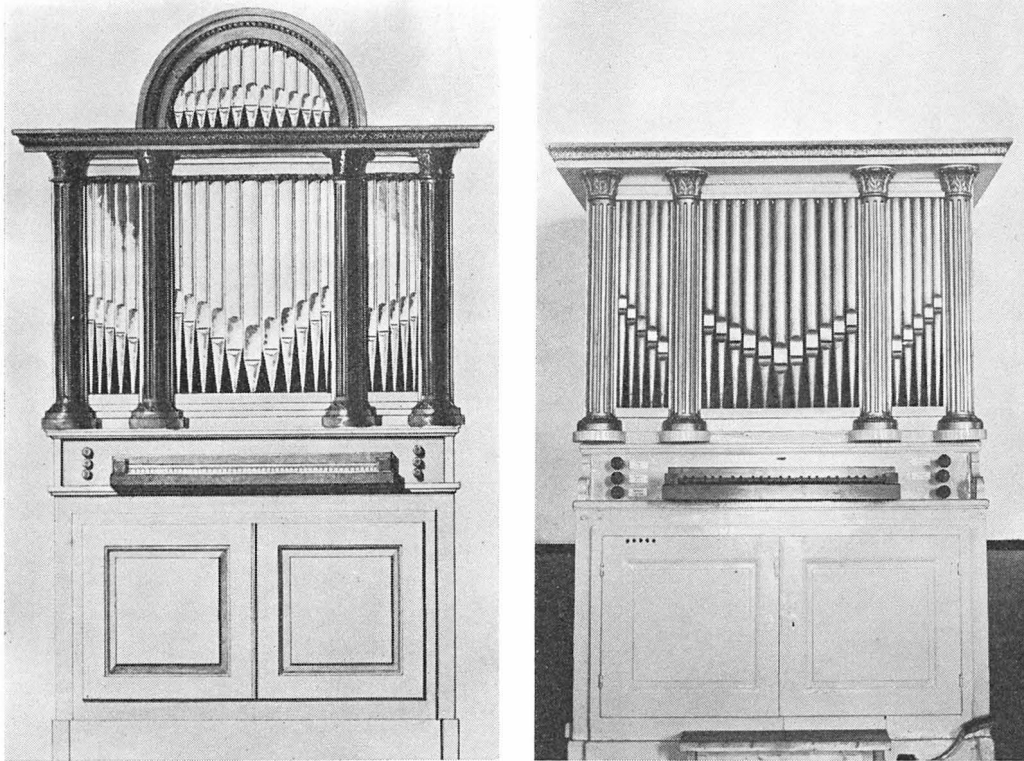

Fig. 227. Orgel byggd omkr. 1815 av C. Rosendahl, ombyggd 1826 av P. Z. Strand. Tillhörde urspr. Engelska församlingen i Göteborg. Teckningen, som visar orgelns urspr. utseende, tillhör Söderlingska samlingen,¹ Göteborg.

Orgel um 1815 von C. Rosendahl erbaut, umgebaut 1826 von P. Z. Strand. Gehörte ursprünglich der Englischen Gemeinde in Göteborg. Die Zeichnung wiedergibt das ursprüngliche Aussehen der Orgel.

Organ built ca. 1815 by C. Rosendahl, rebuilt 1826 by P. Z. Strand. Belonged originally to the English parish in Gothenburg. The drawing shows the original appearance of the organ.

med fyllningarna marmorerade i rosa och ljus blått. Under läktaren, som vilar på åtta pelare, ha en brudkammare och ett kapprum inbyggt i samband med den senaste restaureringen (se s. 244). Vid denna restaurering framflyttades läktarens sidopartier förbi långhusets västligaste fönster, så att läktarbarriären kunde dragas i rät linje tvärs över långhuset (jfr fig. 219). Samtidigt flyttades ett på läktarens mittfält placerat (s. 245) i trä skuret ornament till altarets framsida (jfr fig. 219 och 221).

¹ Söderlingska samlingen består av en unik och värdefull samling förnämliga avbildningar av ett 70-tal numera till största delen helt försvunna äldre orgelverk i västra Sverige. Avbildningarna utförda under 1800-talets första hälft av Söderling i Göteborg. Samlingen vårdas av orgelbyggare Anders Magnusson, Göteborg. Se E. ERIC, Kring den återuppståndna Jonsersorgeln. En orgelhistorisk återblick med särskild hänsyn till förhållandena i Göteborgs stift, i: Julhälsning till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1951.

Fig. 228. Detalj av dopfunten fig. 229. Allegoriska kvinnofigurer, t. v. Hoppet, t. h. Kärleken. Foto 1960.
 Detail vom Taufbecken Abb. 229. Allegorische Frauen- Detail of font fig. 229. Allegorical female figures; left
 figuren, links die Hoffnung, rechts die Liebe. figuren, links die Hoffnung, rechts die Liebe.

Orgelfasaden (fig. 221) utgöres av en uppbyggnad i nygotisk stil. Den är ritad av A. V. Lundahl¹ och stadfästad 1879 (fig. 226).

Orgelverket är anskaffat i samband med läktarens flyttning vid 1880-talets början.² Det har 11 stämmor, en manual och pedal, speltrakturen pneumatisk.

En mindre orgel (fig. 227) står nu vid V långväggen i kyrkans koravdelning. Den har från början tillhört Engelska församlingen i Göteborg och kom 1870 såsom gåva av en Ahrenberg³ från Göteborg att tillhöra Lycke kyrka. Orgeln är byggd omkr. 1815 av artille-

¹ ANDERS VICTOR LUNDAHL, f. 1846 i Bågarp, Skåne, † 1903; orgelbyggare. Avlade organistexamen vid Musikaliska Akademien 1869. Från 1870-talet verksam i Malmö, förlade 1891 sin orgelfabrik till Stockholm. L. var den förste orgelbyggare, som konstruerade sina orglar med det rörpneumatiska systemet. Har bl. a. byggt (1892) det nuvarande orgelverket i Malsta kyrka, Uppland (SvK, Up V, s. 657).

² Uppgifter härom saknas i RÄK., men enligt förre kyrkovaktmästaren SVEN JOHANSSON, Lycke, är orgelverket anskaffat vid denna tid.

³ Sannolikt grosshandlaren SIMON THEODOR AHRENBORG i Göteborg, † 1869.

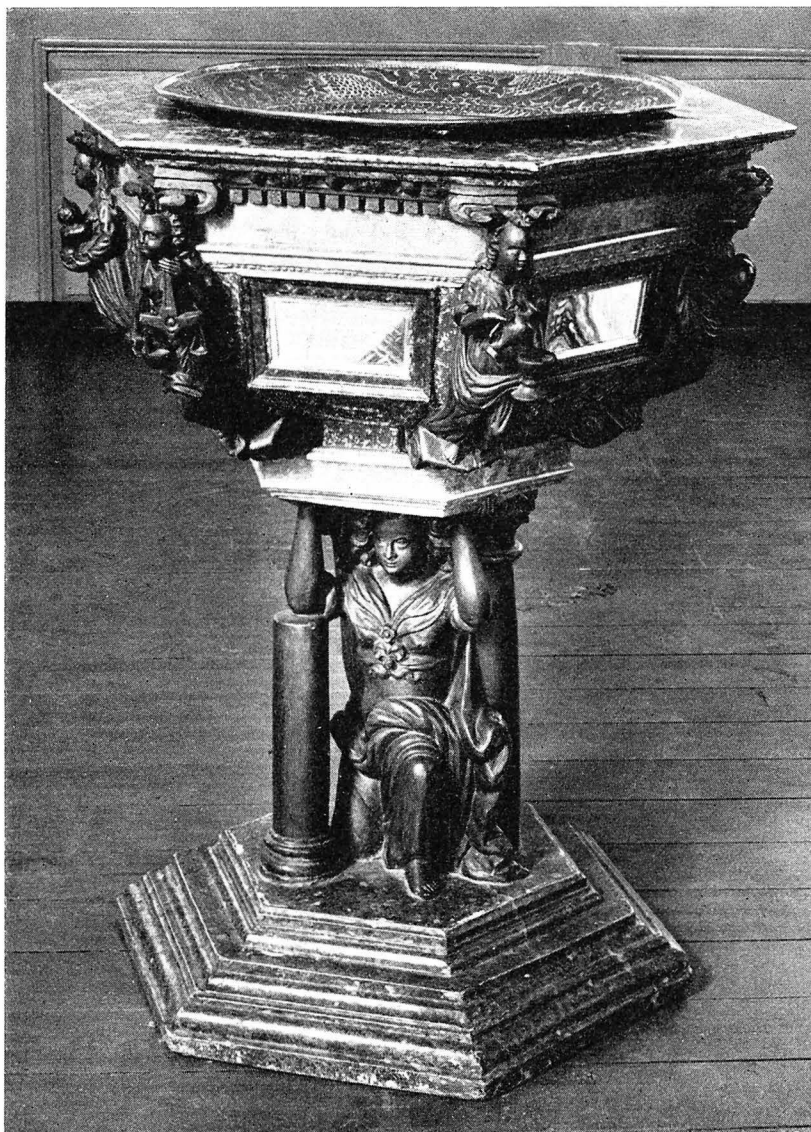

Fig. 229. Dopfont av skulpterad ek, utförd före 1658. S. 255. Foto 1960.
 Taufbecken aus skulptierter Eiche, ausgeführt vor 1658. Carved oak font, executed before 1658.

risten Claes Rosendahl,¹ men ombyggdes 1826 av den kände Stockholmsmästaren P. Z. Strand.²

¹ CLAES ROSENDAHL, f. 1789, soldat vid Göta artilleriregemente i Göteborg. Var även amatörorgelbyggare och byggde under 1800-talets andra årtionde ett par mindre verk i Göteborgs stift. Av dessa är orgeln i Lycke det enda bevarade (E. ERIC, a. a. s. 13).

² PER ZACHARIAS STRAND, f. 1797, † 1844. En av våra mest kända svenska orgelbyggare. Byggde omkr. 70 orglar inom Sverige med Lunds domkyrkas orgel (1836, numera ombyggd) som den mest berömda. I stilhänseende företräder S. en romantisk uppfattning.

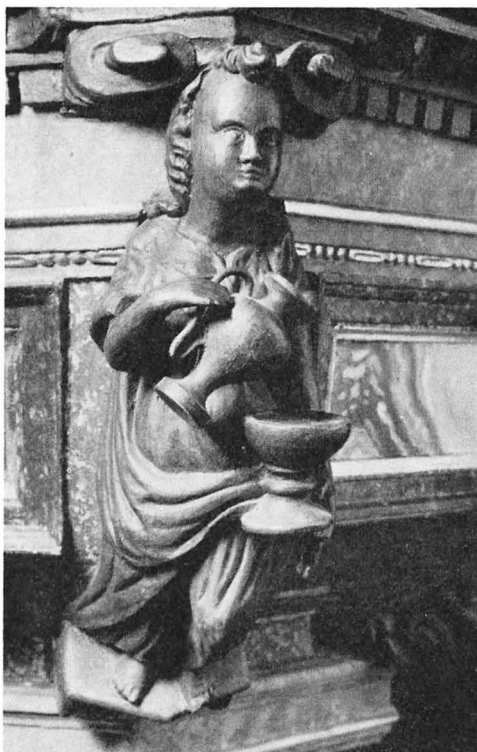

Fig. 230. Detalj av dopfunten fig. 229. Allegoriska kvinnofigurer, t. v. Måttligheten, t. h. Tron. Foto 1960.
 Detail vom Taufbecken Abb. 229. Allegorische Frauen- Detail of font fig. 229. Allegorical female figures; left
 figuren, links die Mässigkeit, rechts der Glaube. Temperance, right Faith.

Orgelfasaden är byggd i klassicerande stil och består av tre fält med blindpipor skilda åt av kolonnetter. Fasaden kröntes ursprungligen av ett bågformat fält med små blindpipor (fig. 227). Klav (om fyra oktaver) å orgelns framsida, på vardera sidan 3 registerandrag. Stämmornas antal är fyra. Orgelhusets nedre del tillslutes framtill av två luckor. Den nedre delen inrymmer orgelns bälg, som kan trampas av den spelande med en på framsidan anbragt järntrampa.¹ H 225, B 169, Dj 102. Orgeln renoverades 1949 av A. Magnusson, Göteborg. Renoveringen bekostades av hemmansägaren Karl Bengtsson.

Två nummertavlor på höga fotställningar (se fig. 219). Vitmålade med förgyllda ornament, kolonnikapitel och baser. H 258. Ritade av arkitekt A. Berglund 1928. Voro före restaureringen 1960 placerade i koret. Av dessa användes numera endast den ena.

Två äldre nummertavlor med enkla förgyllda ramar. H 107, B 59. Uppsatta i långhuset.

¹ Orgelbeskrivningarna utförda av fil. dr B. WESTER.

Dopfont av ek med rikt skulpterad ornering (fig. 229). Sexsidig cuppa uppbytt av en på en fotplatta knäböjande kvinnofigur. I varje hörn av cuppan en konsol i form av en allegorisk figur i friskulptur. Dessa sex figurer framställa dels de tre teologiska dygderna — 1. Tron med korset (fig. 230), 2. Hoppet med ankare (fig. 228), 3. Kärleken med ett barn (fig. 228) — dels tre av kardinaldygderna — 1. Rättvisan med svärd och våg (fig. 231), 2. Måttligheten med kanna och skål (fig. 230), 3. Visheten med orm och spegel (fig. 231). Den knäböjande kvinnofigur, som på hjässa och händer bär upp fontens cuppa, är en symbol för ståndaktigheten. Även fontens fotplatta är sexsidig. Fonten är marmorerad i rödbrunt på fotplatta och listverk, cuppens speglar äro marmorerade i vitt, blått och rött. Figurerna äro brunlaserade. H 98, cuppens D 69. Fonten är något skadad: en av armarna på Trons kors samt Vishetens ena hand saknas.

Dopfonten, som ursprungligen tillhört den gamla kyrkan, är ett 1600-talsarbete av hög kvalitet. Såväl om mästare som tillverkningsår saknas direkta uppgifter. Det kan

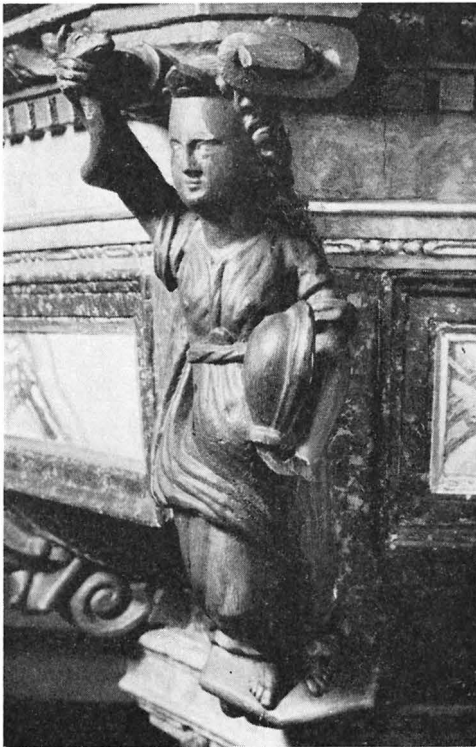

Fig. 231. Detalj av dopfonten fig. 229. Allegoriska kvinnofigurer, t. v. Visheten, t. h. Rättvisan.
Foto 1960.

Detail vom Taufbecken Abb. 229. Allegorische Frauenfiguren, links die Weisheit, rechts die Gerechtigkeit.

Detail of font fig. 229. Allegorical female figures; left Wisdom, right Justice.

dock fastställas att funten kommit i kyrkans ägo mellan åren 1642 och 1669. År 1642 beslöt nämligen församlingen att anskaffa en ny dopfunt (RÄK.), och i kyrkans tidigaste 1600-talsinventarium, upprättat 1669, är upptagen en funt med »en Crona af trä förärat af sal. Hans Frantzson». Med krona avses sannolikt ett höj- och sänkbart dopfuntslock, som nu saknas. Den i INV. nämnde givaren är med största säkerhet identisk med den förmögne lagmannen Hans Frantzson¹ på Tofta gård. Denne var lagman i Bohuslän och Viken 1636—1658, och det är sannolikt att funten blivit skänkt till kyrkan under denna tid, d. v. s. före 1658.

Det ligger nära till hands att antaga att dopfunten beställts av bildhuggaren Hans Swant² i Göteborg, vilken under mitten av 1600-talet dominerade träskulpturen i detta område. Dopfunten hör dock inte stilmässigt samman med arbeten från Swants verkstad. Trots det något grova utförandet finnas däremot överensstämmelser, såväl stilmässigt som ikonografiskt, med arbeten av den till Göteborg 1670 från Stralsund invandrade bildhuggaren Marcus Jäger.³ Då funten bör ha skänkts före 1658 (jfr ovan), skulle den, om den sättes i samband med Jäger, ha utförts redan under dennes första verksamhetsår i Stralsund. För ett sådant antagande saknas dock belägg, då ingenting är känt om Jägers förbindelser med Sverige eller om hans verksamhet under denna tid.

Dopfunten restaurerades samtidigt med kyrkans krucifix år 1904 av M. B. Wallström (s. 249) varvid den nuvarande målningen tillkom (RÄK.). I INV. 1830 uppgives funten vara målad i pärlgrått med förgyllda figurer. Denna ommålning i nyklassicistisk smak tillkom sannolikt 1827 vid överförandet från den gamla till den nya kyrkan. Om den ursprungliga ytbehandlingen är ingenting med säkerhet känt.

DOPFAT

Till dopfunten hör ett dopfat av mässing (fig. 232). Tidigare i gamla kyrkan. Runt brättet löper ytterst en graverad vinranka med 7 druvklasar i pressat arbete. Innanför denna ett flätband. I botten är, likaledes i pressat arbete, framställd en dubbelörn, mellan vars båda huvuden en kejsarkrona och ett riksäpple placerats (= det tyskromerska rikets vapen). På brättet en graverad sköldformad kartusch. D 55. Angående tillverkningstekniken se s. 204. Fatet är troligen ett tyskt (Nürnberg) arbete från 1600-

¹ HANS FRANTZON (Frantsson), lagman i Bohuslän och Viken 1636—58. Han förlänades med ett flertal gårdar i länet, däribland Tofta gård i Lycke sn (se även SvK, Bo II: 1, s. 24, not 1).

² HANS SWANT, f. 1609, † 1678, bildhuggare av tysk börd. Verksam i Göteborg från 1638. Har utfört en mängd altarpuppstatser, predikstolar m. m. i Västsverige. Se S. KARLING, Hans Swant. En bildhuggare i Göteborg under 1600-talets mitt, i: GBFT 1943.

³ MARCUS JÄGER d. ä., f. 1626, † 1707, bildhuggare. Verksam i Stralsund från 1653. Förlade omkr. 1670 sin verksamhet till Göteborg där han vann burskap som bildhuggare 1683, men redan 1670 omnämnes som »so eben herüber gekommen von Stralsund». Har bl. a. utfört den praktfulla predikstolen för Tyska kyrkan i Göteborg (sedan 1797 i kyrkan i Lysekil). Se S. KARLING a. a. s. 2 f. Forskningar rörande Marcus Jäger bedrivs vid Stockholms Universitet av fil. lic. L. AHLMARK, som välvilligt lämnat uppgifter om Jäger.

Fig. 232. Dopfat av mässing. Tyskt (Nürnberg-) arbete från 1600-talets förra hälft. Foto 1960.
 Taufschale aus Messing. Deutsche (Nürnberger-) Arbeit aus der ersten Hälfte des 17. Jh. Brass baptismal bowl. German (Nuremberg) work dating from first half of 17th cent.

talets förra hälft. Säkerligen identiskt med det »mässingsfaat i funten», som omnämnes första gången i 1669 års INV.

Dopskål av svarvad och hamrad mässing. Slät med smalt brätte. D 31, Dj 10. Möjligen identisk med det mässingsbäcken, som omnämnes i INV. 1598 (s. 230).

Kalk av silver (fig. 233). Slät cuppa, profilerat skaft och fot. Cuppans invändiga förgyllning har dragits över till utsidan och bildar upptill en smal dekorativ kant. Nedanför denna är graverat CARL LUDVIG EUGENS KYRKA TILLHÖRIG ÅR 1827. På foten graverat

NATTVARDS-
KÄRL

Fig. 233. Kalk och paten av silver. Johan Malmstedt, Göteborg, 1827. Foto 1960.

Kelch und Patene aus Silber chalice and paten, Silber, Johan Malmstedt, Johan Malmstedt, Gothenburg, 1827.

Fig. 234. Sockenbudstyg av silver. Magnus Wallengren, Halmstad, 1815. Foto 1960.

Silbergeräte für Krankenbesuche. Magnus Wallengren, Halmstad, 1815. Viaticum vessel, silver. Magnus Wallengren, Halmstad, 1815.

KALKEN MED PATEN VÄGER 42 1/4 LOD. Enligt stplr tillverkad 1827 av Johan Malmstedt, mästare i Göteborg 1783—1831. H 23.

Paten av förgyllt silver. Helt slät med smalt brätte. Samma stplr som på kalken. D 12,8.

Oblatask av silver. Oval, med punsade ornamentala lister kring övre och nedre kanten. På locket en driven och graverad bladdekor med knopp. På undersidan är graverat CARL LUDVIG EUGENS KYRKA TILLHÖRIG ÅR 1827. 26 LOD. Samma stplr som på kalken. L 12, B 9,5.

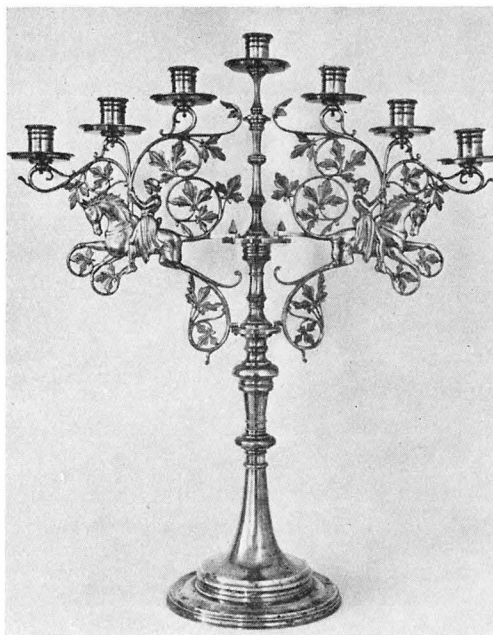

Fig. 235. Kandelaber (nr 2) av mässing, tillverkad av Gusums bruk. Omkr. 1900. Foto 1960. S. 260.
 Messingkandelaber, ver- Brass chandelier, made at fertigt in der Fabrik von Gusums Works, ca. 1900.
 Gusum. Um 1900.

Silsked av silver, slät och helt förgylld. Samma stplr som på kalken. L 15,5.

Sockenbudstyg bestående av kalk och paten i svarvat, skinnklätt och sidenfodrat träfodral, på vars översida i blindpressning står M. RODHE.¹ — Kalken av silver med halvklotformig, upptill något utsvängd förgylld cuppa, profilerat skaft och fot (fig. 234). På foten är graverat M. RODHE. Enligt stplr tillverkad 1815 av Magnus Wallengren, mästare i Halmstad 1803—1827(28). H 12. — Patenen helt slät med förgylld översida. Samma stplr som på kalken. D 7. Sockenbudstyget finns ej upptaget i 1827 års INV., däremot i det nästföljande från 1853. Säkerligen gåva av Magnus Rodhe, kyrkoherde i Torsby 1839 och sedermera prost därstädes.

Vinkanna av nysilver, invändigt förgylld. Rak, uppåt avsmalnande form. Runt livet löper en vinlövsranka över vilken med götisk stil är graverat *DETTA ÄR MITT BLOD DET NYA TESTAMENTETS*. På livet även en graverad bild av lammet samt IHS på ett likarmat kors. Vinkelböjt handtag med gjuten bladornering. På locket ett krönande kors. Kannan är stämplad med C. A. KJERNÅS N.S. 9. H 40, D 20.

I kyrkan förvaras även tre vinkaraffer av slipat glas med korskrönta proppar. Amforaliknande form. H 41. 1800-tal.

Ljuskronor av mässing: — 1. Två kransar med sex armar med vinlövsornamentik, varje arm 2 ljus. På ändkulan är graverat *TACKSAMHETENS GÄRD* 1847—1897. H 210.

LJUS-
REDSKAP

¹ MAGNUS RODHE, f. 1790, † 1867. Kyrkoherde i Torsby 1839. Prost 1849—52 (SKARSTEDT, s. 569).

Enligt uppgift gåva av en person vid namn Gjerz, vilken ofta pläгат гäста Tofta gård. — 2—3. Ett par med två kransar av sex armar, varje arm 2 ljus. Armarna ha växtornamentik. Skänkta omkr. 1902 av hemmansägarna Karl och Johannes Samuelsson, Bremnäs och fru Charlotta Niklasson, Västra Lycke. — 4—5. Ett par, kopior efter ovanstående. Tillverkade 1960 av gelbgjutare Sven Jonsson, Skara, och skänkta av hemmansägaren Frans Bengtsson, Instön, och framlidne hemmansägaren Karl Bengtssons sterbhus, Instön. — 6—7. Ett par mindre för 5 ljus i en krans. H 23. Hänga på läktaren. Skänkta 1960.

Kandelabrar av mässing: — 1. Ett par med tre armar. H 47. Gåva av hemmansägaren Karl Olsson, Korsviken. Stå på predikstolen. — 2. Ett par för 7 ljus med hög profilerad mittstam och två armar, vardera bärande en medeltida ryttarfigur, från vilken springer ut ett graciöst bladverk (fig. 235). Stämplade med GUSUMS BRUK 10. H 72. Omkring 1900. Modellen till armarna är tydligen gjord direkt efter en teckning i VIOLET-LE-DUC, Dictionnaire raisonné du mobilier français, I, s. 400 pl. XXVIII.¹ Gåva av de ovan nämnda bröderna Samuelsson och fru Charlotta Niklasson, troligen 1902.

Ljusstakar: — 1. Två par av tenn. Rund fot, profilerat skaft och rund ljusbricka. Stämplade SVENSKT TENN. H 31 resp. 35. Enligt stplr tillverkade av gelbgjutare Sven Jonsson, Skara 1960. Stå på altaret. — 2. Ett par enkla av mässing. Stämplade GUSUMS BRUK 39. H 21.

TEXTILIER

Antependium av rött kläde med broderade törnerankor och törnekrans i gult (fig. 236). L 360, H 105. Skänkt omkr. 1905 av kabinettskammarherre Erik Hallin, Tofta gård.

Altarbrun (se fig. 222) av vitt ylle med silkeinslag i vitt och violett. Kors och ankare i guldgalon, broderier i ullgarn och pastellfärgat silke. På baksidan sydd signatur AGDA ÖSTERBERG VARNHEM² 1960. KOMP. K(ERSTIN) P(ERSSON). L 350, H 30. Gåva av församlingsbor 1960.

Mässhakar: — 1. Av purpurlila sammet, prydd med guldgalon och upphöjda broderier i guldtråd och paljetter. På ryggsidan ihs inom ett fyrpass, från vilket utgår strålar och liljor. På framsidan lammet liggande på en bok. Foder av violett siden. Omkr. 1905. — 2. Av vitt ylle med silkeinslag. Broderat ok, på ryggsidan mittbård i guldtråd och flerfärgat ullgarn. Sydd signatur AGDA ÖSTERBERG VARNHEM 1963. KOMP. K. P.

Predikstolskläden: — 1. Av rött kläde med texten SALIGA ÄRO DE SOM HÖRA GUDS ORD OCH GÖMMA DET broderad i gult. H 70, B 56. Omkr. 1905. — 2. Av vitt ylle med silkeinslag. Kristusmonogram i guldgalon samt broderi i rött och blått ullgarn. Sydd signatur som på altarbrunet. H 55, B 53. Gåva av församlingsbor 1960.

Nattvardsduk av linne med broderier i rött garn. Cirkelrund medaljong med Guds lamm och ihs, i kanten bårder med vinranksmotiv. L 100, B 78.

¹ Enligt meddelande av fil. dr HARALD WIDEEN, Göteborg.

² Se s. 141, not 1.

Kormatta i röllakan med prismaliknande mönster i grått, vitt och blått samt med inslag av rödbrunt. I ena hörnet signerad A(GDA) Ö(STERBERG). L 380, B 210. Gåva av församlingsbor 1960.

Rokokofåtölj, gråmålad och klädd med gulgrått tyg. Tidigare målad i svart och guld och med svart skinnklädsel. Troligen från 1700-talets mitt. Placerad i koret. DIVERSE

Ståndur med rakt, gråmålat träfodral. H 261. Urtavlan signerad c. L. MALMSJÖ. 1800-tal.

Svarvad kollektskål av trä på hög, tredelad fotställning. Samma typ som i Torsby och Harestad. 1800-talets mitt. H 94.

Offerkista av rödmålad furu med enkla bandbeslag och tre lås. L 110, B 45, H 45. Ursprungligen i gamla kyrkan. Enligt RÅK. tillverkad 1735. Förvaras i tornkammaren.

Två lådformade offerbössor av koppar. Den ena försedd med järnlås för tre nycklar samt inskriptionen G.L.S. 1807 LYCKE KYRKA. L 22, H 17, B 17. Den andra är försedd med grepe; stänges med två hänglås. Inskription LYCKE KYRKA. L 22, H 20, B 19. Ursprungligen i gamla kyrkan.

Kyrkan äger två klockor, av vilka den ena, lillklockan, härrör från gamla kyrkan. Den har svagt svängda sidor med kraftigt markerad slagring (fig. 237). På livet finns två inristade figurer, ungefär 30 cm höga: Jungfru Maria med barnet samt S. Laurentius (fig. 238). Över madonnans vänstra ansiktshalva är bokstaven I inhuggen. Laurentius, KLOCKOR

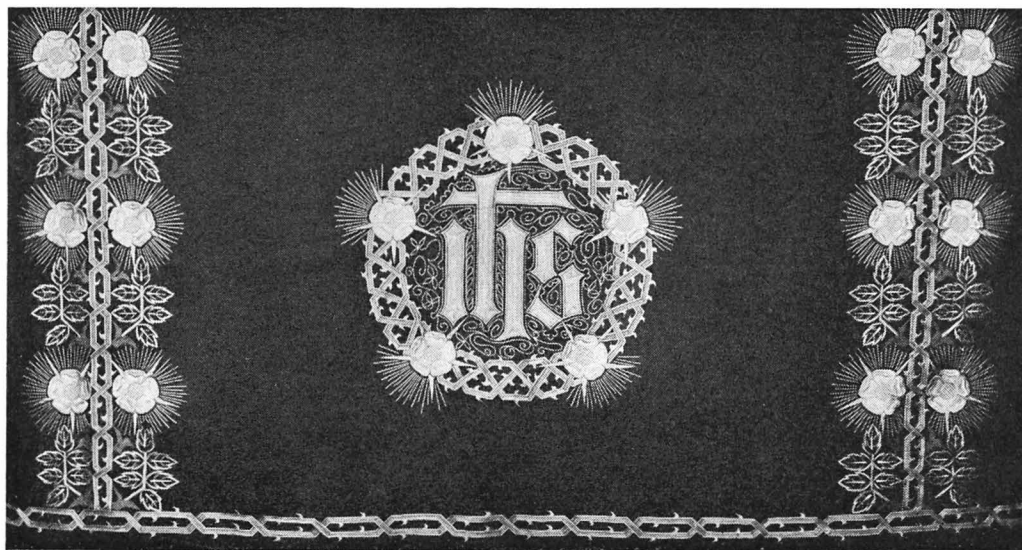

Fig. 236. Antependium av rött kläde med broderier i gult. Omkr. 1905. Foto 1964.

Antependium aus rotem Tuch mit gelben Sticken. Altar frontal of red broadcloth, with yellow embroidery. Um 1905. Ca. 1905.

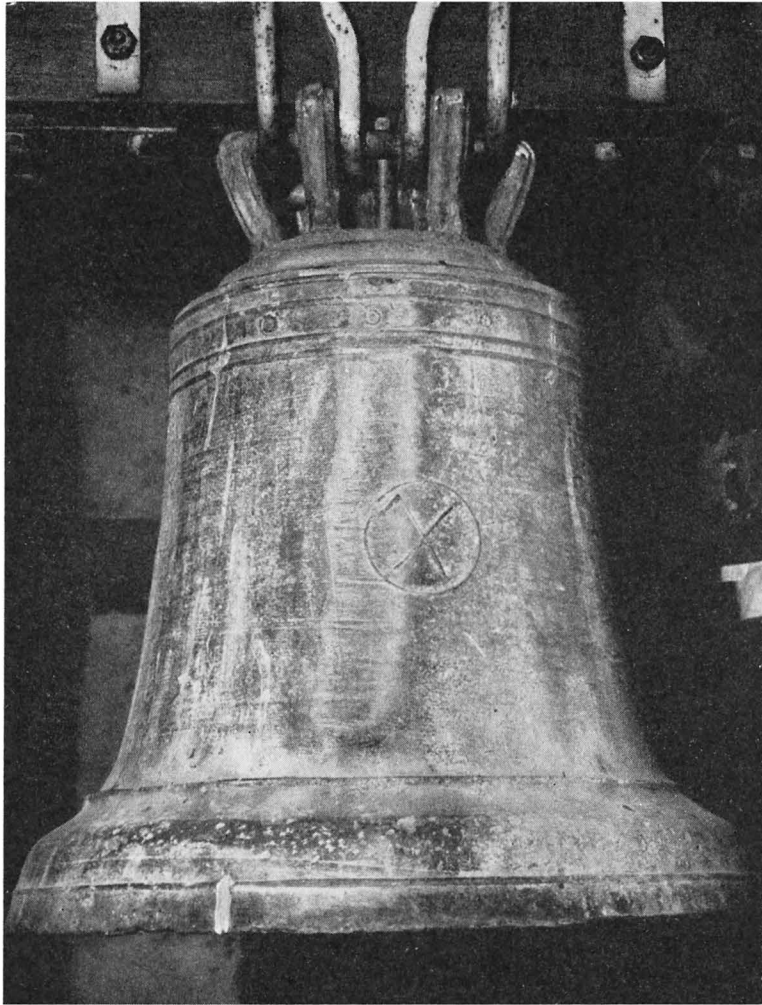

Fig. 237. Lillklockan. 1400-talets mitt. Foto 1960.
Kleine Glocke. Mitte des 15.Jh. Small bell, mid-15th cent.

som bär diakondräkt med dalmatika och alba, håller i handen sitt martyrredskap, halstret.

På livet finns dessutom ett klockgjutarmärke i form av en korslagd lie och stav innanför en ring (fig. 239). Samma märke, fast omvänt, finns dels å storklockan i Ö. Frölunda i Västergötland, dels på en primklocka och en malmgryta från Gamla Lödöse (GHM, Gamla Lödöse inv.nr. 1920: 833, 1918: 151). Det finns därför anledning att antaga, att klockan är utgången från en klockgjutareverkstad i Gamla Lödöse.

Runt klockans övre del löper en rad myntbilder, åstadkomna genom att medeltida brakteater avtryckts i gjutformen. De ifrågavarande mynten ha med någorlunda stor säkerhet kunnat bestämmas till typ och ursprung¹ varigenom det kan fastställas, att klockan tillverkats vid 1400-talets mitt, i varje fall efter 1440. H med krona 68, D 60.

¹ Dessa mynt äro: *Sverige*. Brakteat med krönt huvud. Sannolikt tidig typ. THORDEMAN gr. XXII ca 1360—1520; *Danmark*. Erik av Pommern. Leopardbrakteat efter 1424. HAUBERG s. 39, fig. 17; *Tyska orden* (i Preusen eller Polen). Brakteat med kors, ca 1300. Jfr WASCHINSKI 13: 16 b; *Brandenburg*. Kurfurst Friedrich II. Hohl-Pfennig efter 1440. Örn vänd mot höger. JESSE, nr 255. — Bestämningarna har utförts av förste antikvarien fil. dr NILS LUDVIG RASMUSSEN vid K. Myntkabinettet, Stockholm.

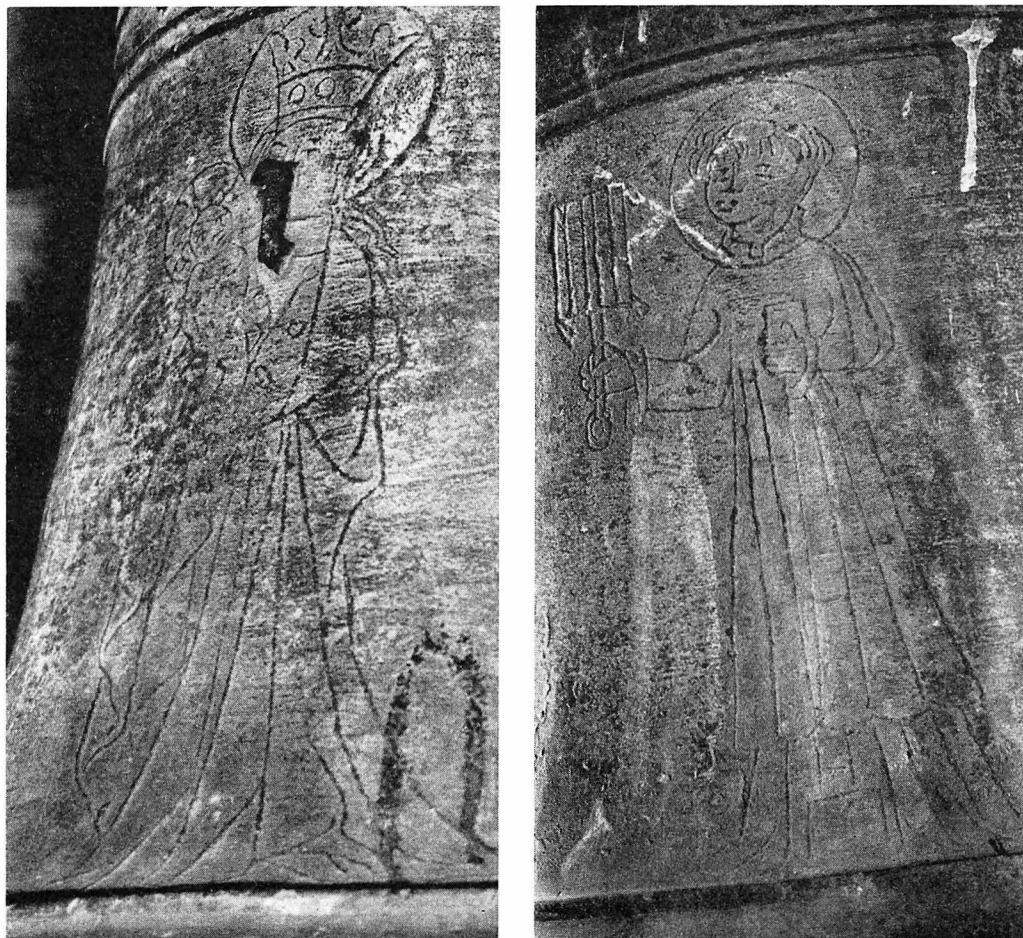

Fig. 238. Detaljer av klockan fig. 237. Ristade figurer, t. v. Jungfru Maria med barnet, t. h. S. Laurentius. Foto 1960.

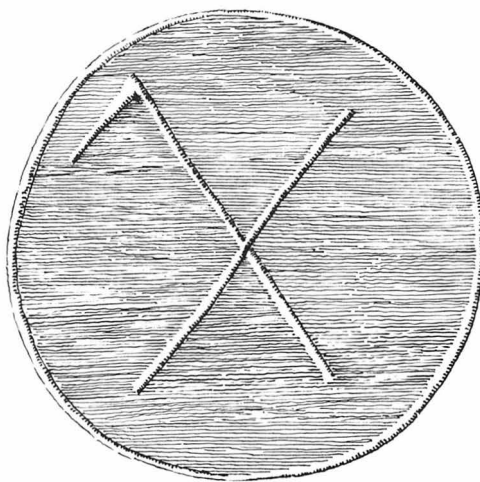
Details von der Glocke Abb. 237. Eingeritzte Figuren, links Maria mit Kind, rechts St. Laurentius. Details of bell fig. 237. Engraved figures; left Virgin and Child, right St. Lawrence.

Storklockan har följande inskrift på livet, delad på två sidor: ÅR 1841 / DÅ CARL XIV JOHAN VAR KONUNG / BLEF DENNA KLOCKA PÅ CARL LUDVIG EUGENE / FÖRSAMLINGS BEKOSTNAD GJUTEN / I JÖNKÖPING AF M. A. RÖNNBLOM¹ — JAG MANAR DIG ATT GUD ÅKALLA / NÄR AFTONSTJERNAN FRAMGÅR SKÖN / NÄR MORGONDAGGENS PERLOR FALLA / JAG MANAR DIG ATT GÖRA BÖN / GLÖM ALDRIG HIMLAFADRENS BUD / HAN ÄR DIN SKAPARE OCH GUD. H med krona 90, D 93. Klockan anskaffades 1841 »mot mellanavgift af gammal Malm och Mässing» (RÄK.). Häri ingick sannolikt den andra av den gamla kyrkans båda klockor, även den troligen medeltida (jfr s. 230). Den var dock skadad; redan i inv. 1819 uppgives den vara sprucken.

¹ MATHIAS A:SON RÖNNBLOM, f. 1793, mästare i Jönköping, verksam 1828—49 (HOLMBÄCK a. a.).

Fig. 239. Detalj å klockan fig. 237. Klockgjutar-
märke. Uppm. P. Nordström o. H. Andersson
1931. S. 262.

Detail von der Glocke Detail of bell fig. 237.
Abb. 237. Glockengies- Bell founder's mark.
sermarke.

SAMMANFATTNING

I. Romansk kyrka av sten (nedriven 1826), bestående av rektangulärt långhus med troligen rakt avslutat kor.

II. 1400-talet. Inv.: Klocka med inristade figurer, myntavtryck samt gjutarmärke (fig. 237—239). 1400-talets mitt.

III. 1600-talet. Västtorn av trä tillbygges. Omnämnes första gången i arkivalierna 1629. Sannolikt utgjordes det i arkivalierna omnämnda vapenhuset av tornets bottenvåning.

Inv.: Triumfkrucifix (fig. 224), möjligen från 1648. Rikt skulpterad dopfunt av ek (fig. 228—231), utförd före 1658. Dopfat av mässing (fig. 232), tyskt (Nürnberg-) arbete från 1600-talets förra hälft.

IV. 1700-talet. Gravkor för översten B. O. Schmoll († 1719) tillbygges Ö om koret. Långhusets välvda trätak dekorerats 1731 av målaren Albrecht Witt. Nio bräder med fragment av målningarna äro bevarade.

V. 1800-talets förra hälft. Medeltidskyrkan rives 1826. Rekonstruktion av kyrkans utseende fig. 207. Ny kyrka uppföres 1827 på annan plats efter ritningar av G. M. Melander, upprättade 1803 (fig. 215—216). Kyrkan komponerad efter reformert påverkad nyklassisk modell med åhörarrummets bredd i N—S mer än dubbelt så stor som dess längd i Ö—V. Altarpredikstol mitt på Ö långväggen, läktare mitt på den V. Torn mitt på V långsidan, sakristieutbyggnad mitt på den Ö.

Inv.: Kalk och paten av silver (fig. 233), tillverkade 1827 i Göteborg av Johan Malmstedt. Sockenbudstyg av silver (fig. 234), tillverkat 1815 i Halmstad av Magnus Wallengren. Orgel (fig. 227) byggd av C. Rosendahl omkr. 1815, ombyggd av P. Z. Strand 1826. Tillhörde ursprungligen Engelska församlingen i Göteborg, skänkt till Lycke kyrka omkr. 1870.

VI. 1880-talets senare hälft. Kyrkan förändras 1879—1883 till traditionell långhustyp enligt förslag av ark. J. F. Åbom (fig. 223), varvid altaret flyttades från Ö långväggen till N kortväggen. Bänkarna orienterades mot N.

Inv.: Ny altarpopsats av J. F. Åbom 1882 (fig. 223). Predikstol av Otto Aug. Mankell 1880 (fig. 225). Orgelfasad av A. V. Lundahl 1879 (fig. 226).

VII. 1900-talet. En mindre restaurering enl. förslag av ark. A. Berglund och 1960 en mera omfattande av ark. A. Forssén. Vid 1960 års restaurering utbyggdes altarpartiets skärmvägg till en hel korvägg. Bakom denna inreddes sakristia, rum för dopgäster samt förstuga. Under S läktaren, som vidgades mot N, inbyggdes brudkammare och kapprum (fig. 212).

Inv.: Ny altartavla av G. Ström (fig. 222). — Gåvor av ljusredskap och textilier (fig. 235—236).

ZUSAMMENFASSUNG

I. Romanische Steinkirche (abgerissen 1826), bestehend aus rechteckigem Langhaus und vermutlich gerade abgeschlossenem Chor.

II. 15. Jahrhundert. Inv.: Glocke mit eingeritzten Figuren, Münzabdrücken und Giessermarke (Abb. 237—239). Mitte des 15. Jahrhunderts.

III. 17. Jahrhundert. Ein hölzerner Westturm wird angebaut. Er wird zum ersten Male in Archivalien von 1629 erwähnt. Wahrscheinlich bestand die in den Archivalien erwähnte Vorhalle aus dem Erdgeschoss des Turmes.

Inv.: Triumphkruzifix (Abb. 224), möglicherweise von 1648. Reich skulptiertes Taufbecken aus Eiche (Abb. 228—231), vor 1658 ausgeführt. Taufschale aus Messing (Abb. 232), deutsche (Nürnberger-) Arbeit aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.

IV. 18. Jahrhundert. Grabkapelle für Oberst B. O. Schmoll († 1719) wird östlich des Chores angebaut. Die gewölbte Holzdecke des Langhauses wird 1731 vom Maler Albrecht Witt dekoriert. Neun Bretter mit Fragmenten der Malereien sind erhalten.

V. Erste Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die mittelalterliche Kirche wird 1826 abgerissen. Rekonstruktion des Aussehens der Kirche Abb. 207. Eine neue Kirche wird 1827 an einem anderen Platz nach Zeichnungen von Architekt G. M. Melander (Abb. 215—216) errichtet. Die Kirche ist nach reformiert beeinflusstem neoklassischen Muster komponiert mit einem Gemeinderaum, dessen N—S Breite mehr als doppelt so gross ist als seine Länge in O—W Richtung. Altarkanzel in der Mitte der östlichen Langwand, Empore in der Mitte der westlichen, Turm in der Mitte der westlichen Langseite, Sakristei-Ausbau in der Mitte der östlichen.

Inv.: Kelch und Patene aus Silber (Abb. 233), gefertigt 1827 in Göteborg von Johan Malmstedt. Kirchspiel-Botengerät aus Silber (Abb. 234), gefertigt 1815 in Halmstad von Magnus Wallengren. Orgel (Abb. 227) gebaut von C. Rosendahl um 1815, umgebaut von P. Z. Strand 1826. Gehörte ursprünglich der Englischen Gemeinde in Göteborg, Gabe an die Kirche von Lycke um 1870.

VI. Zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Kirche wurde 1879—1883 zu dem traditionellen Langhaustyp nach einem Entwurf von Architekt J. F. Åbom umgeändert (Abb. 223), wobei der Altar von der östlichen Langwand an die nördliche Stirnwand versetzt wurde. Das Gestühl wurde nach N. orientiert.

Inv.: Neuer Altaraufsatz von J. F. Åbom 1882 (Abb. 223). Kanzel von Otto Aug. Mankell 1880 (Abb. 225). Orgelfassade von A. V. Lundahl (Abb. 226) 1879.

VII. 20. Jahrhundert. Eine geringfügigere Restaurierung nach Entwurf von Architekt A. Berglund und 1960 eine umfassendere durch Architekt A. Forssén. Bei der Restaurierung von 1960 wurde die Schirmwand der Altarpartie zu einer vollständigen Chorwand ausgebaut. Hinter dieser wurde eine Sakristei eingerichtet, ein Raum für Taufgäste sowie ein Vorraum. Unter der S. Empore, die nach N. erweitert wurde, wurde eine Brautkammer und eine Garderobe eingebaut (Abb. 212).

Inv.: Neues Altarbild von G. Ström (Abb. 222). — Geschenke von Leuchtergeräten und Textilien (Abb. 235—236).

SUMMARY

I. Romanesque church, stone (demolished 1826), consisting of rectangular nave and probably straight-ended chancel.

II. 15th century. Furnishings: Bell with engraved figures, impressions of coins and founder's mark (figs. 237—239). End of 15th century.

III. 17th century. Wooden W tower built. Mentioned first in archives 1629. The porch mentioned in the archives was probably the ground floor of this tower.

Furnishings: Rood (fig. 224), probably made in 1648. Richly carved oak font, executed before 1658 (figs. 228—231). Brass baptismal bowl (fig. 232), German (Nuremberg) work dating from first half of 17th century.

IV. 18th century. Burial chapel for Colonel B. O. Schmoll († 1719), erected E of chancel. Vaulted wooden ceiling decorated in 1731 by Albrecht Witt. Nine boards with fragments of paintings preserved.

V. First half of 19th century. Medieval church demolished 1826. Reconstruction of church fig. 207. New church 1827 on another site, according to plans drawn up 1803 by G. M. Melander (figs. 215—216).

The church was built on a Neo-Classic model influenced by Calvinism. The room for the congregation was twice as wide N—S as long E—W. The altar-pulpit was in the middle of the E wall; a gallery in middle of W wall. The tower was in the middle of the W front, and a vestry jutted out from the middle of the E wall.

Furnishings: Silver chalice and paten (fig. 233), made in 1827 by Johan Malmstedt, Gothenburg. Viaticum vessels (fig. 234), made in 1815 by Magnus Wallengren, Halmstad. Organ (fig. 227) built by C. Rosendahl, ca. 1815, rebuilt by P. Z. Strand, 1826. Belonged originally to the English church, Gothenburg, presented to Lycke ca. 1870.

VI. Second half of 19th century. The church was altered in 1879—1883 into a traditional long-nave church according to plans by Architect J. F. Åbom (fig. 223). The altar was moved from the long E wall to the short N wall. Benches oriented northwards.

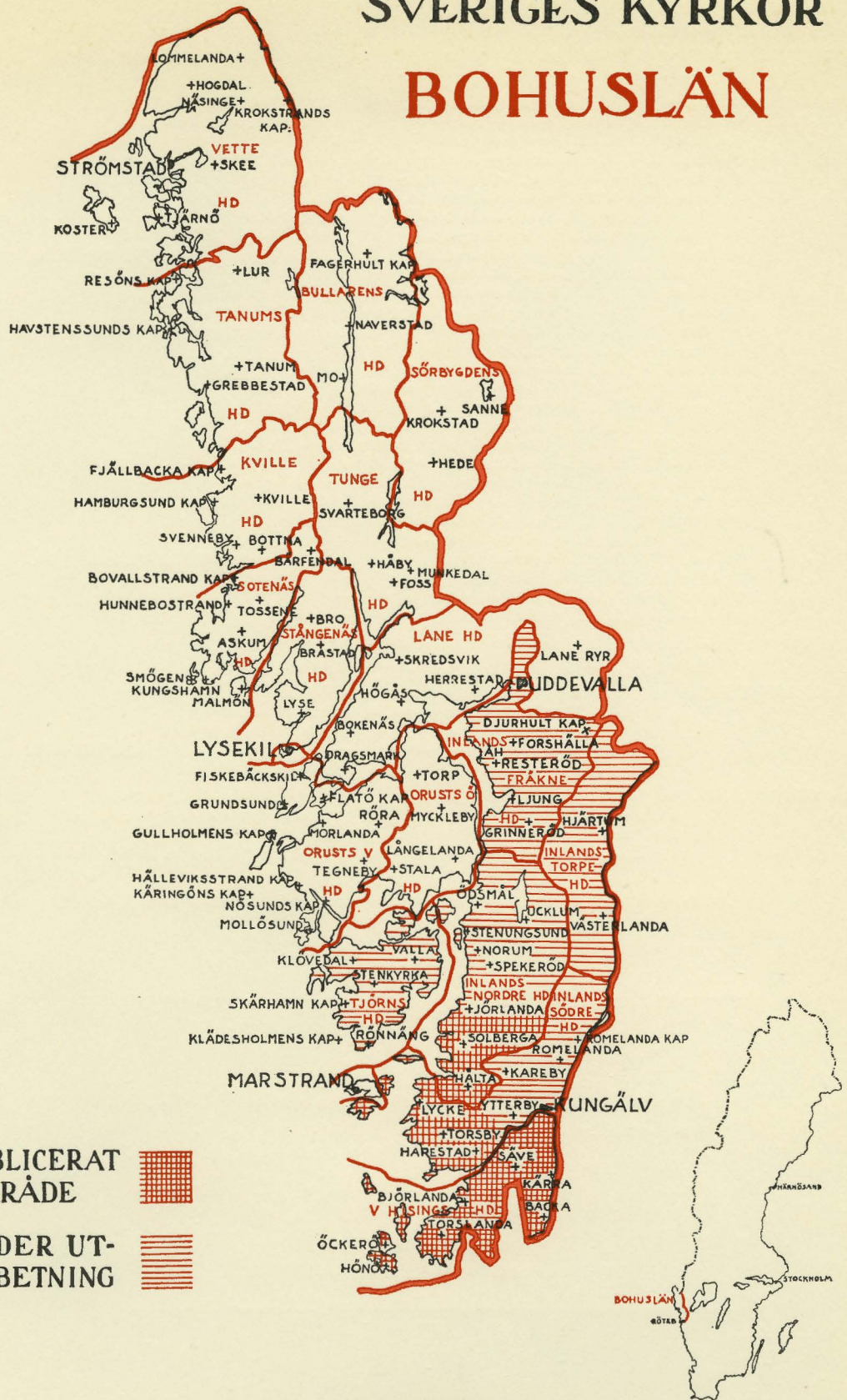
Furnishings: New reredos by J. F. Åbom, 1882 (fig. 223). Pulpit by Otto Aug. Mankell, 1880 (fig. 225). Organ front by A. V. Lundahl (fig. 226), 1879.

VII. 20th century. Minor restoration planned by Architect A. Berglund, and a more extensive one in 1960 by Architect A. Forssén. During the 1960 restoration the altar screen was extended to form a complete wall, behind which are the vestry, a room for guests at christenings, and a porch. A bride's retiring room and cloakroom were built under the S gallery, which was extended northwards (fig. 212).

Furnishings: New altarpiece by G. Ström (fig. 222), gifts of lighting units and textiles (figs. 235—236).

SVERIGES KYRKOR

BOHUSLÄN

PUBLICERAT
OMRÅDE

UNDER UT-
ARBETNING

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

*På uppdrag av Kgl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
utgivet av Sigurd Curman och Armin Tuulse*

Arbetet avser att giva i enhetlig form utförda, rikt illustrerade vetenskapliga beskrivningar över Sveriges kyrkliga konst- och kulturminnen, sådana dessa bevarats i våra kyrkobyggnader och deras inventarier. Dessa landets rikaste konst- och kulturhistoriska skattkammare äro ännu alltför litet kända. Verket SVERIGES KYRKOR vill i lättillgänglig form göra dessa skatter bekanta för allmänheten, som i denna publikation skall finna ett underbart rikt, intressant och mångsidigt material framlagt i vetenskapligt vederhäftiga beskrivningar och i ett rikt och vackert avbildningsmaterial.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln
eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

VASAGATAN 16, STOCKHOLM 16
Tel. lokalsamtal 22 95 00, rikssamtal 22 95 40

Pris 25: —